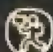

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

БАҲОРИСТОН

(1414—1492)

БАҲОРИСТОН

Таҳиягари чоп, муаллифи сарсухан ва шарҳи тавзеҳоти луғат

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД

Ч 68
ББК 84(0)9

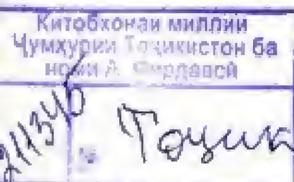

Ҷомӣ Абдураҳмон.

Ч 68 Баҳористон. (Барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ).— Душанбе: «Адиб», 1987.— 160 саҳ.

«Баҳористон» аз машҳуртарин навиштаҳои Абдураҳмони Ҷомӣ (1414—1492) буда, соли 1487 таълиф гардидааст. Дар он ҳикмату ҳикояҳои хуб бо панду насиҳатҳои марғуб оро ёфта, ахлоқи некро тарғиб менамоянд. Ин асари ҷаҳоншумули устоди сухан ба муносибати 500-солагии таълифи он нашр мешавад.

ББК 84(0)9

Ч $\frac{4803000000-052}{М\ 504(13)87}$ 161—87

БАҲОРИСТОНИ БЕХАЗОН

Панҷсад сол пеш аз ин, баҳори соли 1487, шоиру олими комилэр Абдураҳмони Ҷомӣ (1414—1492), ки он вақт 73-сола буд, дар канори шаҳри Ҳирот, дар маҳаллаи Хиёбон ба фарзанди ягонаи даҳсолааш Зиёуддин Юсуф аз забони арабӣ ва қоидаҳои он дарс медод. Писарак соҳиби зеҳни бурро ва шавқи дониш бошад ҳам, аз ҷиҳати камқувватӣ ҳар замон хаста мешуд. Ба болои ин, ҷӯши баҳор ва бозию ҳаёҳуи бачагони шӯх ӯро ба беруи мекашид. Ҷомӣ, ки марди фозилтарини даврон ва муаллими замон буд, намехост нури чашмаш фақат ба аслу насаб ва хусусан ба фарзанди ӯ будан фахр кунад. Бинобар ҳамин шабу рӯз ба тарбияи Зиёуддин Юсуф машғул мешуд. Аслан Зиёуддин Юсуф дар миёни чаҳор писар фарзанди сеюми Ҷомӣ буда, писарони дигараш дар тифлӣ нобуд шуда буданд. Ҷомӣ ба тарбияи Зиёуддин Юсуф аз кӯдакии ӯ машғул шуда, дар «Тӯҳфа-тул-аҳрор», «Сабҳат-ул-аброр», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Хирадномаи Искандарӣ», ки онҳоро мутобиқан дар солҳои 1481, 1482, 1483, 1484 навишта буд, фаслҳои алоҳидаро ба насиҳат ва панди фарзанди арҷмандаш бахшида, ӯро ба касби дониш, ахлоқи нек, кирдори шоиста, дӯстиву рафоқат, навозиши бечорагон, хайру саховат, кӯмаки эҳтиёҷмандон ва хизмати халқ раҳнамоӣ мекунад. Баробари ин, Ҷомӣ фарзанди худро огоҳ менамояд, ки аз дурӯғ, ҳасад, кибр, худписандӣ, коҳилӣ, танбалӣ, мардумозорӣ, ҷаҳолат, мансабпарастӣ, тамаллуқу чоплусӣ ва дигар ҷиҳатҳои ахлоқи разила барҳазар бошад. Яке аз вазифаҳое, ки Ҷомӣ дар назди ҷигаргӯша ва нури дидаи худ мегузорад, ба қадри вақт расидан, аз он хуб истифода бурдан ва дар ҷавонӣ илму ҳунар омӯхтан аст. Ӯ талаб мекунад:

Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош!

Ҳамин мавзӯъи на дар банди падар, яъне магрури ному мақом ва сарвати ӯ шудан, балки фарзанди ҳунар будан, яъне албатта барои ба худ ва ба ҷамъият нафъ расондан ҳунару илм (Тоҷи сари ҷумла ҳунарҳост илм,— Қуфлкушои ҳама дарҳост илм) омӯхтанро Ҷомӣ дар тамоми зиндагии худ таълим медод:

Ҳар писар, к-ӯ аз падар лофад, на аз фазлу ҳунар,
Филмасал гар дидаро мардум бувад, номардум аст.
Шохи бебар арча бошад аз дарахти мевадор,
Чун наорад мева бар, андар шумори ҳеҷум аст.

Шоир аз писари худ талаб мекунад, ки дар касби камолоти инсонӣ ва манфиат расондан ба мардум ҳеҷ гоҳ ба он чизе, ки ноили он гардидааст, қонеъ нашавад:

Қонеъ машавӣ ба ҳар чӣ ёбӣ,
Аз хуб ба хубтар шитобӣ.

Панду насиҳатҳои Ҷомӣ ба писараш ва «Баҳористон» бо моҳияти худ аҳамияти умумиинсонӣ доранд. Барои ҳамин ҷовидонӣ ҳастанд ва ба дили ҳар як одам роҳ ёфта, ӯро ба сӯи некӣ раҳнамун менамоянд. Шояд аз рӯи анъана бошад, ба ман ҳам модарам «Баҳористон»-ро дар 10—11-солагӣ ёд медод.

Ҷомӣ ба тарбияи ҷиддии Зиёуддин Юсуф аз чаҳорсолагии ӯ шурӯъ карда, охирин китоби хешро барои вай чанд моҳ қабл аз вафоти худ ба охир расонд. Он «Фавоиди Зиёия» ном дошта, роҷеъ ба синтаксис (наҳви) забони арабӣ баҳс мекунад. Вале Ҷомӣ дар омӯзондани илмҳо ба писараш усули хубе дошт. Ба ӯ қиссаю афсонаҳо мегуфт, шеър ёд медод, ҳикоятҳои «Гулистон»-ро барои ӯ мехонд. Гулпарвариро меомӯзонд, дар замини меҳнат карданро машқ мекунонд, аспсавориро таълим медод. Дар баҳори соли 1487 ҳангоме ки дар байни сабақҳои Зиёуддин Юсуф аз арабӣ барои хастагӣ ва дилсардии ӯро кам кардан барояш аз «Гулистон»-и Саъдӣ ҳикоятҳо мехонд, пай бурд, ки баъзе ҳикоятҳо барои писарак душворанд. Худ ба навиштани асаре ба он минвол шурӯъ кард, вуд онро ба охир расонд ва номашро «Баҳористон» гузошт.

«Баҳористон» аз муқаддима ва ҳашт боб (равза) иборат аст: 1) саргузашти орифон; 2) ҳикмати бузур-

гон; 3) саргузашти подшоҳон, адолат ва ахлоқи неки онҳо; 4) тарғиби саховатмандӣ; 5) ҳикоятҳои шавқангези ишқӣ; 6) мутоибаҳои сафобахш; 7) зикри шуаро, таърифи шеър, пайдоиш ва ҳусну қубҳи он; ҳикоятҳои тамсилӣ. «Баҳористон», ки дар пиронсолии муаллиф зеби рақам гардидааст, як навъ асари ҷамъбасткунандаи ғояву ақоиди ҷамъиятшиносии мутафаккири забардаст аст. Андешаву афкори адиб дар он ба таври соддаву равшан ифода ёфта, онҳоро дар сурати натиҷаҳои фикр дастраси мардум сохтааст. Нависанда ҳангоми таълиф пеш аз ҳама мақсади тарбияи насли наврас ва дар ҷавонон парваридани ахлоқи некро дар мадди назар доштааст. Дар муқаддимаи асар Ҷомӣ ба хонанда муроҷиат намуда мегӯяд: «Илтимос ва тамошонёки ин риёзи холӣ аз хори мулоҳизаи эъроз ва хошоки мутолибаи аъвоз он, ки чун ба қадами эҳтимом бар инон бигзаранд ва ба назари эътибор дар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни ҷигар хӯрдааст ва дар танмияташон ҷони ширин бар лаб оварда, ба дуое ёд кунанд ва ба саное шод гардонанд».

«Баҳористон» асари бадеиест, ки дар он ба тарзи хосе ҳам аз зиндагонии ибратомӯзи шайхону орифон, ҳам аз дурдонаҳои андешаю афкор ва ҳикмати донишмандони бузург, ҳам аз нақли амали хайри ҳокимону мансабдорон, ҳам аз ривояти хайру саховати мубoлиғaомезн афроди таърихӣ ва ҳимматy некӯкории шахсони афсонавӣ, ҳам аз тасвири гудози ишқ ва дӯстию вафодории дилбохтагон, ҳам аз латифаю мутоибаҳои халқӣ, ҳам аз рафтори шуаро, ҳам аз ҳикоёти пандомӯзи тамсилӣ роҷеъ ба ҳайвонот натиҷаҳои ахлоқӣ гирифта мешавад. Дар баробари ин муаллифи «Баҳористон» иллатҳои иҷтимоӣ ва айбҳои шахсиро фошофош ба зери танқид гирифта, ба василаи муқобилгузории ҳодисаҳои ба ҳам зид ақоиди худро роҷеъ ба некӣ тақвият медиҳад. Равзаи ҳафтуми «Баҳористон» аз хусуси пайдоиши шеъру адаб аввон шеър ва ҳусну қубҳи он сухан ба миён меорад. Ин боб ба ҳукми рисолачае дар боби моҳияту табиат ва хусусиётҳи шеър тазкираи мухтасар буда, намунаи ашъори сиву нӯҳ тан шоирони асрҳои X—XV, минҷумла Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Хоқонӣ, Низомӣ, Амъақ, Анварӣ, Сӯзанӣ, Муиззӣ, Саъдӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Ҳофиз, Камол ва

Навоиро санад меорад. Вале маълумотҳои Ҷомӣ на шарҳи ҳол, балки лаҳзаҳои ибратомӯзи ҳиндагии адибонро фаро гирифта, бо рӯҳия ва шеваи нигориши худ ба бобҳои дигари асар куллан мутобиқат доранд. Умуман, «Баҳористон» энциклопедияест, ки дар он урфу одат ва хулқу хислати тамоми табақоти мардуми асри XV, аз фаррош то подшоҳ, инъикос гардидааст.

Нависандаи «Баҳористон» ҳамчун шахси халқпарвару ватандӯст, озодихоҳу адолатҷӯ ва хайрхоҳи табақаи заҳматкашу мазлум пеш аз ҳама ҳал намудани масъалаи иҷтимоиро ба миён гузошта, мувофиқи тасаввури асримиёнагӣ ҷамъияти инсонҳоро ба ду гурӯҳ — золимон ва мазлумон тақсим менамояд ва бар зидди зулму ҷабр ва тааддию бедодгарӣ исьён бардошта, давлатмандонро ба саховат ва бечорагонро ба қаноат даъват намуда, бо ҳамин адлу инсофро тарғиб мекунад ва бар зидди худбинию худписандӣ ва ҳарисию хасосат, бераҳмию беинсофӣ ва ҷангу ҷидол исьён мебардорад, ки нуқсонҳоро сабаби фалокати ҷамъият ва вайронии мамлакат дониста, аз онҳо роҳи халосӣ меҷӯяд ва ин роҳро дар сохти подшоҳие мебинад, ки дар он шоҳи одили хизматгори халқ ҳукмрон бошад.

Агар дар асри XV баён ёфтани ин ақидаҳоро ба назар гирем, аҳамияти онҳо боз ҳам меафзояд, зеро асри XV, ба таъбири В. Бартольд, «Замони шукӯҳи зоҳирӣ» намояд ҳам, дар асл «замони истибдоди феодалӣ, кашмакаш ва задухӯрдҳои пайдарпаи темуриён, шиддати кинаву адовати таассуби динӣ ва мазҳабӣ буд». Хусусан, баъди марги Темур (18 феврали соли 1405), ки дар замони ҳукумати худ (1371—1405) Мовароуннаҳр, Туркистон, Эрон, Осиёи Хурд, Кавказ, Афғонистон, як қисми Ҳиндустон, дашти Қипчоқ ва як қисми Руссияро забт карда буд, авлоди ӯ барои тахт ҷон мекананд, хуни якдигарро мерехтанд ва дар натиҷаи ин задухӯрдҳои тахту тоҷталабӣ мамлакат рӯ ба харобӣ ва хонаи фуқаро рӯ ба вайронӣ мениход. Бинобар ин тарғиби адлу инсоф дар ин аср аҳамияти махсус касб мекунад.

Ҳокимони асри XV қабоҳат ва золимии худро бо таълимоти динӣ пардапӯш кардани мешуданд. Дар адабиёти замони Ҷомӣ, аз ҷумла дар насри он, мавзӯъҳои динӣ ва тарғиби аҳкоми мазҳабӣ ҷои намоён-

ро мегирад. Аммо дар миёни чунин асарҳо «Баҳористон» бо мазмуни дунёвӣ, ақоиди умуминсонӣ ва нуктаҳои гуманистии худ ҷилои махсус медиҳад. Имтиёзи «Баҳористон» аз асарҳои дигари ҳамҷинсу ҳамзамонаш дар он низ ҳувайдо мегардад, ки адиби инсондӯст дар танқиди ҳокимони золим, ки дину мазҳабро ниқоби худ карда буданд, ва ҳеҷ чиз наҳаросида, ҷасурона ниқоб аз рӯи онҳо бардошта, аз подшоҳи диндори золим бадтар будани подшоҳи бединро пеш мегузорад. Ба ақидаи ӯ на дину мазҳаб, на саҷҷоданишинию тоат, балки адолат сифати ягонаест, ки ба подшоҳ обрӯ ва шаъни ҷовидонӣ меорад. Мутафаккири бузург чунин ақидаҳоро қабл аз ин ҳам чандин бор бар пеш гузошта, дар «Саломон ва Абсол» низ подшоҳи бедини адлпарварро аз подшоҳи диндори золим болотар гузошта, қайд кардааст:

Куфркеше, к-ӯ ба адл омад фарех,
Мулкро аз золими диндор беҳ.

Ҷомӣ бо ин ҳама қонеъ нашуда, салтанатро ба хайма ташбеҳ дода, ростӣ ва адлро сутунҳои он мешуморад ва саволомезона хитоб мекунад:

Гар набошад сутуни хайма ба ҷой,
Чун ситед хайма бе сутун бар пой?

Инчунин муаллифи «Баҳористон» таъкид мекунад, ки «агар кас ба мардум теғи номеҳрубонӣ кашад, куштаи теғи номеҳрубонон мегардад». Бинобар ин, подшоҳ бояд оқибатандеш ва аз хунрезӣ барҳазар бошад.

Дар силсилаи образҳои мусбати «Баҳористон» Искандару Анӯшервон чун образҳои подшоҳони идеалӣ амал мекунанд, Бузургмеҳру Арасту ва дигар донишмандону адибон роҳнамою ёвари онҳо мебошанд. Дар «Баҳористон» образи Ҳаҷҷоҷ, ки дар асл ва дар таърих ба золимӣ машҳур буд, ҳамчун акси онҳо таҷассум мегардад. Абӯҷаҳл, амалдори ҷафогар, табиби бемурувват, муаллими нодон, тавонгари мумсик, шоири тамаъкори чоплус, олими беамали ғуломи нафс, дӯстони риёӣ, фарзандони нохалаф ва амсоли инҳо, ки лашкари қувваҳои бадиро ташкил медиҳанд, ҳама ҳосили беадолатӣ ва нобасомониҳои замон аст. Аз ин рӯ, Ҷомӣ адолатро чун пояи хубиҳо ва сифати барҷастатарини подшоҳ эътироф менамояд. Лекин ӯ

ба ҳама адолат кардани подшоҳро талқин намекунад. Баракс, мувофиқи ақидаи ӯ, подшоҳ ҳар қадар бо росткорону накӯкорон боиноят бошад, бояд ҳамон қадар нисбат ба золимон ва одамони бадкирдор бераҳм шавад. Муаллифи «Баҳористон» аз номи Бузургмеҳр ҳамон подшоҳро беҳтарин ҳисоб мекунад, ки «покизагон аз вай эмин бошанд ва гуноҳгорон аз вай битарсанд».

Масъалаи муҳими дигаре, ки Ҷомӣ дар «Баҳористон» пеш мегузорад, шинохтани қадри инсон аст. Шоири бузург мегӯяд, ки ба инсон на аз рӯи сарват ва мансаб, балки аз рӯи ҳунармандиаш баҳо бояд дод, зеро:

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри ҳунар аст.
Эй басо банда, ки аз баҳри ҳунар
Қадраш аз хоҷа басо бештар аст!
В-ей басо хоҷа, ки аз беҳунарӣ
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст.

Худи мартабаи ҳамин ғуломи ҳунармандро аз хоҷаи беҳунар боло гузоштани Ҷомӣ яке аз фикрҳои пешқадами ӯст, ки аз зубдаи афкори мутараққии инсондӯстонаи аслофи ӯ, хусусан Саъдӣ, ибтидо мегирад. Аз рӯи ин таълимот барои қадри инсон сурати зоҳирӣ ҳам аҳмият надорад, кас бояд ботинан ва аз ҷиҳати маънавӣ зебо ва ғанӣ бошад, чунки:

Тан бувад чун ғилофу ҷон шамшер,
Кор шамшер мекунад, на ғилоф!

Абдураҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» аҳамияти бузурги илму донишро дар ҳаёти инсоният қайд намуда, одамонро ба пардохтани илму дониш ҳидоят мекунад. Лекин ӯ нишон медиҳад, ки дарьёи илм бепоён буда, фаро гирифтани ҳамаи илмҳо аз имкон берун аст. Бинобар ин, кас бояд ба камоли масъулият фақат илми заруртаринро омӯзад. Аммо илми беамал ҳам фоида надорад. Аз ин рӯ, мутафаккири асри XV ба хонандагон ва мӯътақидони худ маслиҳат медиҳад:

Илме, ки ногузори ту бошад, бад-он гарой,
В-онро, к-аз он гузир бувад, ҷустуҷӯ макун!
В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,
Ғайр аз амал ба мӯҷиби он орзу макун!

Қисме аз ҳикоятҳои «Баҳористон» баландҳимматӣ («Дарвеши қавиҳиммат ва подшоҳи соҳибшафқат», «Ҳотам ва ғуломбачаи ятим», «Мӯри боҳиммат», ҳа-

вонмардиву часорат («Ҳаҷҷоҷ ва аъробӣ», «Иброҳим ибни Сулаймон ва ҷавоне аз бани Умия»), фурӯтанӣ (равзаи нахустин), барои дӯст ҷонсупорӣ кардан («Аштар ва Ҷандо»)-ро ифода менамоянд. Ҳикоятҳои «Искандари Румӣ», «Тӯҳфаҳои малики Ҳинд ба халифаи Бағдод» (аз равзаи дуввум), «Олим ва канизак» (аз равзаи чаҳорум), «Салил», «Канизаки муғанния», «Аштара ва Ҷайшао» (аз равзаи панҷум) ва «Фирдавсӣ» (аз равзаи ҳафтум) аз ҷиҳати банду баст, сюжет, образи қаҳрамонҳо, гузориши низоъ ва ҳалли он мукаммал ва мураккаб мебошанд. Дар ин ҷода «Баҳористон» ягона набуд. Асарҳои ҳаҷман калон ва аз ҷиҳати вокеабандӣ мураккабу пурмоҷаро низ мавҷуд буданд.

Асарҳои мансури бадеии ин замон, ки аз ҷиҳати ҳаҷм хеле калон буда, дар онҳо нақли вокеаҳо мураттаб меравад, «Доробнома»-и Бегамӣ ва «Анвори Суҳайлӣ»-и Кошифӣ мебошанд. Романи пурмоҷарои ишқии паҳлавонӣ «Доробнома», ки ба қалами Ҳоҷӣ Муҳаммад ибни Алии Бегамӣ тааллуқ дорад, саргузашту корномаҳо ва ишқварзиҳои паҳлавони афсонавӣ Фирӯзшоҳ писари малик Дороб ва писари ӯ Баҳманро фаро мегирад, ва китобҳои пурарзиши насри ин замон мебошад. Аз сарчашмаҳо маълум мешавад, ки Бегамӣ қиссаро аз хотир дар ҳузури гурӯҳе нақл мекардааст, Маҳмуди Дафтардор, ки муосири нақлкунанда ё имлокунандаи он, яъне Мавлоно Бегамӣ будааст, онро навишта барои дигарон мехондааст. Насри асари Бегамӣ ба шеваи китобҳои халқӣ иншо гардида, аз такаллуфоти муншиёнаю олимона ва арабибозиҳои китобӣ барӣ, ба забони омма (чун насри ривоят) аз номи ровии қисса фаҳмою кӯтоҳбаён нигошта шудааст. Фақат, ин асар бо номи «Доробнома» маълум ва машҳур бошад ҳам, дар асл бояд «Фирӯзшоҳнома» (аз рӯи қаҳрамонони асосии он) ном дошта бошад. Аз ҳамин сабаб, тарҷимаи арабии каме мухтасари он дар чаҳор ҷилд соли 1336 ҳиҷрии қамарӣ (1918 мелодӣ) дар Миср бо номи «Сиратун Фирӯзшоҳ ибни Малик Дороб», яъне «Корномаи Фирӯзшоҳ писари шоҳ Дороб» нашр шудааст.

«Анвори Суҳайлӣ» асари машҳури мансури дигари ин замон аст, ки бо шеваи қисса андар қисса навишта шудааст. Он аз таҳрирҳои китоби «Калила ва Димна» буда, дар ҳудуди асрҳои XV ва XVI ба саъйи

Ҳусайн Воизи Кошифӣ анҷом пазируфтааст. Кошифӣ таҳрири матнро дар асоси тарҷимаи форсии «Калила ва Димна»-и арабии Ибни Муқаффаъ (асри VIII), ки ба қалами Абулмаолии Насруллоҳ (асри XII) тааллуқ дорад, ба поён расонида, китоби худро ба шоир Амир Шайхам Низомуддин Аҳмади Сухайлӣ—вазири Ҳусайни Бойқаро бахшидааст. Кошифӣ бобҳои як ва дуи «Калила ва Димна»-ро ихтисор намуда ба ҷои он ҳикояти подшоҳи Чин, Рой Добишлим ва Бидпойро дохил карда, адади ҳикоёти пандомӯзи дохили бобҳоро аз 40 ба 100 расондааст. Кошифӣ бовуҷуди нигоҳ доштани рамзиёт ва шеваи тамсилии «Калила ва Димна» сабки маснӯи таҳрири Абулмаолиро то андозае содда карда, ибораҳоро ба тарзи барои худ хос мегардонад, амсолу ашъори арабӣ ва ибораҳои пуртакаллуфро аз асар берун андохта, бобҳои китоби ӯро ба як хати сюжет кашида, асари томе ба вуҷуд овардааст. Инчунин Кошифӣ ба ҷои порчаҳои арабии он ашъори шоирони форс-тоҷик ва зарбулмасалу мақолаҳои фаровон ба кор бурдааст, то ки фаҳмидани асари ӯ осон гардад. Вале ҳанӯз ҳам он тобеи сабки насри пуроройиши асри XV буда, дар он суханпардозӣ мавқеи калон дорад. Бинобар ҳамин онро баъдҳо Абулфазл ибни Муборак бо номи «Иёри дониш» (1588) ва баъдтар (1752) касе дигар тахти унвони «Нигори дониш» ба форсӣ боз аз сари нав таҳрир кардаанд. «Анвори Суҳайлӣ» чун тамоми таҳрирҳои «Калила ва Димна» асари панду ахлоқӣ буда, дар ҳикоятҳои тамсилии он, ки асосан аз ҳаёти ҳайвонон аст, хулқи нек, иттиҳоду иттифоқ, ватанпарастӣ, мардумдӯстӣ, адолатпарастӣ ва хислатҳои дигари ҳамидаи инсонӣ тарғиб мешавад. Ин асар дар гузашта ба сифати китоби дарсӣ низ истифода мегардид. «Анвори Сухайлӣ»-и Кошифӣ ба чандин забонҳои Шарқу Ғарб тарҷума ва нашр шуда, соли 1966 Р. Ҳодизода онро барои бачаҳо аз нав таҳриру содда ва дар Душанбе чоп кард. Ин китоб соли 1977 такроран ба табъ расид.

«Баҳористон»-ро Ҷомӣ, чунон ки худ мефармояд, дар татаббӯъ ва сабку усули «Гулистон» эҷод намуда, дар пайравии «Гулистон» онро бо санъати саҷъ ороиш додааст. Забони он дар баробари нигоҳ доштани зебоиҳо ва фасоҳати саҷъ соддаву равон ва фаҳмо буда, ҷумлаҳои мусаҷҷаъи сершори ибораю таъ-

бирҳои ҳазлӣ ва пораҳои шеърии он шабеҳи гуфтору сурудаҳои мардуманд. Нақли ҳикоятҳо ва латифаҳою мутоибаҳои дохилии равзаҳо ба ҳикояву латифаҳои дилкаши фольклорӣ монанданд. Муҳокимаронии фалсафӣ, мубодилаи афкор ва сӯҳбатҳои донишмандон, андарзу ҳикматҳо арзиши ахлоқии он асарро афзудаанд. Мавқеи устувори гуманистӣ низ Саъдиву Ҷомиро наздик мекунад ва аз умумияти қасду ҳадафи эҷодии ду суханвари нобиға дарак медиҳад. Ҷомӣ мавзӯъҳои «Гулистон»-ро дар бобати адлу инсоф, парвариданӣ ҳисси масъулияти инсонию иҷтимоӣ, покии ахлоқи дарвешон ва ишқу муҳаббату ҷавонӣ вусъату идома дода, дар навбати худ ба асараш сюжетҳои тозаро ворид сохтааст. Нақлу ҳикоёти Ҷомӣ дар нигориш, сюжетбандӣ ва низоъ рангорангтаранд.

«Баҳористон» аз ҷиҳати паймомӯзиву ибратбахшӣ низ ҳаётпарастар буда, нависанда ва мушоҳидаи манзараҳои ҳузновари фақиронаи мамлакат, нобасомониҳои ҷамъиятӣ, беҳуқуқии раият, горати туркони чигатой, ривоҷи бозори зулми ҳокимони худ, бедиёнатии арбобони дин низоми асосии иҷтимоӣ ва ахлоқии замонаи Ҷомеаи давропи хешро дарк менамояд. Ӯ дар ин асараш низ идеали адолати иҷтимоиро тафсилу таҳким дода, мусовоти инсонҳо ва бебақоии хонаи зулму ситамро ба қалам медиҳад. Вай аз ҳар як инсон тақозо мекунад, ки дар муносибат бо инсони дигар эҳтиром, риояти иззати нафс, сидқу сафо, аҳду вафо ва хайру некиро ба кор андозад. Андешаҳои Ҷомӣ дар бораи қадру қимат ва мақому манзалати волои инсон, ки на вобастаи аслу насаб, мулку дорой, балки самараи маънавиёти ғанӣ ва ақлу хирад аст, низ муфид ва шоистаи таваҷҷӯҳанд. Ҳамчунин Ҷомӣ дар як силсила ҳикоятҳои «Баҳористон» бо шеваи масхаракавӣ воқеияти мудҳиши замонаи хеш ва сиришти манфури аҳли зулм — подшоҳони ситамгар, вазирони бемурувват ва амалдорони ҷафокори замони феодалиро ҷилвагар менамояд. Дар ҳикояте меорад: «Тавонгаре дар аҳли яке аз золимон бимурд. Вазири он золим писари вайро талаб кард ва пурсид, ки падари ту чӣ гузоштааст? «Аз молу манол чунин ва чунон, аз ворисон вазири кабирро айдуҳуллоҳу субҳонаҳу ва ин фақири ҳақирро». Вазир бихандид ва фармуд, ки мероси вайро ба ду ним кунанд: нимеро ба вай гузошт ва нимеро барои подшоҳ бардошт».

Аз ин ҳикояти ҳаҷвӣ шоир чунин хулоса мебарорад:

Зулмпеша вазир нашиносад
Ҷуз ҳаққи подшоҳ моли ятим.
Адл донад, агар барад ба тамом,
Фазл донад, агар кунад ба ду ним.

Ба ҳамин тариқ, танқиди разолатҳои замони феодалӣ ва хислатҳои нохуби намояндагони алоҳидаи он мазмуни бисьёр ҳикоятҳои «Баҳористон»-ро ташкил мекунад. Вале Ҷомӣ аз айбҳои инсонҳои оддӣ низ чашм намепӯшад. Вай гоҳе дар инсонҳо иллатҳо, нуқсонҳоеро меёбад, ки сарфи назар аз мақоми ҷамъиятии шахс, манфур ва барои ҷомеа зарарнок мебошанд. Аз ин рӯ баъзе ҳикоятҳо ва мутоибаҳои «Баҳористон» ба муқобили қоҳилию ҳасад ва бухл барин айбҳое нигаронда шудаанд, ки барои ҳама зиштанд. Яке аз иллатҳои қабеҳтарини инсонӣ, ки дар байни афроди табақаҳои гуногуни нимаи дуюми асри XV низ паҳн гардида буд, майхорагӣ ва бадмастӣ буд. Ин одати зишт дар он замон махсусан дар байни табақаи боло-шоҳу дарбориёни ӯ, амалдорони олирутба, ҳатто рӯҳониёну ходимони дин ва аз табақаи шаҳр дар байни лавандҳо (олуфтаҳои шаҳрӣ) басе ривоҷ ёфта, фасоди ахлоқро бештар мекард. Дар осори Ҷомӣ ва наздикони ӯ — Навоӣ, Ҳотифӣ, Биноӣ, Суҳайлӣ, Кошифӣ ва дигарон зарарҳои маънавӣ, иқтисодӣ ва ҷисмонии шаробхорагӣ мазаммату маҳкум шуда, кӯшише рафтааст, ки мардумро аз разолати ин пастигарӣ эмин нигоҳ доранд. Мувофиқи гуфти Ҷомӣ, шаробу май душмани ақлу ҳуш, зоилкунандаи донишу биниш, фосидкунандаи ахлоқ ва сарчашмаи ҷумла хабисиҳо буда, шахси майхора наметавонад, ки байни хубу зишт, некию бадӣ, ҳалолу ҳаром, дӯстиву душманӣ фарқ гузорад. Бинобар ин инсондӯсти оламшумул Мавлавӣ Ҷомӣ аз ин қабоҳат дурӣ ҷустан ва ба ин разолат нафрат доштанро тарғиб мекунад ва ба хонанда хитоб менамояд:

Душмани ҳуш аст май, эй ҳушманд,
Дӯстро мағлуби душман кам писанд!

Ин байт аз «Саломон ва Абсол» оварда шуд. Ҷомӣ ҳар лафъа мавриди мувофиқе ёфта ин фикри худро вусъат медиҳад. Ҳикояте, ки дар «Баҳористон» аз ҳолати як маст оварда мешавад, муносибати Ҷо-

маро ба ин амали зишт басе гӯё ифода мекунад ва он ҳикоят ин аст: «Масте аз хона беруи омад ва дар миёнаи роҳ бияфтод ва қай кард ва лабу даҳони худ биёлуд. Саге омад ва онро лесидан гирифт. Пиндошт, ки одамест, ки онро пок мекунад. Дуо мекард, ки худои таоло фарзандони туро хидматгори ту гардонад. Баъд аз он саг пой бардошт ва бар рӯи ӯ баъл кард. Гуфт: «Бараказлоҳ, эй сайидӣ, ки оби гарм овардӣ, то рӯи маро бишӯӣ». Қитъа:

Шаробхора чу бар хештан раво дорад,
Ки сиблат аз қайи нопоки май биёлояд,
Саг аз матона гар ибриқи оби гарм орад,
Ки ғусли сиблати нопоки ӯ кунад, шояд!

Чунон ки дар боло хотирнишон шуд мувофиқи эътирофи худи Ҷомӣ «Баҳористон» назирай «Гулистон» аст. Агар мундарисчаи «Гулистон» ва «Баҳористон»-ро ба тариқи муқоиса аз назар гузаронем, мебинем, ки «Баҳористон» тақлиди кӯркӯронаи «Гулистон» набуда, бештар бо сабки умумӣ ва рӯҳи инсондӯстии худ тазмини он аст. Ҷиҳатҳои умдаи умумие, ки дар шабоҳати «Баҳористон» ва «Гулистон» ба назар мерасанд, аз инҳо иборатанд: Ҷомӣ дар пайравии номи асари беззаволи Саъдӣ «Гулистон» асари хешро «Баҳористон» унвон гузошта, тарҳи «Баҳористон»-ро мисли «Гулистон» дар як муқаддима, ҳашт бахш ва як хотима афганда, мутобиқи унвони «Баҳористон» «бахшҳоро» «равза», яъне боғча номидааст ки он истифодаи эҷодкоронаи дебоча, ҳашт боб, яъне ҳашт дарьозаи «Гулистон» ва анҷоми он аст. Бар замми ин Ҷомӣ дар таълифи «Баҳористон» суннати «Гулистон»-ро дар сабки нигориш давом дода, онро бо насри мусаҷҷаъи омехта бо назм иншо кардааст. Ҳангоми нигориши «Баҳористон» муаллифи он таҷриба, дониш, бинищ ва орзуву омоли худро ба қалам оварда, дар равияи «Гулистон» барои ифодаи ақоиду афкор ва назарияи худ аз нақли воқеаҳои аҳидагӣ, ҳикоятҳои таърихӣ, ривояту латифа ва мутоибаю масалҳои халқӣ истифода мебарад. Аз ҷиҳати мавзӯъ фақат боби якуми «Баҳористон» ба боби дуввуми «Гулистон» ҳаммавзӯъ буда, боби сеюми асари Ҷомӣ мавзӯъи боби якуми асари Саъдиро такрор мекунад. Бобҳои панҷуми ҳарду китоб дар як мавзӯъанд ва ҳамаи ин бобҳо аз ҷиҳати ҳикоятҳои истифодашуда тамоман фарқ доранд. Мавзӯъоти бобҳои

III, IV, VI, VII, VIII «Гулистон» дар «Баҳористон» истифода намешаванд ва бобҳои II, IV, VI, VII, VIII «Баҳористон» аз лиҳози мавзӯъ тамоман нав мебошанд. Ҳамчунин, Ҷомӣ дар тақсимбандии бобҳо ҷиҳати мутақобили ҳодисаҳои ба ҳам зидро, ки дар «Гулистон» таъкидан сабт шудааст (мисли «Дар сирати подшоҳон», «Дар ахлоқи дарвешон», «Дар ишқу ҷавонӣ», «Дар заъфу пирӣ») истифода намекунад.

Ду-се ҳикояти «Баҳористон» аз ҷиҳати мавзӯъ ва ҳатто мазмун ба чанд ҳикояти «Гулистон» қаробат доранд. Вале дар чунин мавридҳо низ Ҷомӣ саъй менамояд ва ба он муваффақ мегардад, ки гуфтори ӯ аз навиштаи Саъдӣ фарқ кунад. Барои мисол ҳикояти «Искандари Румӣ»-ро аз ҳар ду асар меорем: «Гулистон»: «Искандари Румиро пурсиданд: Диёри Машриқу Мағриб ба чӣ гирифтӣ, ки мулуки пешинро хазоин ва умру мулк ва лашкар беш аз ин будааст ва эшонро чунин фатҳе муяссар нашуда? Гуфто: Ба авни худои азза ва ҷалла ҳар мамлакатеро, ки гирифтам, раъияташ наёзурдам ва номи подшоҳон ҷуз ба некӯӣ набурдам:

Бузургаш нахонанд аҳли хирад,
Ки номи бузургон ба зиштӣ барад».

«Баҳористон»: Искандарро гуфтанд: Ба чӣ сабаб ёфтӣ, он чӣ ёфтӣ аз давлати салтанат ва вусъати мамлакат бо сиғари син ва ҳадосати аҳд? Гуфт: Ба истимолати душманон, то аз ғоилаи душманӣ инон тофтанд ва аз таоҳуди дӯстон, то дар қайди дӯстӣ истеҳком ёфтанд.

Байт:

Боядат мулки Сикандар, чун вай аз ҳусни сияр
Душманонро дӯст гардон, дӯстонро дӯсттар».

Чӣ навъе ки мебинем, ҳангоми нишон ҳикоят Ҷомӣ ягон калимаи Саъдиро истифода набурда, баръакси ӯ дар он санъати саҷъро устодона ба кор бурда, дар футӯҳоти Искандар мувофиқи ақидаи халқ тадбири: «Бо душманон муросо ва бо дӯстон дурустпаймониро» дар ҷои аввал мегузорад. Дар натиҷа ҳикоят ғояи нав касб мекунад. Дар ҳикояти «Ҳотами Той» Саъдӣ хорканро аз Ҳотам бузургҳимматтар ва Ҷомӣ ғуломи ятимро аз ӯ каримтар ба қалам дода, дар ҳикояти Саъдӣ меҳнати ҷисмонӣ чун боиси оз-

дии шахс таъкид шуда, дар ҳикояти Ҷомӣ бартарии караму саховати инсони камсарвату камбизоат нисбат ба садақадиҳиҳои намоишкоронаи молдорон ситониш карда мешавад. Ба ҳикоятҳо таваҷҷӯҳ фармоед: «Гулистон»: «Ҳотами Тойро гуфтанд: Аз худ бузургҳимматтар дар ҷаҳон дидай ё шунидай? Гуфт: Бале, рӯзе чиҳил шутур қурбон карда будам умарои арабро. Пас ба гӯшаи саҳрое ба ҳоҷате берун рафта будам. Хоркашеро дидам, пуштае фароҳам оварда. Гуфтамаш: Ба меҳмонии Ҳотам чаро наравӣ, ки халқе бар симоти ӯ гирд омадаанд? Гуфт:

Ҳар ки нон аз амали хеш хӯрад,
Миннат аз Ҳотами Тоӣ набарад.

Ман ӯро ба ҳиммат ва ҷавонмардӣ аз худ бартар дидам». «Баҳористон»: «Ҳотамро пурсиданд, ки ҳаргиз аз худ каримтаре дидай? Гуфт: Бале, рӯзе дар хонаи ғуломе ятим фурӯд омадам ва вай даҳ сар гӯсфанд дошт. Филҳол яке гӯсфандро кушту пухт ва пеши ман овард ва маро қитъае аз вай хуш омад. Бихӯрдам ва гуфтам: Валлоҳ ки бас хуш бувад. Он ғулом берун рафт ва як-як гӯсфандро мекушт ва он мавзеъро мепухт, пеши ман меовард ва ман аз он огоҳ на. Чун берун омадам, савор шавам, дидам, ки беруни хона хуни бисёр рехтааст. Пурсидам, ки ин чист? Гуфтанд, ки вай ҳама гӯсфандони худро кушт.

Чунин аст фарқияти «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар мавридҳои ҳама, ки ҳикоятҳои онҳо мавзӯъ ва ҳодисаҳои муштаракро фаро мегиранд.

Дар омади гап қайд кардан зарур аст, ки образи Ҳотам чун шахси сахӣ дар адабиёти тоҷик хеле машҳур аст. Дӯсти Ҷомӣ Кошифӣ асари худ «Ҳотамнома»-ро, ки бо номҳои «Рисолаи Ҳотамия», «Қисса ва осори Ҳотами Тоӣ» ва «Ҳотами Тоӣ» низ шинохта шудааст, соли 891/1486 навиштааст. Як нусхаи хуби қаламии он, ки соли 907/1502 аз тарафи котиби машҳур Султоналии Машҳадӣ китобат гардидааст, таҳти рақами 4338-I (вароқҳои 2а-82а) дар захираи дастнависҳои шарқии АФ РСС Ӯзбекистон маҳфуз аст. Таърихи таълифи асарро муаллиф худ чунин зикр менамояд: «Аз вафоти Ҳотами Тоӣ дар ин таърих, ки санаи иҳдо ва тисъина ва самонамиата (яъне 891/1486 — А. А.) ҳиҷрия набавия аст, нӯҳ-

саду сӣ сол гузашта ва ҳанӯз баҳори зикраш ба райҳини офарин оростааст ва чамани некномии вай ба пироян сано ва таҳсин пироста. Байт:

Намонад Ҳотами Той, валеки то абад
Бимонад номи баландаш ба некӣ машҳур».

«Ҳотамнома»-и Кошифӣ ба насри ривоятии бэдеӣ тааллуқ дошта, муаллиф ба василаи ҷамъ овардан ва имлои ривояту ҳикоятҳои дар китобҳо дидааш ва аз мардум шунидааш симои бадеию идеалии Ҳотамро нигошта, ба ин восита саховату ҷавонмардӣ ва олиҳимматиро тарғиб мекунад. Китоби халқии «Саргузашти Ҳотам» низ маҳсули ҳамин давр буда, соли 1967 дар Душанбе ба ҳуллаи табъ ороста гардидааст.

Дар адабиёти мо Ҳотамномаҳои дигар низ мавҷуданд.

Фарқи дигари «Баҳористон» аз «Гулистон» он аст, ки Шайх Саъдӣ бобҳои китоби худро бидуни ҳеҷ гуна муқаддима сар мекунад. Аммо Ҷомӣ дар оғози ҳар равза бо унвони «Фоида» муқаддимаи хурде меорад, ки он моҳият, мавзӯъ ва мақсади ҳамон бобро муайян мекунад. Шоир хотимаи «Фоида»-ҳоро бо шеър хулоса ва ҷамъбаст менамояд. Чунончи, равзаи чаҳорум, ки «Дар сифати мевабахшии дарахтони богистону ҷӯду карам ва шукуфарезиҳои ба базли динору дирам» ном дорад, бо чунин «Фоида» ибтидо меёбад: «Ҷӯд — бахшидани чизест, боистӣ бе мулоҳазаи ғаразе ва мутолабаи ивазе, агарчӣ он ғараз ё иваз санои ҷамил ё савоби ҷазил бошад». Баъди ин ду қитъаи зерин оварда мешавад:

«Кист карим? — Он кӣ ва баҳри ҷазост
Ҳар кирамо, кунад ва ӯ дар вуҷуд.
Ҳар чӣ бувад баҳри санову савоб,
Байъу шаро гир, на эҳсону ҷӯд.

Ва

Ҳар кӣ мақсудаш аз карам он аст,
Ки барорад ба олам овоза,
Бошад аз мисри ҷӯду шаҳри карам
Хонаи ӯ бурунн дарвоза!»

Саъдӣ на танҳо бисьёр ҳикоятҳоро чун мушоҳидаҳои худ ба қалам медиҳад, балки аз саргузашти воқеии худ низ нақлҳо мекунад. Дар «Баҳористон» Ҷомӣ фақат услуби ҳикояту ривоятро ба кор бурда,

гуфтору рафтори мўътабари пешиниёнро меорад, худ дар онҳо иштирок надорад.

Тафовути дигари «Баҳористон» аз «Гулистон» он аст, ки пораҳои манзум дар ҳикоятҳои мансури «Гулистон» ҷузви таркибии тасвири воқеа, муколама ва натиҷагириҳои мантиқиро ташкил мекунад. Дар «Баҳористон» қитъаҳои манзум одатан чунин хусусият надоранд ва аз хати сюжет берун мемонанд. Қитъаю рубой ва байту абъёти маснавии «Баҳористон» ба мисли маънигириҳо (мораль) дар тамсилҳои (басняҳои) Юнони қадим моҳияти хулосаҳои фалсафӣ, сиёсӣ ва ахлоқии нақлу ҳикояти мансурро дар шакли фушурдаи ҳикматомез чун натиҷа ифода менамоянд. Ин тобишро дар чаҳор мисоле, ки дар боло оварда шуд, мушоҳида кардан осон аст. Барои тақвияти ин даъвои худ боз яктой намунаро чун далел аз «Гулистон» ва «Баҳористон» меорем. «Гулистон»: «Дуаде гадоеро гуфт: — Шарм надорӣ, ки даст аз барои ҷаве сим пеши ҳар лаим дароз мекунӣ? Гуфт:

Дасти дароз аз пайи як ҳабба сим
Беҳ, ки бибурранд ба донгею ним».

«Баҳористон»: «Туркеро гуфтанд: — Кадом дӯсттар дорӣ, горати имрӯз ё биҳишти фардо? Гуфт: — Имрӯз даст ба ғорат бикушоям ва ҳар чӣ ёбам, бирабоям ва фардо бо Фиръавн дар оташ дароям. Қитъа

Он шунидастӣ, ки турке васфи ҷаннат чун шунид,
Гуфт бо воиз, ки он ҷо ғорату торочҳ даст?
Гуфт: «На». Гуфтош: «Батар бошад аз дӯзах он биҳишт,
К-андар ӯ кӯтаҳ бувад аз ғорату тороҷ даст!»

Таносуби насру назм дар ҳикоятҳои дигари «Гулистон» ва «Баҳористон» тақрибан ба ҳамин минвол аст.

Ҳарчанд машҳуртарини асари насри бадеии асри XV «Баҳористон» аст, тамоми ин аср ва хусусан ниммаи дуввуми он дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз ҷиҳати инкишофи он мақоми хос дорад. Вале агар асарҳои манзум садҳоро ташкил намоянд, асарҳои мансур ангуштнамо мебошанд. Ба тарзи дигар гӯем, рангорангию бойгарии хоси назми он замон дар насраш ба назар намерасад. Насри он давр, ки миқдоран ва ҳаҷман нисбат ба назм кам аст, иттифоъи назмро надорад. Вале насри ин давраро комилан аз ривоҷ барӣ наметавон шумурд. Насри бадеии форсу тоҷик

дар ин замон бо се роҳ ҷараён дошт: 1) насри сирф бадеӣ; 2) насри илмии ривоятӣ, ки ба насри бадеӣ иртиботи наздик дорад, зеро таърихнигору тазкиранависон ва донишмандони соҳаҳои дигар бисьёр қисматҳои асарҳои таърихию илмии худро бо услуби қиссаҳои бадеӣ, истифодаи ҳикояту нақлҳо, саволу ҷавоб навиштаанд; 3) муросилоти давлатӣ, мактуботи байнидавлатӣ, талабномаҳои ҷамъиятӣ ва «уншвоти шахсӣ, ки аз ҷиҳати сабку услуб дар ниҳояти бадеият қарор гирифта, сарфи назар аз шеваи ибораттарозию муншиёна, баъзеашон гоҳе то ба дараҷаи шеър мерасанд. Ҳамаи ин аз дараҷаи хуби инкишофи насри илмии дуввуми асри XV дарак медиҳад. «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Анвори Суҳайлӣ» ва «Ҳотамнома»-и Кошифӣ, «Фурснома»-и Шоҳқулӣ, «Ҳай ибни Яқзон»-и Рузбеҳон, «Аҷоиб-ул-махлуқот»-и Шаҳоби Муаммоӣ, «Доробнома»-и Бегамӣ, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Алӣ Сафӣ асарҳои барҷастаи насри ин замонро ташкил мекунанд. Сониян низ дар пайравии «Гулистон» асари мансури омехта ба назм таълиф карда будааст. Ин асарҳо муҳимтарин ҷиҳатҳои зиндагии ҷомеаи он рӯзро инъикос мекунанд. Таълифи китобҳои шарҳи ҳоли бузургон низ маъмул буд, ки «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ пурарзиштарини онҳост. Маноқибҳои роҷеъ ба Ҷомӣ навиштаи Абдулғафури Лорӣ, Мавлоно Пуршамс, Абдулвосеъи Низомӣ намунаҳои хуби насри ёддоштӣ буда, асари Ғиёсиддин Хондамир «Макорим-ул-ахлоқ» низ ба силсилаи шарҳи ҳоли бузургони адаб дохил шуда, зиндагӣ, сират, муаллафот ва ӣҷодиёти Навоиро баён мекунад. «Макорим-ул-ахлоқ» дар Кобул (с. 1360/1981) чоп шудааст. «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ роҷеъ ба адибону мамдӯҳони онҳо нақлу ривоятҳои марғуб дорад. Дар бисьёр асарҳои ахлоқ, кутуби сӯфия, аҳволи вазирон ва ҳолати ҳунарварон низ порчаҳои дилчасп ва муассири бадеӣ ба назар мерасад.

Сабки соддабаёни ахлоқомӯзи Ҷомиро бисьёр адибони муосири ӯ меписандиданд ва ба он мувофиқи қудрати нигорандагии худ пайравӣ мекарданд. Яке аз онҳо Камолиддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ (в. 910/1505) буд, ки аллакай номаш дар боло зикр шуд.

Сабки нигориши «Баҳористон» баробари ваҳдат

дар куллиёт, ки мусаҷҷаъ ва ахлоқию таълимист, дар ҷузъиёт вобаста ба матлаби бобҳо, ҳодисаю воқеъаи тасвиршаванда, ҳадафи бадеъӣ ва муҷиботи дигар тағйир пазируфта, рангоранг ҷилва менамояд.

Дар ҳикматҳо ҳамеша кӯтоҳбаёнӣ, хосияти пандомӯзандагӣ ва таъкиди гӯяндаи мӯътабари он ба тарзи нақл ба қалам оварда мешавад. Масалан: «Абӯҳошими Сӯфӣ, қуддуса сирруху, гуфтааст, ки кӯҳро бо нӯги сӯзан аз бех кандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бияфкандан». «Абулқасани Фушанҷӣ, қуддуса сирруху, гуфтааст, ки дар дунъё ҳеҷ чиз ноxуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои гаразе бошад ё ивазе». «Юсуф ибн ал-Ҳусайн, қуддусаллоҳу сирруху, гуфтааст: Ҳама некӯиҳо дар хонаест ва калиди он тавозӯъ ва фурӯтанӣ ва ҳамаи бадиҳо дар хонаест ва калиди он моӣ ва манӣ». Шахсиятҳои мӯътабаре, ки аз забони онҳо Ҷомӣ ҳикмат меорад, аз ҷиҳати замону макон ва халқҳо маҳдудият надоранд. Ҷомӣ гуфтори ҳакимони Юнони қадиму Эрони бостон-Арасту (384—322 қабл аз мелод), Бузургмеҳри вазири Анӯшервон (531—579), яке аз посдорони фарҳанги кӯҳани Аҷам Ибни Муқаффаъ (724—759), ашхоси таърихии Арабу Чин Эрону Ҳинд, шоирону мутафаккирон ва орифону донишмандонро чун хулосаҳои ҳаётӣ меорад. Дар худи ҳамин муносибати Ҷомӣ нисбат ба тамаддуни ҷаҳон ва афкори умумибашарӣ инсоният чун вуҷуди воҳид ва ҳастии ягона зуҳур менамояд.

Унсури намоёни шеваи нигориши «Баҳористон» дар муколамасозиҳои муаллифи он, ки ба маънои ботинии сухан аҳмияти махсус медиҳад, аён мегардад. Ҷомӣ дар тасвири саҳначаҳои оддии хурди маишӣ, ки онҳо дар авҷи драмавӣ ба қалам дода мешаванд, ба тарзи ҳайратангез ҳолати психологии тарафайнро сабт намуда, дар вазъиятҳои пуршиддати мазҳакавӣ, ҳаҷвӣ, фоҷиавӣ ва ғайра масъалаҳои сиёсат, давлатдорӣ, ҷангу сулҳ, ахлоқ ва проблемаҳои иҷтимоиро ба миён гузошта, ҳал мекунад. Хулосаҳои ӯ вобаста ба қаҳрамонҳо шакли муҳокимаҳои олимона, натиҷагириҳои ҳакимона ва ҳозирҷавобиро ба худ мегиранд. Вале дар ҳазлу мутоибаҳо, ки бештар ҷанбаи иҷтимоӣ доранд, эҳтиром ва таваҷҷӯҳи хоси нависанда ҳамеша ба тарафи мазлумону намояндагони табақаҳои меҳнатӣ буда, дар гуфтори онҳо, ки тара-

фи муқобил дар муносибат ба онҳо ҳисси назарнагирӣ, нописандӣ ва ночизшуморӣ изҳор медорад, ҳозирҷавобию пухтаҷавобӣ, хирадмандӣ, истеҳзо, тамасхур, писханд ва нафрати онро ба муқобили аҳли риё, ситамгарон, танпарастон, коҳилон, муфтхӯрон, бадахлоқон ва ғайраҳо нишон медиҳад. Аз ҷавобҳои намояндагони табақаҳои болои бефазилатӣ, ҷоҳилӣ, симои манфур ва ботини пучи онҳо ҳувайдо мегардад. Ин шеваи нигориши «Баҳористон», ки ба тарзи ифодаи латифаҳои халқӣ наздик аст, тафаккури халқро ифода намуда, халқияти асарро боз як бори дигар намоиш медиҳад. Як намуна меорем: «Баҳлул (шоири ҳаҷвнигори талхзабони дарбори Ҳорунаррашид дар асри VIII — А. А.) бар Ҳорунаррашид даромад. Яке аз вузаро гуфт: Башорат бод мар туро, эй Баҳлул, ки амиралмӯъминин туро бар сари қирада ва ханозир (маймунҳо ва хукҳо) сардору амир гардонид! Баҳлул гуфт: Гӯш ба ман дор ва фармони ман ба ҷо ор, ки аз ҷумлаи раиёи манӣ. Қитъа:

Ба шаҳриёрии гову харам диҳӣ мужда,
Раияте, ки бувад хоси шаҳриёр, туӣ.
Шумори лашкариёнам аз хиру хук кунӣ,
Нахуст кас, ки дарояд дар ин шумор, туӣ!»

Албатта, ҳолатҳои мустасно низ мавҷуданд. Вале ақидаҳои нависанда дар «Баҳористон» хеле гуногун ва баъзан мухолифи якдигар ифода ёфта бошанд ҳам, дар ин асари оламшумул ҷанбаи танқидӣ басе пурқувват буда, дар тамоми мавридҳо андешаҳои мусанниф некбинона ва оптимистонаанд ва некӣ, зебоӣ, ҳусни хулқ барин ғояҳои мусаффоро талқин менамоянд. Ҳатто дарёфт ва фошу маҳкум намудани зиштӣ ва бадиҳо ба хотири расидан ба ин нияти нек ба қалам дода мешавад. Забони «Баҳористон» ҷолиби диққат буда, гуфтори М. Тавҳидипур, ки доир ба забони асри XV гуфтааст, пеш аз ҳама ба «Баҳористон» тааллуқ дорад: «Дар наср сабки махсуси даврони муғул, ки пояи он дар муғлақнависӣ ва касрати (фаровонии — А. А.) истеъмоли калимот ва луғоти арабӣ, дар он давра матрук монд ва ба ҷои он сабки дигаре ба вуҷуд омад, ки асоси он бар истиорот ва ташбеҳот ва киноёти фаровон қарор дошт ва аз такаллуф дар луғоти арабӣ орӣ буд».[1] «Анвори Суҳайлӣ»-и Ҳусайн Воизи

[1] М. Тавҳидипур. Муқаддима.— Ҷомӣ. Нафаҳот-ал-унс. Теҳрон, 1337, саҳ. 151.

Кошифӣ, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Сафӣ ибни Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Такмилаи Нафаҳот»-и Абдулғафури Лорӣ бо ҳамин услуби содда навишта шудаанд. Лекин дар байни асарҳои насрии асри XV «Баҳористон» аз ҷиҳати соддагии забон ва равонии тарзи баён мумтоз аст. Вале санъати саҷъ дар «Баҳористон» чун унсури услубие, ки ба василаи калимаҳои мушобеҳу мутазоди баробарвазн, баъзан ҳамқофия ва ҳамеша воҳидҳои ҳамоҳанг зеби суханро афзун мегардонад, мақоми хос дорад. Бар замми ин, саҷъ суханҳои Ҷомиро мисли каломи Саъдӣ мармузтар ба садо меорад. Таваҷҷуҳ фармоед: «Хирадмандони карим мол ба дӯстон шуморанд ва бехирадони лаим аз барои душманон бигзоранд», «Ҳар кӣ бо зердастон шеваи муштзанӣ бар даст гирад, дар лагаткӯби забардастон бимирад». Чунон ки ба мушоҳида мерасад, Ҷомӣ исмҳоро бо исмҳо, сифатҳоро бо сифатҳо ва феълҳоро бо феълҳо мусаҷҷаъ месохтааст, ки ин яке аз дарбоистҳои саҷъ аст. Дар шеваи насри бадеии Ҷомӣ нақшнигории дарозсухан аз қабили «қуръаи машварат дар миён андохтан» ба ҷои «машварат кардан», «даст дар домани мутобиат ва фармонбарӣ задан» ба ҷои «итоат кардан», ишпои муваййани пуртакаллуф, арабибозӣ, иҳомпарастӣ ва тасаннуоти дигар, ки хоси таърихнигорӣ ва иншонависии дарборӣ буд, ба кор намеравад. Вале Ҷомӣ дар муншаот ва мактуботи худ бештар таҳти нуфузи пешиниён қарор гирифта ба дарозгӯӣ, муқаддимапардозӣ ва ибораттирозӣ саъй менамояд. Умуман сабки иншонависӣ дар он аҳд чунин буд.

Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ адибест, ки тамоми эҷодиёти худро ба нафъи мардум нигаронидааст. Ӯ дар осори бо санъати баланду забони соддаи ба омма фаҳмо навиштааш афкори ҳакимонаи адабиёти панҷсадсолаи тоҷику форсро ҷамъбаст намуда, ба василаи тасвири ишқи поки Лайлиму Маҷнун, Юсуфу Зулайхо, Саломону Абсол ва Аштару Ҷидо, тавсифи адолатпарварии Анӯшервон, хирадмандии Бузургмеҳру Афлотун, донишмандии Искандари идеалӣ, нақли зиндагию рафтори бузургони ирфон ва адибони номдор, инсонпарвариву ватандӯстӣ ва рафоқату бародариро тараннум мекунад, адлу инсоф, донишу хирад, меҳнату осоиш ва некӯкориро тарғиб менамояд, пастҳиммативу танпарварӣ, дурӯггӯиву фиребгариро ба зери танқид мегирад, хулоса, ба одамон тарзи ода-

миятро таълим медиҳад. Зубдаи таълимоти инсондӯстонаи ӯ ин аст:

Шамъ шав, шамъ, ки худро сӯзӣ,
То ба он базми касон афрӯзӣ!
Абр шав, то ки чу борон резӣ,
Бар гулу хас ҳама яксон резӣ.

Соли 1966 муаллифи ин сатрҳо ба василаи нашриёти «Ирфон» матни оммавии «Баҳористон»-ро чоп карда буд. Аммо он чоп хеле мухтасар буд ва дар муддати кӯтоҳ ҳатто дар китобхонаҳо камёфт гардид. Шавқи хонандагон ба ин асари ҷовидонии Ҷомӣ калон аст. Ҳамин талабро ба назар гирифта нашриёти «Маориф» онро аз нав чоп кард. Аз асли матн фақат чанд ҷумлаи душворфаҳм аз аввали дебоча, 12 ҳикоят аз боби якум, чор мутоиба аз боби панҷум, чор ҳикоят аз боби шашум ва як ҷумла аз мақолаи «Азрақӣ» (боби ҳафтум) ихтисор гардид. Нашри нав ба 500-солагии таълифи он рост омад, ки ин низ худ як ҳодисаи гуворо ва як навъ поси хотири муаллифи асари ҷовидонаи беҳамтост.

Аз замони бунёди «Баҳористон»-и бехазон панҷсад сол гузашт ва албатта, дар ин муддати дарози нимҳазор сол, ки аз ҳаводиси рӯзгор пур буд, барге чанд аз ин «Баҳористон»-и ҷовидон аз тундбоди таърих ва гардиши даврон зард шуда, мисли барги хазон ба хонанда ҳузнеро илқо менамоянд. Вале ба таври куллӣ «Баҳористон»-и ҳамешасабзу пуртароват ҳамоно ороставу пероста буда, насими ҷонбахши тароватн гулҳо ва бӯи рӯҳафзои раёҳини онро ба машом расонда, ба чашмон зиё, ба дилҳо сафо, ба равонҳо ҷило ва ба ҷисмҳо шифо мебахшад.

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД

Ҳар гули раъно[1] аблақ[2], ки ҳаст
Гули ин боғ ва рӯяш варақ.
Нест аз-ин абраш[3] чамани мурғсиро
Ва чун аслафи[4] чамандоши сабақ...

Чун дар ин вақти дилписанд фарзанди арҷманд Зиёуддин Юсуф... ба омӯхтани муқаддамоти лисони араб ва андӯхтани қавоиди фунуни адаб иштиғол намуд ва пӯшида намонад, ки тифлони наврасида ва кӯдакони рамчиданро ва таъаллуми[5] истилоҳоте, ки маънуси табоъ[6] ва маълуфи истимоъи[7] эшон[8] нест, бар дил бори вазнинате ва дар хотир ғубори ғамнинате менишинад, аз барои таътифи[9] сар[10] ва ташҳизи[11] хотири вай гоҳ-гоҳе аз китоби «Гулистон» ки аз анфоси[12] мутабаррикаи шайхи номдор ва устоди бузургвор Муслиҳиддини Саъдии Шерозист,

Маснавӣ

На гулистон, ки равзае аз биҳишт,
Хору хасаш ӯ абирсиришт,
Бобҳояш биҳиштро дарҳо,
Фойдаҳош пистаҳои некусарҳо.
Нуктаҳояш муҷаффа дар парда,
Рашки ҳурони пардапарварда.
Дилкашаш ашъори ӯ сеҳрандозвор[13]
Аз пайи лутфи «такаллуфа-л-анзор»[14],

сатре чанд хонда мешуд. Дар он асно чунон дар хотир омад, ки табаррукан би анфоси-ш-шарифиҳи ва татаббуан ли ашъори-л-латифиҳи[15] вараҳе чанд бар он услуб сохта шавад ва ҷузве чанд бар он минвол пардохта гардад, то ҳозиронро достоне бошад ва ғоибонро армуғоне. Ва чун ин маънӣ ба анҷом расид ва ин сурат ба итмом анҷомид.

Қитъа

Бо хирад гуфтам: «Чӣ созам зевари ин навъарӯс,
То ба чашми хостгоронаш физояд зебу зайн?[16]
Гуфт: «Дурҳои санои шаҳриёри номгор —
Нусрат-уд-дунё[17], муиз-уд-давла[18], ғавс-ул-хофиқайн[19]
Ахтари бурҷи ҷалолат,[20] гавҳари дурҷи шараф,[21]
Шамъи базми дудаи[22] Темуриён-султон Ҳусайн,
Осмонқадре, ки чун хур ҳолаи фарроти ҷаҳон
Бошад аз чашми иноят[23] андар ӯро фарри айн...»[24]

Қитъа

«Гулистон» гарчи Саъдӣ кард аз ин пеш
Ба номи Саъд бин Зангӣ [24] тамомаш,
«Баҳористон»-и ман ном аз касе ёфт,
Ки бошад Саъд бин Зангӣ ғуломаш.

Қитъа

Гузаре кун дар ин баҳористон,
То бибинӣ дар ӯ гулистонҳо [26]
В-аз латоиф [27] ба ҳар гулистоне
Раста гулҳо, дамида райҳонҳо.

Ва тартиби ин «Баҳористон» бар ҳашт равза иттифоқ афтодааст, ҳар равзае биҳиштоёин муштамил [28] ба ранги дигар аз шақоиқ [29] ва бӯи дигар аз раёҳин [30], на шақоиқашро аз поймоли боди хазон пажмурдагӣ ва на раёҳинашро аз дастбурди барди дай [31] афсурдагӣ.

Маснавӣ

Дамида марғзораш бар ҷавониб [32],
Шукуфта лолазораш дар навоҳӣ [33],
Зи шабнам лоларо х(з) ай [34] дар баноғӯш,
Зи борон ғунчаро май дар сурохӣ [35].

Илтимос аз тамошоёни ин риёзи [36] холӣ аз хори мулоҳазаи аъроз [37] ва хошоки мутолабаи [38] аъвоз [39] он, ки чун ба қадами эҳтимом [40] бар инон бигзаранд ва ба назари эътибор дар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни ҷигар хӯрдааст ва дар танмияташон [41] ҷони ширин бар лаб овард, ба дуое ёд кунанд ва ба саное шод гардонанд.

Қитъа

Ҳар кас ки некбахтон з-ин тозарас дарахтон
Дар сояе нишинад ё мевае бичинад,
Он беҳ, ки пеш гирад ойини ҳақгузорӣ,
Роҳи карам бисозад, расми дуо гузинад.
Гӯяд, ки банда Ҷомӣ, к-ин равза сохт, ё раб,
Ҳамвора аз худо пур в-аз худ тиҳӣ нишинад,
Ҷуз роҳи ӯ напӯяд, ҷуз васли ӯ наҷӯяд,
Ҷуз рози ӯ нагӯяд, ҷуз рӯи ӯ набинад.

Равзаи нахустин

ДАР НАШРИ РАЁҲИНИ ЧАНД АЗ ВАСОЁИ ДУРБИНОНИ РОҲИ ҲИДОЯТ ВА САДРНИШИНОНИ БОРГОҲИ ВИЛОЯТ

Пири Ҳирот[1], разияллоҳу анҳу[2], асҳоби[3] худро васият кардааст, ки аз ҳар пире сухане ёд гиред ва агар натавонед, номи эшонро ба ёд доред, то баҳрае ёбед.

Рубоӣ

Онӣ ту, ки аз номи ту меборад ишқ
В-аз номаву пайғоми ту меборад ишқ.
Ошиқ гардад, ҳар кӣ ба кӯят гузарад,
Оре, зи дару боми ту меборад ишқ!

Сарии Сақатӣ[4] Ҷунайдро коре фармуд ва ба мӯҷиби дилхоҳи вай ба он қиём намуд, коғазпорае ба вай андохт, дар вай навишта, ки:

Самиъат ҳодиян биҳадда фи-л бодияти
Якулу ёбакӣ ва мо юдрика мо ёбкинӣ,
Абакӣ ҳизоран ан туфорикинӣ,
Ва тақтаъӣ ҳаблӣ ва таҳҷуринӣ.

Рубоӣ

Хун мегирьям, аз ту чӣ пинҳон дорам,
К-аз баҳри ту ин ду чашми гирьён дорам.
Ҳарчанд диле зи васл шодон дорам,
Сад доғ бар он зи бими ҳиҷрон дорам[6].

Ҳикоят

Ҷунайд[7] гӯяд, ки рӯзе ба хонаи Сарӣ омадам. Ин байт[8] мехонду мегирист:

На шаб хуспам, на рӯз аз нолаву оҳ,
Хоҳӣ шаби ман дароз, хоҳӣ кӯтоҳ.

Абӯҳошими сӯфӣ[9] гуфтааст, ки кӯҳро ба нӯги сӯзан аз бех баркандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бирфағандан.

Қитъа

Лафи бенибрӣ мазан, к-он аз нишони пои мӯр
Дар шаби торик бар санги сиёҳ пинҳонтар аст
К-аз дарун кардан бурун озон магир онро, к-аз он
Кӯҳро кандан ба сӯзан бе яқин осонтар аст.

Маъруфи Карҳӣ[10] гуфтааст, ки сӯфӣ ин ҷо меҳмон аст. Тақозои[11] меҳмон бар мизбон ҷафост. Меҳмон, ки боадаб бувад, мунтазир бувад, на мутақозӣ.[12]

Қитъа

Меҳмони туам дар сафи арбоби ирода,
Биншаста ба ҳар чиз, ки ояд зи ту, розӣ,
Бинҳода ба хони карамат дидаи уммед,
Иньоми туро мунтазирам, не мутақозӣ

Боязидро[13] пурсиданд, ки суннат[14] кадом асту фарз[15] кадом? Фармуд, ки суннат тарки дуньёст ва фарз сӯҳбати мавло;[16] Маснавӣ:

Эй ки дар шарҳи худовандони ҳол
Мекунӣ аз суннату фарзам суол!
Суннат омад рух зи дуньё тофтан,
Фарз—роҳи қурби мавло ёфтан.

Шиблиро[17] шӯре афтод, ба бемористон бурданд. Ҷамъе ба назораи вай рафтанд. Пурсид, ки: Шумо киёнед? Гуфтанд: «Дӯстони ту». Санг бардошт ва бар эшон ҳамла кард. Ҷумла бигурехтанд. Бихандид. Гуфт: «Боз оед э муддаиён[18], ки дӯстон аз дӯстон нагурезанд ва аз санги ҷафояшон напарҳезанд».

Қитъа

Он аст дӯстдор, ки ҳарчанд душманӣ
Бинад аз ӯ, беш шавад дӯстдортар.
Ва сар ҳазор санги ситам гар хӯрад аз ӯ,
Гардад бинои ишқаш аз он устувортар.

Ва ҳам аз вай оранд, ки вақте бемор шуд, халифа табиби тарсо ба муолиҷоти вай фиристод. Аз вай пурсид, ки хотири ту чи мехоҳад? Гуфт: «Он ки ту мусулмон шавӣ». Гуфт: «Агар ман мусулмон шавам, ту нек мешавӣ ва аз бистари беморӣ бармехезӣ?» Гуфт: «Оре!» Пас имон бар вай арза кард ва вай имон оверд ва Шиблӣ аз бистар бархост ва бар вай

аз беморӣ асар на. Пас ҳар ду ҳамроҳ пеши халифа рафтанду қиссаро бозгуфтанд. Халифа гуфт: «Пиндоштам, ки табиб пеши бемор фиристодаам, ман худ бемор пеши табиб фиристода будаам».

Қитъа

Ҳар кас, ки аз ҳуҷуми муҳаббат мариз шуд,
Донад табиби хеш лиқои ҳабибро.
Чун бар сараш табиби биҳиштӣ ниҳад қадам,
Бахшад шифо ки иллати хастӣ табибро.

Саҳл Абдуллоҳи Тустарӣ[19] мегӯяд, ки ҳар кӣ бомдод кунад ва ҳиммати вай он бошад, ки чӣ хӯрад, даст аз вай бишӯй.

Қитъа

Ҳар кӣ хезад бомдод аз хобу набвад дар сараш
Ҷуз хаёли хӯрд, аз ӯ ойини бедорӣ маҷӯй.
В-он ки шӯяд даст, чун пой аз сари бистар кашид,
То ба хону суфра орад даст, даст аз вай бишӯй.

Абӯсаъиди Харроз[20] гуфта, ҳар кӣ гумон бурда, ба кӯшиш тавон расид, ранҷе кашида беҳуда ва ҳар кӣ тасаввур карда, ки бе кӯшиш тавон расид, ҷуз роҳи орзу напаймуда.

Рубоӣ

Аз ранҷ касе ба ганҷи васлат нарасид,
В-ин турфа, ки бе ранҷ кас он ганҷ надид.
Ҳар кас, ки давид, гӯр нагрифт ба дашт,
Лекин нагирифт гӯр, ҷуз он кас, ки давид.

Абулҳасани Нурӣ[21] гӯяд: «Ҳар кӣ худои таоло худро аз вай бипӯшонад, ҳеҷ далелу хабар ӯро ба вай нарасонад».

Рубоӣ

Чун дилбари мо он парда рӯ нанамояд,
Кас натавонад, ки парда в-ӯ бикшояд.
В-ар ҷумла ҷаҳон парда шавад, боке нест
Он ҷо, ки вай ҷилваи ҷамол орояд.

Абӯбакри Воситӣ[22] мегӯяд: «Он кӣ гӯяд, наздикам, дур аст ва он кӣ гӯяд, дурам, ба нестии худ дар ҳастии ӯ мастур».[22]

Қитъа

Ҳар кӣ гӯяд, ки ба он ҷони ҷаҳон пайвастам,
Бошад он даъвии нохуши ӯ аз дурӣ:
В-он кӣ гӯяд, ки аз ӯ дурам, он дурии ӯ
Ҳаст дар пардаи пайвастани ӯ мастурӣ.

Абулҳасани Фушанҷӣ[31] гуфтааст, ки дар дунъё ҳеҷ чиз нохуштар нест аз дӯсте, ки дӯстии вай аз барои гаразе бошад ё ивазе.

Рубоӣ

Ошиқ, ки ба қаҳри дӯст доде хоҳад,
Ё бар дари васлаш истода хоҳад.
Нокастар аз ӯ кас набувад дар олам,
К-аз дӯст ба ҷуз дӯст муроде хоҳад.

Абӯалии Даққоқ[35] гӯянд, дар охири умр чандон дард бар вай падид омада буд, ки охири ҳар рӯз ба бом баромадӣ ва рӯй ба офтоб кардӣ ва гуфтӣ:

«Э саргардони мамлакат, имрӯз чун будӣ ва чун гузаронидӣ? Ҳеҷ ҷой бар андӯҳгини ин ҳадис тофтӣ, ҳеҷ ҷой аз зерузабаршудагони ин воқеа хабар ёфтӣ?» Вай ҳам аз ин ҷинс суханон мегуфтӣ, то офтоб фурӯ шудӣ; рубоӣ:

Э меҳр, ки нест ҷуз ту оламгарде,
Э ин раҳравони бибахш раҳоварде.
Имрӯз киро дидӣ, к-андар раҳи ишқ
Бар рух бувадаш гарде ю дар дил дарде?

Шайх Абулҳасани Харақонӣ[36] рӯзе ба асҳоби худ гуфт, ки чи беҳтар бувад? Гуфтанд: «Шайхо, ҳам ту бигӯй!» Гуфт: «Диле, ки дар вай ҳама ёд кардӣ ӯ бувад».

Рубоӣ

Дорам диле, ки бо ҳар андеша, ки дошт
Чун ёди ту бар сафҳаи хотир нигошт,
Ёди ту чунон фурӯ гирифташ, ки дар ӯ
Гунҷоиши ҳеҷ чизи дигар нагузошт.

Шайх Абӯсаид Абулхайрро[37] пурсиданд, ки: Тасаввуф чист? Гуфт: «Он чӣ дар сар дорӣ, бинеҳӣ ва он чӣ дар каф дорӣ, бидиҳӣ ва аз он чӣ бар ту ояд, наҷаҳӣ».

Рубоӣ

Хокӣ, ки ба сӯфиёнӣ аз кӯй бирезӣ,
Беҳ, ки ба ҳавасу қиёс аз сар бинишонӣ;

В-он чиз, ки дорӣ ба каф, во каф бидиҳад,
Сад ваҳми бало хӯрию ва ҷо начаҳӣ.

Рӯйям[28] гуфтааст: «Ҷавонмардӣ он аст, ки бародарони худро маъзур дорӣ ва бар иллате[29], ки аз эшон воқеъ шавад, бо эшон чунон муомала накунӣ, ки аз эшон узр бояд хост».

Қитъа

Ҷавонмардӣ ду чиз аст, э ҷавонмард,
Ба гӯям гӯш кун, то гӯямат рост:
Яке он, к-аз рафиқон даргузорӣ,
Агар ҳар лаҳза бинӣ сад каму кост,
Дуюм он, к-аз ту н-ояд ҳеч гоҳе
Чунон коре, ки бояд узрашон хост.

Бушри Ҳофиро[30] муриде бо вай гуфт: «Чун нон ба даст оварам, намедонам, ки ба кадом нонхуриш хӯрам». Фармуд, ки неъмати офиятро фаро ёд ор ва онро нонхуриши хеш ангор;[31] Қитъа:

Чун нони хушк ниҳад пеши хеш нодоре,
Ки рӯҳро диҳад аз хони фақр парварише,
Ба нонхуриш чу шавад табъаш он замон моил,
Чӯ зикри офияташ нест ҳеҷ нонхурише.

Шақиқи Балхӣ[32] гуфтааст: «Биҳарҳез аз суҳбати тавонгар, веро ки чун дилат бад-ӯ пайванд гирифт ва ба додаи вай хурсанд шудӣ, парвардигоре гирифтӣ ғайри худои таоло».

Қитъа

Гар дароад тавонгаре бо ту,
Баҳри рӯй бад-ӯ макун пайванд.
Муминеро кафили худ машмор,
Мудбиреро[33] худои худ мапсанд.

Юсуф ибн-ал-Ҳусайн[34] гуфтааст: «Ҳама некӯиҳо дар хонаест ва калиди он тавозуъ[35] ва фурӯтанӣ ва ҳама бадиҳо дар хонаест ва калиди он моӣ ва манӣ»[36].

Қитъа

Ҷамъ аст хайрҳо ҳама дар хонаеву нест
Он хонаро калид ба ғайр аз фурӯтанӣ.
Шарҳо бад-ин қиёс ба як хона аст ҷамъ,
В-онро калид нест ба ҷуз моию манӣ.
Ҳон, эҳтиёт кун, ки налағжӣ ба роҳи хайр,
Худро ба маърази[37] хатари шар наафканӣ!

Абӯбакри Варроқ[38] гуфтааст: «Агар тамаъро пурсанд, ки падарат кист, гӯяд: шак дар муқаддароти[39] кирдигорӣ. Ва агар гӯянд: пешаи ту чист, гӯяд: иктисоби[40] мазаллату хорӣ. Ва агар гӯянд: ғояти ту чист, гӯяд: ба меҳнати ҳирмон[41] гирифторӣ».

Қитъа

Агар пурсӣ тамаъро, к-аш падар кист?
Гӯяд: «Шак дар тақдири илоҳӣ».
В-агар гӯӣ, ки кораш чист, гӯяд:
Ба меҳнатҳои ҳирмон [illegible].

Иброҳими Хавос[42] гуфтааст: «Ранҷ макаш дар талаби он чи дар қисмати азалӣ барои ту кифоят кардаанд ва он рӯзист ва тоаъ магардон он чӣ аз ту талаби кифояти он кардаанд ва он иқомати[43] аҳкома[44] илоҳист ва авомир[45] ва навоҳӣ»[46]; қитъа:

Қисмати ризқат чу аввал кардаанд,
Чанд паи ризқ [illegible]?
Фоидаи зиндагият бандагист,
Сар макаш аз қайди бандагӣ.

Абӯалии Рӯдборӣ[47] гуфтааст: «Тангтарини зиндонҳо мусоҳибати[48] аздод[49] аст».

Қитъа

Гарчи зиндон аст бар соҳибдилон,
Ҳар куҷо бӯе зи васли ёр нест,
Ҳеҷ зиндоне ошиқи муштоқро
Тангтар аз суҳбати ағёр нест.

Шайх Абулаббоси Қассоб[50] дарвешеро дид, ки ҷомаи худро медӯхт. Ҳар дарзеро, ки рост намеомадӣ, бикушодӣ ва боз дӯхтӣ. Шайх фармуд: «Он бути туст».

Сӯфӣ, ки ба мирқаъдӯзиш[51] бозорест,
Гар бахяи фард мезанад, хуш корест.
В-аз ҷунбиши тоъ қасди ӯ чун бинад,
Ҳар бахяву риштааш буту зуннорест[52].

Хоҷа Баҳоуддини Нақшбандро[53] пурсиданд, ки: «Силсилаи[54] шумо ба куҷо мерасад?» Фармуданд, ки аз силсила касе ба ҷое намерасад; рубоӣ:

Аз даъву[55] касе ба ҳақ сафое нарасад
В-аз сибҳа ба ҷуз бӯи риё нарасад.
Гӯянд, куҷо расид, бигӯ, силсилаат.
К-аз силсила ҳеҷ кас ба ҷое нарасад!

Равзаи дувум

ДАР ТАРШЕҲИ[1] ШАҚОИҚИ ДАҚОИҚИ ҲИКАМ[2], КИ БА РАШАҲОТИ[3] САҲОБИ КАРАМ ДАР ЗАМИНИ ҚУЛУБИ[4] ҲУКАМО[5] ВА АРОЗИИ[6] ХАВОТИРАШОН[7] ХОСТА ВА БА ШАРҲУ БАЁНИ ОН МАТОЛИИ[8] ДАФОТИРАШОН[9] ОРОСТА

Фоида

Ҳаким касеро гӯянд, ки ҳақиқати чизҳоро ба он қадар, ки тавонад, бидонад ва амал ба муқтазои[10] он чӣ тааллуқ ба амал дорад, маликаи нафси худ гардонад.

Рубоӣ

Хуш он, ки ба тарки ҳазли фонӣ[11] бикунӣ,
Тадбири бақои ҷовидонӣ бикунӣ,
Кӯшиш бикунию ҳар чӣ битвон донист,
Донӣ, пас аз он ҳар чӣ бидонӣ, бикунӣ.

Ҳикоят

Искандари Румӣ[12] дар авони ҷаҳонгирӣ бо ҳилаи тамом ҳисореро бикушод ва ба вайрон кардани он фармон дод. Гуфтанд: «Дар он ҷо ҳакимест доно ва бар ҳалли мушкилоти ҳикмат тавоно». Вайро талаб дошт. Чун биёмад, шакле дид аз қабули табъ дур ва табъи аҳли қабул аз вай нуфур. Гуфт: «Ин чи сурати ғариб ва шакли муҳиб[13] аст?» Ҳаким аз он сухан барошуфт ва хандон-хандон дар он ошуфтагӣ гуфт:

Қитъа

Таъна бар ман мазан ба сурати зишт,
Э тиҳӣ аз фазилати инсоф!
Тан бувад чун ғилофу ҷон шамшер,
Кор шамшер мекунад, на ғилоф!

Дигар гуфт: «Ҳар киро хулқ бо халқ на некӯст, пӯст бар бадан зиндони ӯст. Чунон аз вуҷуди худ дар тангиест афтода, ки зиндон дар ҷанби[14] он базмгоҳест кушода».

Қитъа

Касе, ки бо ҳама кас хӯи бад ба кор барад,
Ҳамеша дар кафи сад ғусса мумтаҳан[15] донаш,
Марав ба шаҳна, ки зиндон мақоми ӯ гардон,
Ки пӯст бар тани бадхӯ бас аст зиндонаш.

Ва дигар гуфт: «Ҳасуд ҳамеша дар ранҷ аст ва бо парвардигори хеш ситезасанҷ, ҳар чӣ дигаронро диҳад, вай написандад ва ҳар чӣ на насиби вай, дил дар он бандад».

Қитъа

Эътироз аст бар аҳкоми ҷаҳондори ҳаким
Одати марди ҳасадпеша, ки ҳокаш ба даҳан.
Ҳар чӣ бинад ба кафи ғайр, фиғон бардорад,
Ки чаро дод ба вай бесабаб онро, на ба ман?

Дигар гуфт: «Хирадмандони карим мол бар дӯстон шуморанд ва бехирадони лаим аз барои душманон бигузоранд».

Қитъа

Ҳар чӣ омад ба дасти марди карим,
Ҳама дар пои дӯстон афшонд,
В-он чӣ андӯхт сифлатабъи[16] лаим[17],
Баъди марг аз барои душман монд.

Дигар гуфт: «Бо хурдон дар ҳазлу фисус[18] овехтан обрӯи бузургӣ рехтан аст ва ғубори зиллату[19] хорӣ ангехтан».

Қитъа

Эй ки бар сифла медарӣ ҷома,
Ном, тарсам, ба гургият биравад.
Машав афсӯспеша бо хурдон,
Варна фарри[20] бузургият биравад.

Дигар гуфт: «Ҳар кӣ бо зердастон шеваи муштзанӣ бар даст гирад, дар лагаткӯби забардастон бимирад».

Қитъа

Дило, гӯш куи аз ман ин нуктаи хуш,
Ки мондаст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теғи номеҳрубонӣ,
Шавад куштаи теғи номеҳрубонон.

Чун Искандар гӯши хеш аз он ҷавоҳири ҳикмат пур ёфт, даҳонашро чун гӯши худ пур ҷавоҳир кард ва инон аз харобии он ҳисор бартофт.

Ҳикмат

Афридун [21], ки дар замини шафқат ҷуз тухми насиҳат накишт, ба фарзандони худ ин тавқеъ [22] навишт, ки сафаҳоти айём сафҳаи аъмор [23] аст, дар он манависед ҷуз он чи беҳтарини аъмол ва осор аст.

Қитъа

Сафҳаи даҳр бувад дафтари умри ҳама халқ,
Инчунинь гуфт хирадманд, чу андешаь гумошт;
Хуррам он кас, ки бар ин дафтари пок аз ҳама ҳарф
Рақами хайр кашиду асари хайр гузошт.

Ҳикмат

Яке аз ҳукамо гуфтааст: «Чиҳил дафтар дар ҳикмат навиштам ва ба он мунтафеъ [24] нагаштам; чиҳил калима аз он ихтиёр кардам, аз он низ баҳра ба даст наёвардам; чаҳор калима аз он баргузидам, дар он ёфтам, он чӣ металабидам;

«Дуюм, он ки ба мол мағрур машав, агар чи бисьёр бувад, зеро ки оқибат поймоли ҳаводиси рӯзгор шавад».

Қитъа

Мағрур машав ба мол чун бехабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон,
Абри гузарон агарчи гавҳар борад,
Хотир нанихад марди хирадманд бар он.

«Сеюм, он ки асрори ниҳон доштании худро ба ҳеҷ дӯст дар миён манеҳ, зеро ки бисьёр бошад, ки

дар дӯстӣ халал афтад ва ба душманӣ бадал гардад».

Қитъа

Эй писар, сирре, к-аш ба душман нуҳуфтан лозим аст,
Беҳ, ки ба ифшои он бо дӯстон кам дам занӣ.
Дидаам бисёр, к-аз сайри сипеҳри каҷниҳод
Дӯстон душман шаванду дӯстиҳо — душманӣ.

«Чаҳорум, он ки ҷуз илмеро фаро нагирӣ, ки ба тарки он базеҳманд[26] мирӣ. Аз фузулӣ[27] бигурез ва он чӣ заруриcт, дар он овез».

Қитъа

Илме, ки нагуфтани ту бошад, бид-он гиройӣ[28],
В-онро, к-аз он гузир бувад, ҷустуҷӯ макун,
В-он дам, ки ҳосили ту шавад илми ногузир,
Ғайр аз амал ба мӯҷиби он орзу макун!

Ҳикмат

Ибни Муқаффаъ[29] гӯяд: «Кутубхонаи ҳукамои Ҳиндро бар сад шутур мекашиданд. Малики эшон истидъои[30] ихтисор кард, ба ду шутур бозоварданд ва ба такрори истидъо ба чаҳор калима қарор гирифт: калимаи нахустин дар далолати подшоҳон ба адолат.

Маснавӣ

Чу гардад шоҳи олам адлпеша,
Шавад осоиши гаҳ-гаҳ ҳамеша,
Чу нолад бедиле аз синарешӣ,
Бувад ништар зи неши зулмкеше.
Халосиро зи даҳри печ дар печ
Ба шоҳон адл мебояд, дигар ҳеҷ.

Калимаи дуюм дар васияти раият ба некӯкорӣ ва фармонбардорӣ.

Шеър

Тухми зулми шоҳ нофармонии мардум бувад,
Ҷав чу корӣ, ҳосили он кишта кай гандум бувад?

Калимаи сеюм дар муҳофазати сиҳҳати абдон[31], ки то гурусна нашаванд, даст ба таом набаранд ва

чун бихӯранд, пеш аз он ки сер шаванд, даст аз таом бидоранд.

Рубоӣ

Он бек, ки аз асбоби мараз [32] парҳезад,
В-аз панҷи табибони ҳазар бигрезад.
Нохашта, тиҳӣ меъда, ба кор нанишинад,
З-он пеш, ки меъда пур кунӣ, бархезад.

Калимаи чаҳорум дар насиҳати занон, ки чашм аз рӯи бегонагон дур доранд ва рӯй аз чашми номаҳрамон мастур [33].

Қитъа

Зан он бувад, ки ба ҳар кас, ки нест маҳрами ӯ,
Агарчи мардуми чашм аст, рӯй нанмояд.
Ба рӯи ҳар кӣ на ҷуфти вай аст, агар чи ба ҳусн
Бувад чу моҳи фалак тоқ, чашм накшояд.

Ҳикоят

Чаҳор калима аст, ки чаҳор подшоҳ пардохтаанд, ки гӯё як тир аст, ки аз чаҳор камон андохта.

Кисро гуфтааст: «Ҳаргиз пушаймон нашудам аз он чӣ нагуфтаам ва басе гуфта, ки аз пушаймонии он дар хоку хун хуфтаам».

Қитъа

Хомӯш нишина, ки ҷамъ нишастан ба хомӯшӣ
Беҳтар зи гуфтане, ки паредонӣ оварад!
Аз сирри сарбамӯҳр пушаймон нашуд касе,
Бас фош гашта сир, ки пушаймонӣ оварад.

Қайсар фармудааст: «Қудрати ман бар ногуфта беш аз он аст, ки бар гуфта, яъне он чӣ нагуфтаам, битавонам гуфт ва он чӣ гуфтаам, натавонам нуҳуфт».

Қитъа

Ҳар чӣ ифшои он бувад душвор,
Ба карифон магӯ ба осонӣ,
К-он чӣ дорӣ нуҳуфта, битвон гуфт,
В-он чӣ гуфтӣ, нуҳуфт натвонӣ!

Хоқони Чин дар ин маънӣ сухан чунон рондааст, ки бисьёр бошад, ки парешонии гуфтан сахттар бошад аз пушаймонии нуҳуфтан.

Қитъа

Ҳар сирри сарбамӯҳр, ки дар хотир афтадат,
Суръат макун ба лавҳи баёнаш нигоштан.
Тарсам, шавад гароматӣ[34] изҳори он туро
Мушкилтар аз надомати пӯшида доштан.

Малики Ҳинд бад-ин нукта забон кушодааст, ки ҳар ҳарф, ки аз забон ҷастааст, дасти тасарруфи маро аз худ бастааст ва ҳар чӣ нагуфтаам, молики[35] ӯям, агар хоҳам, бигӯям ва агар хоҳам нагӯям.

Қитъа

Бихрадеро[36] ин рози фошу ниҳон
Масале нек бар забон рафта,
К-ин чу тирест монда дар қабза,
В-он чу тирест аз камон ҷаста.

Ҳикоят

Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тӯҳфаҳо фиристод ва ҳамроҳ табибе файласуф, ба маҳорат дар тибб-у ҳикмат мавсуф[37]. Пеши халифа ба пой хост, ки се чиз овардаам, ки ҷуз мулукро набояд ва ҷуз салотинро нашояд. Фармуд ки он кадом аст. Гуфт: «Аввал, хизобе[38], ки мӯи сафедро сиёҳ гардонад ба ваҷҳе, ки ҳаргиз мутағайир нашавад ва сафед нагардад. Дуюм маъҷуне[39], ки ҳарчанд таом хӯрад, меъда гарон нагардад ва мизоҷ аз эътидол наяфтад. Сеюм, таркибе, ки ӯ пуштро қавӣ гардонад ва аз он на заъфи басар хезад ва на нуқсони қуввать».

Халифа лаҳзае тааммул карду гуфт: «Ман туро аз ин донотар гумон доштам ва зирактар мепиндоштам. Аммо он хизоб, ки гуфтӣ, сармояи гурур ва пирояи кизбу[40] зӯр аст, сиёҳии мӯй зулмат ва сафедии он нур аст. Зиҳӣ, нодон касе, ки дар он кӯшад, ки нурро ба зулмат бипӯшад.

Қитъа

Аблаҳе, к-ӯ мепазад мӯи сафеди худ сиёҳ,
Аз пайи пирӣ ҷавониро ҳамедорад умед.

Пеши донобе, ки дар банди шикори давлатанд,
Кай бувад зоғи сиаҳро равнақи бози сафед?

Ва аммо он маъҷун, ки зикр кардӣ, ман аз он қабил нестам, ки таоми бисьёр хӯрам ва ба он лаззат гирам. Чӣ аз он нохуштар, ки ҳар лаҳза ба ҷое бояд рафт, ки дар ӯ нодиданиро бояд дид ва нашуниданиро бояд шунид ва нобӯйиданиро бояд бӯйид. Ҳукамо гуфтаанд: «Гуруснагӣ беморист дар мизоҷ ва таому шароб онро моддаи илоҷ». Нодон касе, ки худро ба ихтиёр бемор созад, то ба изтирор[41] тимор кунад[42].

Қитъа

Мекунад касби иштиҳо хоҷа,
То ба он рахна дар мизоҷ кунад
В-он гаҳ он рахнаро зи пухтаву хом
Ҳар чӣ ёбад, ба он илоҷ кунад.

Ҳикоят

Дар маҷлиси Кисро[43] се тан аз ҳукамо ҷамъ омаданд: файласуфи рум, ҳакими ҳинд ва Бузургмеҳр[44]. Сухан ба он ҷо расид, ки сахттарини чизҳо чист? Румӣ гуфт: «Пирию сустӣ ва нодорию тангдастӣ». Ҳиндӣ гуфт: «Тани бемор бо андӯҳи бисьёр». Бузургмеҳр гуфт: «Наздикии аҷал бо дурӣ аз ҳусни амал».

Ҳама ба қавли Бузургмеҳр бозомаданд.

Қитъа

Пеши Кисро зи хирадманд ҳакимон мерафт
Сухан аз сахттарин мавҷ дар ин луҷҷаи[45] ғам.
Он яке гуфт, ки беморию андӯҳи дароз,
В-он дигар гуфт, ки нодорию пирист ба ҳам.
Саввумин гуфт, ки қурби[46] аҷалу сӯи[47] амал,
Оқибат рафт ба тарҷеҳи[48] саввум ҳукми ҳикам.

Ҳикмат

Ҳакимеро пурсиданд, ки одамизод кай ба хӯрдан шитобад? Гуфт: «Тавонгар ҳар гоҳ гурусна шавад ва дарвеш ҳар гоҳ, ки биёбад».

Қитъа

Бихӯр чандон, ки нахоҳад хонаи тан
Зи бешию камӣ рӯ дар харобӣ.
Агар дорандаӣ, ҳар гоҳ хоҳӣ,
В-агар нодор, ҳар гоҳе, ки ёбӣ.

Ҳикмат

Ҳакиме бо писари худ гуфт: «Бояд, ки бомдод аз хона берун наёӣ, то нахуст ба таоме лаб накушоӣ, зеро ки серӣ тухми ҳилму бурдборист ва гуруснагӣ мояи хушкмағзию сабуксорӣ.

Қитъа

Хӯи худро зи рӯза тира макун,
К-аз ҳама ҳилму бурдборӣ беҳ.
Чун шавад рӯза мояи озор,
Рузахорӣ зи рӯзадорӣ беҳ.

Чун гурусна бошӣ, ҳар ош ё нон, ки бинӣ, аз табиати ту шаҳвати он хезад ва ба ошноён, ки нишинӣ, томеъи[49] ту дар эшон овезад.

Қитъа

Ҳар чӣ ёбӣ ба хона аз тару хушк,
Беҳ, к-аз он то ҳади шабаъ[50] бихурӣ,
То таоми касон ҳавас накунӣ,
В-аз атои хасон тамаъ бибурӣ».

Ҳикмат

Чун мизбон бар канори хон нишинад ва худро дар миён бинад, тӯъма аз ҷигари худ хӯрӣ беҳ, ки аз нони ӯ ва шарбат аз хуни ҷигар ошомӣ беҳ, ки аз хони ӯ.

Қитъа

Ҳар кӣ гӯяд хону нони ман, бикаш
Пои хеш аз хону даст аз нони ӯ.
Таррае, к-аз бӯстони худ хӯрӣ,
Хуштар аст аз барраи бирьёни ӯ.

Ҳикмат

Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас, ки доданд, зимоми зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал сиҳҳати бадан, дуюм эминӣ; сеюм вусъати ризқ; чаҳорум рафиқи шафиқ; панҷум фарогат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи вай бар-оварданд.

Қитъа

Ба панҷ мерасад асбоби зиндагонии хуш
Ба иттифоқи ҳакимони шӯҳра дар офоқ:
Фарогу эминию сиҳҳату кифофи маош,
Рафиқи хубсияр-ҳамдами накӯахлоқ,

Ҳикмат

Ҳар неъмат, ки бар марг завол пазирад, онро хирадманд дар ҳисоби неъмат нагирад. Умр агарчи дароз бувад, чун марг рӯй намуд, аз он дарозӣ чӣ суд. Нӯҳ[51], алайҳиссалом[52], ҳазор сол дар ҷаҳон ба сар бурдааст. Имрӯз панҷ ҳазор сол аст, ки мурдааст. Қадр неъматеро бувад, ки ҷовидона бошад ва аз офати завол бар карона.

Қитъа

Ба назди марди доно неъмат он аст,
К-аз ӯ ҷонат бувад ҷовид масрур.
На симу зар, ки чун тӯрат шавад ҷой,
Бимонад ҳамчу сангат бар сари гӯр.

Ҳикмат

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки кадом подшоҳ покизатар? Гуфт: «Он, ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гуноҳгорон аз вай битарсанд».

Байт

Шоҳ он бошад, ки раъиятпарвару бохирад бувад,
Некуонро ҳол аз ӯ некӯ, бадонро бад бувад.

Ҳикоят

Ҳаҷҷоҷро гуфтанд: «Аз худой битарс ва бо мусулмонон зулм макун». Ба минбар баромад (вай бағоят фасеҳ буд) ва гуфт:

— Худои таоло маро бар шумо мусаллат[53] кардааст. Агар ман бимирам, шумо баъд аз ман аз зулм нахоҳед раст ба ин феъл, ки шуморост. Худои таолоро ҷуз ман бандагон бисьёранд, агар ман бимирам, яке батар аз ман биёяд.

Қитъа

Ҳоҷӣ, ки шоҳ адл кунад, адлпеша бош
Дар кори худ, ки маъракаи гирудори туст.
Шоҳ ойина аст, ҳар чӣ ҳама бинӣ андар ӯ,
Партав фигандаи қоидаи корубори туст.

Ҳикоят

Подшоҳе аз ҳакиме талаби насиҳат кард. Ҳаким гуфт: «Аз ту масъалае бипурсам, бе нифоқ ҷавоб гӯй: зарро дӯсттар медорӣ ё хасмро?» Гуфт: «Зарро». Гуфт: «Чун аст, ки онро дӯсттар медорӣ, яъне зарро ин ҷо мегузорӣ ва он чӣ дӯст намедорӣ, яъне хасмро бо худ мебарӣ?». Подшоҳ бигиристу гуфт: «Неку панде додӣ, ки ҳама пандҳо дар ин дарҷ аст».

Қитъа

Ҳазор гуна хусумат кунӣ ба халқи ҷаҳон,
Зи бас ки дар ҳаваси симу орзуи зарӣ.
Турост дӯст зару сим, хасм соҳиби он,
Ки гирӣ аз кафаш онро ба зулму ҳилагарӣ.
На муқтазои[54] хирад бошаду натиҷаи ақл,
Ки дӯстро бигузорию хасмро бибарӣ.

Ҳикоят

Искандар яке аз кордоронро аз амале шариф азл кард[55] ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард ба Искандар даромад. Гуфт: «Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?» Гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Дар ҳар амале, ки ҳаст,

некӯсиратӣ мебояд ва инсофу дод». Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боз дод.

Қитъа

Боядат мансаби баланд, бикӯш,
То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.
На ба мансаб бувад баландии мард,
Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Ҳикмат

Се кор аз се гурӯҳ зишт ояд: тундӣ аз подшоҳон ва ҳирс бар мол аз доноён ва бухл аз тавонгарон.

Қитъа

Ин се кор аст, к-аш нигорад ақл
Аз се кас хомаи нигоранда:
Тундхӯии подшоҳи қавӣ,
Ҳирси донову бухли доранда.

Ҳикмат

Ҳакимон гуфтаанд, ки ҳамчунон ки ба адл ҷаҳон ободон гардад, ба ҷавр вайрон шавад. Адл аз ноҳияти хеш ба ҳазор фарсанг рӯшноӣ бахшад ва ҷавр аз ҷои худ ба ҳазор фарсанг торикӣ диҳад.

Қитъа

Ба адл кӯш, ки чун субҳи он тулӯъ кунад,
Фурӯғи ӯ бирасад то ҳазор фарсангӣ.
Заломи зулм чу зоҳир шавад, барояд-бар
Ҷаҳон зи тирагию талхайшию тангӣ.

Ҳикоят

Дарвеше қавиҳиммат бо подшоҳе соҳибшавкат тариқаи ихтилот[56] ва собиқаи инбисот[57] дошт. Рӯзе аз вай нисбат ба худ гаронӣ тафарруҷ[58] кард. Ҳарчанд таҷассус[59] намуд, ҷуз касрати[60] тараддуд[61] ва бисьёрии омадшуд онро сабабе наёфт. Доман аз ихтилоти ӯ дарчид ва бисоти инбисот аз ӯ дарнавар-

дид. Рӯзе он подшоҳро бо вай дар мамаре иттифоқи мулоқот афтод. Забон ба мулоқот бикушод, ки э дарвеш, мӯҷиб чист, ки аз мо бибуридӣ ва қадам аз омадшуди мо даркашидӣ? Гуфт: «Мӯҷиб он, ки донистам, ки аз сабаби ноомадан суол беҳ, ки аз ҷиҳати омадан изҳори малол».

Қитъа

Ба дарвеш гуфт он тавонгар: «Чаро
Ба пешам пас аз дерҳо н-омадӣ?»
Бигуфто: «Чаро н-омадӣ?» пеши ман
Басе хуштар аст аз «Чаро омадӣ?».

Равзаи сеюм

ДАР БАЁНИ ШУКУФТАНИ ШУКУФАҲОИ БОҒИСТОНИ ҲУКУМАТ ВА ИЁЛАТ[1], КИ МУТАЗАММИНИ МЕВАҲОИ НАСАФАТ[2] ВА АДОЛАТ АСТ

Фоида

Ҳукумат дар вуҷуди салотини зуҳури насафат ва адолат аст, на зуҳур ба сифати азамату ҷалолат.

Нушервон[4] бо он, ки аз дин бегона буд, дар адлу ростӣ ягона. Лоҷарам, сарвари коинот[5], алайҳи афзал-ус-салавот[6], тафохуркунон[7] мегуфт: «Валадту ано фӣ замани-с-султон-ил-одил»[8].

Маснавӣ

Паямбар, ки дар аҳди Нӯшервон
Ба рух гашт чашму чароғи ҷаҳон,
Ҳаме гуфт: «Аз зулм аз он содаам,
Ки дар аҳди Нӯшервон зодаам».
Чӣ хуш гуфт он носеҳи некхоҳ
Ба гӯши дили он ситамкора шоҳ,
Ки аз зулмати зулм андеша кун,
Пас бамуи адлро пеша кун.
Агар адлат аз зулм н-ояд фареҳ[9],
Дигар бора по дар раҳи зулм неҳ.

Дар таворих чунон мастур аст, ки панҷ ҳазор сол салтанати олам тааллуқ ба габрону муғон[10] дошт ва ин давлат дар хонадони эшон буд, зеро бо раоё адл мекарданд ва зулм раво намедоштанд.

Дар хабар аст, ки худои таоло ба Довуд[11], алайҳи-с-салом, ваҳй[12] кард, ки қавми хешро бигӯй, ки подшоҳони Аҷамро[13] бад нагӯянду дашном надиҳанд, ки эшон ҷаҳонро ба адл ободон карданд, то бандагони ман дар вай зиндагонӣ кунанд.

Қитъа

Адлу инсоф дон, на куфру на дин,
Он чӣ дар ҳифзи мулк даркор аст.
Адли бедин низоми оламро
Беҳтар аз зулми шоҳи диндор аст.

Ҳикмат

Қарини подшоҳ ҳакими фикратпеша бояд, на надими ҳазландеша, зеро ки аз он ба дараҷоти камол бароянд ва аз ин ба даракоти[14] нуқсон гироянд.

Қитъа

Ҳар нукта, ки ояд аз лаби донанда, гавҳарест,
Хуш он кӣ сохт ганҷи гуҳар дурҷи синаро.
Донодил аз ҷавоҳири ҳикмат хазинаест,
Аз хештан мадор ҷудо ин хазинаро.

Бомдоде мӯбади мӯбадон[15] бо Қубод[16] ҳамъинон мерафт. Маркаби вай ба дафъи фузалот[17] қавоими[18] худро аз дум то сум биёлуд. Ташвири[19] тамом ба вай роҳ ёфт. Дар он асно Қубод вайро аз одоби ҳамрикобии мулук ва ҳамъинонии салотин суол кард.

Гуфт:

— Яке он аст, ки дар шабе, ки бомдоди он бо подшоҳ саворӣ хоҳад кард, маркаби худро чандон алаф надиҳад, ки бомдодон мӯҷиби ташвири рокиб[20] гардад.

Қубод истеҳсони вай карду гуфт:

— Бад-ин ҳусни қиёсат[22] ва сидқи фиросат, ки расидаӣ, ба он чӣ расидаӣ.

Қитъа

Ноҳирадманд, ки бар қоидаи табъ равад,
Ҳама одоби вай афтад зи раҳи сидқу савоб.
Лек бихрад, ки ба дастури хирад кор кунад,
Шавад аз ҳусни қиёсат адабомӯзи ҷавоб[23].

Ҳикмат

Муқаррабони салотин чун гурӯҳеанд, ки ба кӯҳи баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили[24] қаҳр ва навозили[25] даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод. Шак нест, ки афтодани баландтари он сахттар хоҳад буд, ба зер омадани фурӯтар-саҳлтар.

Маснавӣ

Бувад айвони курби шоҳ воло,
Ба ин айвон марав бисёр боло,
Ки тарсам, чун аз он айвон дарафтӣ,
Зи ҳар афтодае маҳкамтар афтӣ.

Ҳикмат

Мебояд, ки подшоҳонро мунҳиёни[26] росткирдоре бар кор бошанд, ки аҳволи раоё ва гумоштагон барояшонро бар вай расонанд. Гӯянд, Ардашер[27] подшоҳе огоҳ буд ва чун надимон бомдод биёмаданди, бигуфтӣ, ки фалон кас чӣ хӯрдааст ва бо фалон зан ё каниз чӣ сӯҳбат доштааст ва ҳар чӣ карда будӣ, бигуфтӣ, то мардумон гумон бурдандӣ, ки магар аз осмон ба вай фариштае ояд ва огоҳӣ диҳад ва Маҳмуди Сабуктагин[28] низ ин қабил будааст.

Қитъа

Чу шоҳро набувад огаҳӣ зи ҳоли сипоҳ,
Куҷо сипоҳ зи қаҳри вай эҳтироз кунанд?
Ба қасди зулм ҳазорон баҳона пеш оранд,
Ба ҷанги фиск ҳазорон тарона соз кунанд.

Ҳикоят

Аристотолис[29] гӯяд: «Беҳтарини подшоҳон он аст, ба каргас монад, гирдогирди ӯ мурдор, на он, ки ба мурдор монад, гирдогирди ӯ каргас, яъне мебояд, ки вай аз ҳоли ҳаволии худ огоҳ бошаду ҳаволии[30] вай ғофил, на вай аз ҳоли ҳаволии худ ғофил бошаду ҳаволии вай аз ҳоли вай огоҳ».

Қитъа

Подшоҳ бояд, ки бошад ҳамчун каргас бохабар,
Зон чӣ афтодаст гирдогирди ӯ мурдорҳо,
Не чу мурдоре, ки гирдаш саф кашида каргасон,
Тез карда баҳри нафъи худ бар ӯ минқорҳо.

Ҳикоят

Нӯшервон рӯзи Наврӯз ё Меҳрҷон[31] маҷлисе медошт. Дид, яке аз ҳозирон, ки бо вай нисбати хешӣ дошт, ҷоми заррин дар бағал ниҳод. Тағофул кард[32]

ва ҳеҷ нагуфт. Чун маҷлис баршикаст, шаробдор гуфт:

— Ҳеҷ кас берун наравад, то таҷассус [33] кунем, ки як ҷоми заррин дарнамебонд.

Нӯшервон гуфт:

— Бигзор, он кас, ки гирифт, боз нахоҳад дод ва он кас, ки гирифт бидид, наммомӣ [34] нахоҳад кард.

Баъд аз чанд рӯз он шахс даромад: ҷомаҳои нав пӯшида ва мӯзаи нав дар по карда. Нӯшервон ишорат ба ҷомаҳои вай кард, ки инҳо аз он аст? Вай доман аз мӯза бардошт, ки ин низ аз он аст.

Нӯшервон бихандид ва донист, ки онро ба зарурати иҳтиёҷ карда буд. Пас, фармуд, то ҳазор мисқол зар ба вай диҳанд.

Қитъа

Аз гуноҳи ту чу огоҳ шавад шоҳи карим,
Мӯътариф [35] бош ба он в-аз карамаш узр бихоҳ,
Макун инкори гунаҳ, в-он ки гуноҳи дигар аст,
Балки бисёре аз он ҳам батар инкори гуноҳ.

Ҳикоят

Маъмун [36] гуломе дошт, ки тартиби оби таҳорат ба ӯҳдаи вай буд. Дар ҳар чанд рӯз офтоба ё сатиле гум мешуд. Як рӯз Маъмун бо вай гуфт:

— Кош, он офтобаву сатил, ки аз мо мебарӣ, ҳам ба мо фурӯшӣ.

Гуфт:

— Ҳамчунон кунам. Ин сатили ҳозирро бихар.

Фармуд, ки ба чанд мефурӯшӣ?

Гуфт:

— Ба ду динор.

Фармуд, то ба вай ду динор доданд. Пас гуфт:

— Ин сатил аз ту дар амон шуд?

Гуфт:

— Оре!

Қитъа

Сим [37] бар зархарида [38] танг магир,
То бад-он нафси ӯ биёрамад.
Тан ба итлофи [39] мол аз ӯ дардеҳ,
То ба итлофи ҷон наянҷомад.

Ҳикоят

Миёни Муовияву [40] Уқайл ибни Абутолиб [41] дӯстии тамом буду мусоҳабати бардавом. Рӯзе дар роҳи муҳаббаташон хоре афтод ва бар чеҳраи муваддаташон [42] ғуборе нишаст. Уқайл аз Муовия бибурид ва ва омадшуди маҷлиси ӯ пой даркашид. Муовия узрхоҳон ба вай навишт, ки эй матлаби аълои бани Абдулмутталиб [43] ва эй мақсади ақсои оли Қусо [44] ва эй оҳуи нофакушои Абдманоф [45] ва эй манбаи макорими [46] бани Ҳошим [47], оят ба нубувват дар шумост ва нази рисолат дар хонадони шумо! Куҷо шуд он ҳама бузургворию ҳилму бародарӣ? Боз ой, ки аз рафта пушаймонаму аз гузашта парешон.

Рубоӣ

То кай ҳадафи новаки кин коҳам буд,
В-аз дурии ту бадилу ҷон коҳам буд?
Бар рӯи замин пеши туам рӯ ба замин,
Дар зери замин низ чунин хоҳам буд.

Уқайл ба ӯ навишт, ки... чун карим аз дӯсте биранҷад, бояд ки кунҷи мӯфоракат [48] гираду ба кӯи муҳоҷарат гарояд, на он ки ба бадӣ миён бандаду ба бадгӯӣ забон кушояд.

Маснавӣ

Чун шавад бо ту ёр ҷангандеш,
Чун ҷудой магир бо ӯ беш.
Ҷид макун дар хусумати бисьёр,
Андаке рӯи оштӣ бигзор.

Боз Муовия иътизори [49] муовадат [50] ва илтимоси сулҳ кард ва сад ҳазор дирам бадали сулҳ фиристод ва буньёди аҳд ниҳод.

Қитъа

Узрхоҳӣ бикуну афвталаб шав, чу фитад,
Рахна дар қолаби ёрии ёрони қадим.
В-ар наёяд ба ҳамон рахна ба гуфтори [illegible],
Дар иморатгарияш кӯш ба хишти зару сим.

Ҳикоят

Ҳаҷҷоҷ [51] дар шикоргоҳе аз лашкариён ҷудо афтоду ба тале баромад, дид, ки аъробие [52] нишаста, аз

хиркаи худ чунбандагон мечинад ва шутурон гирди ӯ мечаранд. Чун шутурон Ҳаҷҷоҷр бидиданд, бирамиданд. Аъробӣ сар боло кард хашмноку гуфт:

— Кист, ки аз ин биёбон ба ҷомаҳои дурахшон баромад, ки лаънати худой бар вай бод!

Ҳаҷҷоҷ ҳеҷ нагуфт ва пеш омад, ки:

— Ассалому алайка, ё аъробӣ.

Гуфт:

— Ло алайкассалом ва ло раҳматуллоҳ ва ло баракотуҳ.

Аз вай об талабид.

Гуфт:

— Фурӯд ой ва ба зиллату хорӣ об бихӯр, ки валлоҳ [54], ман рафиқу навкари касе нестам.

Ҳаҷҷоҷ фурӯд омаду об бихӯрд ва пас гуфт:

— Эй аъробӣ, беҳтарини мардумон кист?

Гуфт:

— Расули худой, салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам, бар рағми [55] ту!

Боз гуфт:

— Чӣ мегӯӣ дар ҳаққи Алӣ ибни Абутолиб? [56]

Гуфт:

— Аз караму бузургворӣ номи вай дар даҳан намегунҷад.

Пас гуфт:

— Чӣ мегӯӣ дар ҳаққи Абдулмалик ибни Марвон? [57]

Ҳеҷ нагуфт.

Гуфт:

— Ҷавоби ман бигӯй, ё аъробӣ.

Гуфт:

— Бад мардест.

Пурсид, ки:

— Чаро?

Гуфт:

— Хатое аз вай дар вуҷуд омадааст, ки аз машриқ то мағриб аз он пур баромада.

Пурсид, ки:

— Он кадом аст?

Гуфт:

— Он, ки фосиқи фоҷир [58] Ҳаҷҷоҷро бар мусулмонон гумоштааст.

Ҳаҷҷоҷ ҳеҷ нагуфт.

Ногоҳ мурғе бипариду овоз кард. Аъробӣ рӯй ба Ҳаҷҷоҷ карду гуфт:

— Ту чӣ касӣ, э мард?

Гуфт:

— Ин чӣ савол аст, ки мекунӣ?

Гуфт:

— Ин мурғ маро хабар дод, ки лашкаре мерасад, ки сардори эшон туӣ. Дар ин сухан буд, ки лашкариёни вай расидаанду бар вай салом гуфтанд. Аъробӣ чун онро бидид, ранги ӯ мутағайир гашт. Ҳаҷҷоҷ фармуд, то вайро ҳамроҳ бибаранд. Чун рӯзи дигар бомдод карду моида[59] биниҳод ва мардумон ҷамъ омаданд, аъробиро овоз доданд. Чун даромад, гуфт:

— Ассалому алайка, аюҳа-л-амир ва раҳматуллоҳи баракотуҳ.

Ҳаҷҷоҷ гуфт:

— Ман чунон намегӯям, ки ту гуфтӣ: Ва алайкас-с-салом!

Пас гуфт:

— Таом мехӯрӣ?

Гуфт:

— Таоми туст, агар иҷозат диҳӣ, мехӯрам.

Гуфт:

— Иҷозат додам.

Аъробӣ пеш нишаст ва даст дароз карду гуфт:

— Бисмиллоҳ, иншоаллоҳ[60], ки он чӣ баъд аз таомояд, хайр бошад.

Ҳаҷҷоҷ бихандиду гуфт:

— Ҳеҷ медонед, ки дирӯз аз ин бар ман чӣ гузашта?

Аъробӣ гуфт:

— Аслаҳуллоҳу-л-амир[61], сирре, ки дирӯз миёни ману ту гузаштааст, имрӯз дар ифшои он макӯш.

Баъд аз он Ҳаҷҷоҷ гуфт:

— Э аъробӣ, яке аз ду кор ихтиёр кун: ё пеши ман бош, ки туро аз хосон гардонам ё туро пеши Абдулмалики Марвон фиристам ва он чӣ ӯро гуфтаӣ, ахбор кунам, то ҳар чӣ хоҳад, он кунад.

Аъробӣ гуфт:

— Сурати дигар ҳам метавонад буд.

Пурсид, ки:

— Он кадом аст?

Гуфт:

— Он, ки маро бигузорӣ, ки саломат ба билоди

худ бозравам ва дигар на ту маро бинй ва на ман туро.

Ҳаҷҷоҷ бихандид, фармуд, то вайро даҳҳазор дирам доданду ба дигараш фиристоданд.

Қитъа

Мард бояд, ки ба лутфи сухану ҳусни хитоб
Табъи арбоби ситамро зи ситам боз орад.
Ҳар лаиме, ки зи эҳсону карам рам кардаст,
Ба фусуни сухан ӯро ба карам боз орад.

Ҳикоят

Яздиҷурд[62] писари худ Баҳромро[63] дар мавзее дид аз ҳарами худ, ки муносиб набуд вайро. Фармуд, ки беруи раву ҳоҷибро[64] сй тозиёна бизану аз дари пардасаро[65] дур кун ва касе дигарро ном бурд, ки вайро ба ҷои ӯ бинишон.

Баҳром ба мӯҷиби фармудаи падар амал кард. Аммо ҳанӯз сездаҳсола беш набуд, надонист, ки сабаби ғазаби вай бар ҳоҷиб чй буд. Баъд аз он рӯзе ба дари пардасаро омаду хост, ки дарояд. Ҳоҷиби дуввум даст бар синаи вай заду нагузошт, ки дарояд ва гуфт:

— Агар баъд аз ин туро дар ин мавзеъ бинам, сй тозиёнаат бизанам аз ҷиҳати хиёнате, ки бо ҳоҷиби пешин кардй ва сии дигар аз барои хиёнате, ки мехоҳй, бо ман кунй.

Ин хабар ба Яздиҷурд расид, ҳоҷиби дуюмро бихонду таҳсин кард ва эҳсон фармуду хилъат пӯшонид.

Қитъа

Ҳифзи шаҳ бояд чунон к-аз остони ӯ убур
Дар замири бандаву озод натвонад гузашт.
Дар ҳарими ҳурмати шаҳаш, ки ситри[66] давлат аст,
Боз натвонад париду бод натвонад гузашт.

Ҳикоят

Вазири Ҳурмузд писари Шопур[67] ба вай нома навишт, ки бозаргонони дарьё бори ҷавоҳир бисьёр овардаанд ва онро ба сад ҳазор динор барои подшоҳ харидаем. Шунидаем, ки подшоҳ онро намехоҳад. Агар рост аст, фулон бозаргон ба сад ҳазор динор суд мехарад.

Ҳурмуз дар ҷавоб навишт, ки ҳазор динору сад ҳазор динор чандон пеши мо қадре надорад. Ва чун мо бозаргонӣ кунем, подшоҳӣ кӣ кунад ва бозаргонон чӣ кунанд?

Қитъа

На таари мансаби шоҳон бувад, ки байъу шаро[68]
Ба қасди касби маоши худ ихтиёр кунанд,
Чу шоҳ пеша кунад кори тоҷирони ҷаҳон,
Ту худ бигӯ, ки дигар тоҷирон чӣ кор кунанд?!

Амир-ал-мӯъминин Умар[69], разия-л-лоҳу анҳу, дар вақти хилофати худ дар Мадина деворе гил мекард. Яҳудие пеши вай тазаллум кард[70], ки ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидааст дар адои самани[71] он тааллул мекунад[72]. Фармуд, ки когазпорае дорӣ? Гуфт: Не. Сафоле бардошту бар он ҳо навишт, ки шикояткунандагон аз ту беҳисобанду шукргузорандагон — коёб. Аз мӯҷиботи шикоят бипарҳез ё аз масиади ҳукумат бархез. Ва дар охир навишт, ки «катабаҳу[73] Умар бин ал-Хаттоб». На бар он мӯҳр заду на туғрое кард[74]. Аммо чандон саилати адолату ҳайбати сиёсати вай дар хотирҳо нишаста буд, ки чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фурӯд омаду замин бибӯсид, ваҷҳи[75] яҳудиро тамом адо кард ва вай салор истода буд.

Қитъа

Чу набвад шоҳро изву сиёсат,
Кашад аз дасти густохон залилӣ[76],
Чу резад шерро дандону нохун,
Хӯрад аз рӯбаҳони ланг силӣ[77].

Ҳикоят

Ҷавонеро ба дуздӣ гирифтанд. Халифа ҳукм кард, ки дасташ бибуранд, то аз моли мусулмонон кӯтоҳ шавад. Ҷавон бинолиду гуфт:

— Э халифа!

Байт

Маро ба дасти чапу рост чун худо орост,
Раво мадор, ки монад чапам ҷудо аз рост.

Халифа фармуд, ки дасташ бибуред, ки ин ҳаддест ҳудуди худои таоло, мусоҳала [78] дар он аз мусулмонӣ нест. Модараш ҳамроҳ буд. Бархост, ки эй халифа, ин фарзанди ман аст. Ба дастёрии вай рӯз ба шаб меоварам ва дастранҷи ӯ рӯзӣ мехӯрам.

Қитъа

Фарзанд бувад чу ҷон, бибахшой
Бар ҷони мани ситамрасида!
Сарриштаи рӯзиам кафи ӯст,
Мапсанд, ки он шавад бурида!

Халифа гуфт:

— Дасташ бибуред, ки ман ин гуноҳ аз вай дарнамегузарону гуноҳгории тарки ин ҳад бар худ раво намедорам!

Модараш гуфт:

— Эй халифа, инро ҳам дигаре аз он гуноҳон шумору аз он масӣ [79] ангор [80], ки ҳамвора аз он истиғфор [81] мекунӣ ва омурзиш мехоҳӣ.

Халифаро ин сухан хуш омад. Гуфт:

— Бигузоредаш!

Қитъа

Эй хуш он доно, ки пеши шоҳ дам
Гоҳи қаҳр аз нуктаи хуш мезанад.
Нуктае чун об мегирад латиф,
Шоҳро обе бар оташ мезанад.

Ҳикоят

Гуноҳгореро пеши халифа овардаанд. Халифа ба уқубате, ки мустаҳиққи [82] он шуда буд, фармон дод.

Гуфт:

— Э, амира-л-мӯъминин [83], интиқом бар гуноҳ адл асту таҷовуз аз он фазл. Ва пояи ҳиммати амир-алмӯъминин аз он олитар аст, ки аз он чӣ баландтар аст, таҷовуз намояд ва ба он чӣ фурӯтар аст, фурӯд ояд.

Халифаро сухани ӯ хуш омад. Гуноҳи вайро афв фармуд.

Қитъа

Афв аз гуноҳ фазл бувад, интиқом — адл,
З-он то ба ин аз чархи барин то замин раҳ аст.
Кай фазлро гузораду орад ба адл рӯй
Доно, ки аз тафовути ин дар ду огаҳ аст?

Ҳикоят

Кӯдаке аз банӣ Ҳошим [84] бо яке аз арбоби макорим [85] беадабӣ кард. Шикоят ба аммаш бурданд [86], Хост, то вайро адаб кунад.

Гуфт:

— Эй ам, ман кардам, он чӣ кардам ва ақли ман бо ман набуд. Ту бикун, он чӣ мекунӣ ва ақли ту бо туст.

Қитъа

Гар сафоҳат [87] ба ҳукми нафсу ҳаво
На ба вафқи [88] хирад кунад коре.
Бар ту нафсу ҳаво чу ғолиб нест,
Ҷуз ба роҳи хирад марав боре.

Ҳикоят

Занеро аз ҷамоате, ки бар Ҳаҷҷоҷ хурӯҷ карда буданд, пеши вай оварданд. Ҳаҷҷоҷ бо вай сухан мегуфту вай сар дар пеш андохта буду назар бар замин дӯхта: на ҷавоби вай медоду на назар ба вай мекард. Яке аз ҳозирон бо вай гуфт:

— Амир сухан мегӯяду ту аз вай эъроз мекунӣ.

Гуфт:

— Ман аз худои таоло шарм медорам, ба марде назар кунам, ки худои таоло ба вай назар намекунад!

Қитъа

Рӯи золим мабин, ки бар рӯят
Он зи дӯзах дарест бикшода.
Сӯи ӯ то кушода шуд зи худой
Назари раҳмате наафтода.

Ҳикоят

Искандарро гуфтанд:

— Ба чӣ сабаб ёфтӣ, он чӣ ёфтӣ аз давлати салтанату вусъати мамлакат ба asғари син [89] ва ҳадосати [90] аҳд?

Гуфт:

— Ба истимолати [91] душманон, то аз ғоилаи [92] душманӣ зимом тофтанд ва аз таоҳуди [93] дӯстон, то дар қоидаи дӯстӣ истеҳком ёфтанд.

Байт

Боядат мулки Сикандар, чун вай аз ҳусни сияр[94]
Душманонро дӯст гардон, дӯстонро дӯсттар.

Ҳикоят

Рӯзе Искандар бо сарҳангони[95] хеш баринишаста буд. Яке аз эшон гуфт:

— Худованд субҳонаҳу туро мулки бузург додааст, занони бисьёр кун, то фарзандони ту бисьёр гарданд ва ёдгори ту андар ҷаҳон бимонад.

Ҷавоб дод, ки ёдгори мард на фарзанди ӯст, балки суннатҳои[96] хуб ва сиратҳои некӯст, некӯ набувад, ки он кас кӣ бар мардони ҷаҳон ғалаба кардааст, занон бар вай ғалаба кунанд.

Қитъа

Чу нест пеши падар ин қадар яқин, ки писар
Зи хели бехирадон аст ё хирадмандон.
Бас аст сирати некӯ ҳакимро фарзанд,
Забуни зан чӣ шавад бар умеди фарзандон?

Равзаи чаҳорум

ДАР ВАСФИ МЕВАБАХШИИ ДАРАХТОНИ БӮСТОНИ ҶӮДУ КАРАМ ВА ШУКУФАРЕЗИАШОН БА БАЗЛИ[1] ДИНОРУ ДИРАМ

Фоида

Ҷӯд—бахшидани чизест, боистӣ бе мулоҳазаи ғаразе ва мутолабаи авазе, агарчи он ғараз ё аваз санои ҷамил[2] ё савоби ҷазил[3] бошад.

Қитъа

Кист карим? — Он кӣ на баҳри ҷазост
Ҳар карамe, к-ояд аз ӯ дар вуҷуд.
Ҳар чӣ бувад баҳри санову савоб,
Вайъу шаро гир, на эҳсону ҷӯд.

Қитъа

Ҳар кӣ мақсудаш аз карам он аст,
Ки барорад ба олам овоза,
Бошад аз мисра[4] ҷӯду шаҳри карам
Хонаи ӯ буруни дарвоза.

Ҳикоят

Ҷаводеро[5] пурсиданд, ки аз чӣ ба муҳтоҷон медиҳию бар соилон[6] мерезӣ, ҳеҷ дар ботини худ раунате[7] ва дар фақирон миннате боз меёбӣ?

Гуфт:

— Ҳайҳот! Ҳукми ман дар кӯшишу бахшиш ҳукми он кафлез аст, ки дар дасти таббох[8] аст; агар чи таббох медиҳад, бар кафлез мегузарад, аммо кафлез ба худ гумони диҳандагӣ намебарад.

Қитъа

Гарчи рӯзӣ аз кафи хоҷа-ст, рӯзидеҳ Худост,
Бар сари рӯзихӯрон хуш нест, з-ӯ миннат ниҳӣ.
Нест ӯ ҷуз косаву кафлез деги ризқро,
Беҳ, ки бошад косаву кафлез аз миннат тиҳӣ.

Ҳикоят

Сӯфие дигареро сифат карда ва сифате аз рӯи шиносоию маърифат оварда, фармуда, ки фулон кас суфраор аст, на суфрадор ва худро шарики суфра медорад, на малики[9] суфра мешуморад. Бо соири[10] хӯрандагон яксон аст, балки дар назари худ туфайлии эшон аст.

Қитъа

Ҷун ба меҳмонсарои хеш ниҳад
Хоҷа хон аз барои дарвешон,
Тифли роҳ нест, агар намедонад
Хештанро туфайлии эшон.

Ҳикоят

Аъробие бар амиралмӯъминин Алӣ, карамаллоҳу таоло ваҷҳаҳу[11], даромаду хомӯш биништаст. Зулли[12] фақру фоқа бар ҷабини ӯ зоҳир буд. Ҳазрати амир аз вай пурсид, ки чӣ ҳоҷат дорӣ? Шарм дошт, ки ба забон гӯяд. Бар замин навишт, ки ман марде фақирам. Вайро ду ҳулла ато дод ва ғайр аз он молики ҳеҷ чиз набуд. Аъробӣ якеро ридо сохт ва дигареро изор ва бинистод ва чанд байт муносиби ҳол дар камоли фасоҳат бар бадеҳа иншо кард. Ҳазрати амирро бисёр хуш омад. Сӣ динори дигар аз ҳаққи амиралмӯъминин Ҳасану амиралмӯъминин Ҳусайн, разияллоҳу анҳумо[13], пеши вай буд, ато додаш. Аъробӣ онро гирифту гуфт:

— Эй амиралмӯъминин, маро тавонгартарини аҳли байти ман гардондӣ. Ва бирафт.

Ҳазрати амир гуфт:

— Шунидам аз ҳазрати рисолатпаноҳӣ[14], саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ки фармуд: «Қайимату кулли имраин мо юҳсаҳу», яъне қимати ҳар кас ба қадри он чизест, ки вайро меорояд аз маҳосини афъолу бадоеи ақвол».

Шеър

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри ҳунар аст.
Эй басо банда, ки аз касби ҳунар
Қадраш аз хоҷа басе бештар аст.
В-эй, басо хоҷа, ки аз беҳунарӣ
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст!

Ҳикоят

Аз Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар[15], разияллоҳу анҳу, овардаанд, ки рӯзе азимати сафар карда буд. Дар нахлистони қавме фурӯд омад, ки ғуломе сиёҳ нигоҳбони он буд. Дид, ки се қурси нон ба ҷиҳати қути вай оварданд. Саге он ҷо ҳозир шуд. Он ғулом як қурсро пеши вай андохт, бихӯрд. Ва пас дигареро биандохт, онро ҳам бихӯрд. Пас дигареро биандохт, онро ҳам бихӯрд. Абдуллоҳ разияллоҳу анҳу аз вай пурсид, ки:

— Ҳар рӯз қӯти ту чист?

Гуфт:

— Он чӣ дидӣ.

Фармуд:

— Чаро вайро бар нафси худ исор[16] накардӣ?

Гуфт:

— Вай дар ин замин ғариб аст, чунин гумон мебарам, ки аз масофати дур омадааст ва гурусна аст. Нахостам, ки вайро гурусна гузорам.

Пас гуфт:

— Имрӯз чӣ хоҳӣ хӯрд?

Гуфт:

— Рӯза хоҳам дошт.

Абдуллоҳ бо худ гуфт: «Ҳама халқ маро дар сахо маломат мекунанду ин ғулом аз ман сахитар аст». Он ғуломро ва нахлистонро ва ҳар чӣ дар вай буд, ҳамаро бихарид. Пас ғуломро озод кард ва онҳоро ба ӯ бахшид.

Қитъа

Нафси сагро ба ин-ду луқмаи нон
Бар саги нафс ҳар кӣ кард исор,
Гар бувад банда, филмасал, шояд
Хоҷагонро ба бандагиш иқрор.

Ҳикоят

Дар Мадина олиме буд ва дар ҷамеи улуми динӣ комил. Рӯзе гузараш бар дори нахосин[17] уфтод. Канизаке дид муғанния, ки ба ҳусни савт ғайрати Ноҳид буд ва ба ҷамоли сурат ҳайрати Хуршед. Шефтаи ҷамолу фирефтаи зулфу холи ӯ шуд. Аз самоъи[18] ғанояш[19] рахти ҳастӣ ба саҳрои нестӣ бурд ва ба истимоъи[20] навояш аз мазиқи[21] бихрадӣ роҳи фусҳатсарои бехудӣ сипурд.

Қитъа

Хубии рӯю хубии овоз
Мебарад ҳар яке ба танҳо дил,
Чун шавад ҷамъ ҳар ду дар як ҷо,
Кори соҳибдилон шавад мушкил.

Либоси доноӣ бияфғанду палоси расвоӣ пӯшид ва халиъулъузор[22] дар кӯю бозори Мадина мегардид. Дӯстон ба маломати ӯ бархостанд, аммо ҳеҷ суд надошт. Забони ҳолаш ба ин калима мутакаллим буду ба ин тарона мутарранним.

Рубоӣ

З-ин гуна, ки ишқ он дилафрӯз кунад,
Ошиқ-ро бало чӣ гуна парҳез кунад?
Бод аст насиҳати кассон дар гӯшам,
Лекин боде, ки оташам тез кунад.

Ин қиссаро ба Абдуллоҳи Ҷаъфар, разияллоҳу анҳу, бозгуфтанд. Соҳиби канизакро талабиду ба чиҳил ҳазор динор канизакро бихарид ва фармуд, то ба ҳамон савт, ки он олим ба самоъи он гирифтор шуда буд, тағаннӣ кард.

Пурсид, ки:

— Инро аз кӣ омӯхтаӣ?

Гуфт:

— Аз фулон муғанния.

Ӯро низ талаб дошт. Баъд аз он олимро бихонду гуфт:

— Мехоҳӣ, ки он савтро, ки шефтаи он шудӣ, аз устоди он канизак бишунавӣ?

Гуфт:

— Бале.

Он муғаннияро фармуд, то ба он тағаннӣ кард.

Олим бехуд биафтод, чунон ки тасаввур карданд, магар ки бимурд. Абдуллоҳи Ҷаъфар гуфт:

— Дидед, ки мо ба куштани ин мард дар гуноҳ афтодем?

Баъд аз он бифармуд, ки об бар рӯи ӯ заданд. Ба худ боз омад.

Гуфт:

— Мо надониста будем, ки ту дар ишқи он канизак бад-ин мартаба расида бошӣ.

Гуфт:

— Валлоҳ, ки он чӣ пинҳон аст, беш аз он аст, ки ошкор шуд.

Пурсид, ки:

— Мехоҳӣ, ки ин савтро аз он канизак бишунавӣ?

Гуфт:

— Дидӣ, ки чун онро аз дигаре шунидам, ки ошиқи ӯ нестам, бар ман чӣ гузашт? Ҳоли ман чӣ гуна шавад, агар онро аз лабу даҳони маъшуқаи худ бишунавам?

Пурсид, ки:

— Агар вайро бибинӣ, бишиносӣ?

Бигиристу гуфт:

Байт

Гуфтӣ, ки шиносӣ, ки кӣ бурд аз ту дилу дин?
Валлоҳ, ки дар офоқ ҷуз ӯро нашиносам!

Бифармуд, то канизакро берун оварданд ва таслими вай карданд. Ва гуфт:

— Мар туро аст ин. Валлоҳ, ки дар вай ҷуз ба гӯшаи чашм нигоҳ накардаам.

Он олим дар дасту пои Абдуллоҳи Ҷаъфар афтоду гуфт:

Рубоӣ

Обам зи нарам ба рӯи нор овардӣ,
В-аз мавҷи фироқам ба канор овардӣ,
Сабрам ба дил ва ғами фигор овардӣ,
Хобам ба ду чашми ашкбор овардӣ.

Пас дасти канизакро бигирифту ба хонаи худ равон шуд. Абдуллоҳ ғуломеро фармуд, ки:

— Чиҳил ҳазор дирами дигар бигиру ҳамроҳи эшон бибар, то ба ҷиҳати фикри маишат ғуборе бар хотири эшон нанишинад ва ба фароғати хотир аз якдигар таматтӯъ тавонанд гирифт[26].

Ҳикоят

Абдуллоҳи Ҷаъфарро дар аҳди Муовия аз хазонаи байтулмол[24] ҳар сол ҳазор дирам медоданд. Чун навбат ба Язид расид, онро ба панҷ ҳазор дирам расонид. Маломаташ карданд, ки ин ҳуққуки[25] ҳамаи мусулмонон аст. Чаро ба як кас медиҳӣ?

Гуфт:

— Ман инро ба ҳамаи мӯҳтоҷони Мадина медиҳам, зеро ки вай ҳеҷ аз арбоби ҳоҷот дареғ[26] намедорад.

Ва пинҳон аз вай касеро ҳамроҳи вай ба Мадина фиристоданд.

Дар муддати як моҳ ҳамаро сарф кард, чунон ки ба қарз мӯҳтоҷ шуд.

Фоида

Агар ба дасти карим уфтад ҷаҳон яксар,
Ҷаҳон чӣ бошад, сад бор аз ҷаҳон ҳам беш,
Чаро шавад дили дарвеш реш аз он ҳасрат,
Чу хаст кисаи ҷӯдаш хазинаи дарвеш.

Ҳикоят

Халифаи Бағдод дар мавкиби[27] ҳашмату шавкати худ мерафт. Девонае пеши вай расиду гуфт:

— Эй халифа, инон кашида дор, ки дар мадеҳи[28] ту се байт гуфтаам.

Гуфт:

— Бихон!

Бихонд. Халифаро хуш омад. Девона чун онро бидид, гуфт:

— Маро се дирам иноят кун, то рӯғану хурмо бихараму сер бихӯрам.

Халифа фармон дод, то ба ҳар байте вайро ҳазор дирам бидиҳанд.

Қитъа

Чун зулли фоқа зӯр кунад бар суханваре,
Гар мадҳи подшоҳи суханвар кунад, сазост.
Мамдӯҳ[29] чун карим[30] бувад, музди шеъри ӯ
Ҳар байтро хазинаи гавҳар кунад, сазост.

Ҳикоят

Иброҳим бинни Сулаймон бинни Абдулмалики Марвон [31] гӯяд, ки:

— Дар он вақт, ки навбати хилофат аз банӣ Умийя ба банӣ Аббос интиқол [32] ёфт ва банӣ Аббос банӣ Умийяро мегирифтанду мекуштанд, ман беруни Кӯфа, бар боми сарое, ки ба саҳро-мушриф [33] буд, нишаста будам. Дидам, ки аламҳои сиёҳ аз Кӯфа берун омад. Дар хотири ман чунон афтод, ки он ҷамоат ба талаби ман меоянд. Аз бом фурӯд омадаму мутанаккирвор ба Кӯфа даромадам ва ҳеҷ касро намехостам, ки пеши вай пинҳон шавам. Ба дари сарое бузург расидам, даромадам. Дидам, ки марде хубсурат савор истода ва ҷамъе аз ғуломону ходимон гирди ӯ даромадаанд. Салом кардам.

Гуфт:

— Ту кистӣ ва ҳоҷати ту чист?

Гуфтам:

— Мардеам гурехта, ки аз хасмони худ метарсам. Ба манзили ту паноҳ овардаам.

Маро ба манзили худ даровараду дар ҳуҷрае, ки наздик ба ҳарами ӯ буд, биншонд. Чанд рӯз он ҷо будам ба беҳтарин ҳоле. Ҳар чӣ дӯсттар медоштам аз матоиму машрибу малобис [34], ҳама пеши ман ҳозир буд. Аз ман ҳеҷ чиз намепурсид. Ҳар рӯз як бор савор мешуд ва боз меомад. Як рӯз аз ӯ пурсидам, ки:

— Ҳар рӯз туро мебинам, ки савор мешавию зуд меоӣ. Ба чӣ кор меравӣ?

Гуфт:

— Иброҳим бинни Сулаймон падари маро куштааст. Шунидам, ки пинҳон шудааст. Ҳар рӯз меравам, ба умеди он, ки шояд ки вайро биёбам ва ба қасоси падари худ бирасонам.

Чун инро шунидам, аз идбори [35] худ дар таъаҷҷуб мондам, ки қазо маро ба манзили касе андохтааст, ки толиби қатли ман аст. Аз ҳаёти худ сер омадам. Он мардро номи ваю номи падари вай пурсидам. Донистам, ки рост мегӯяд.

Гуфтам:

— Эй ҷавонмард, туро дар зиммаи ман ҳуқуқи бисьёр аст. Воҷиб аст бар ман, ки туро бар хасми ту далолат кунам ва ин роҳи омадшудро ба ту кӯтоҳ

гардонам. Иброҳим бинии Сулаймон манам. Хуни падари худро аз ман биxоҳ.

Аз ман бовар накарду гуфт:

— Ҳамоно аз ҳаёти худ ба танг омадаӣ, мехоҳӣ, аз ин меҳнат халос шавӣ.

Гуфтам:

— Ло, валлоҳ[м], ки ман ӯро куштаам,— ва нишониҳо гуфтам.

Донист, ки рост мегӯям, ранги ӯ афрӯхта шуду чашмони ӯ сурх гардид. Замоне сар дар пеш андохт, баъд аз он гуфт:

— Зуд бошад, ки ба падари ман бирасӣ ва ӯ хуни худ аз ту хоҳад, ман зинҳоре, ки додаам туро, ботил накунам. Берун рав, ки бар нафси худ эмин нестам. Мабодо, ки газанде ба ту расонам.

Ва ҳазор динор ато фармуд. Нагирифтаму берун омадам.

Маснавӣ

Ҷавонмардо, ҷавонмардӣ биёмӯз,
Ки мардони ҷаҳон мардӣ биёмӯз!
Дарун аз кинаи кас ҷӯӣ нигаҳ дор,
Забон аз таъни бадгӯӣ нигаҳ дор.
Накӯӣ кун ба он, к-ӯ бо ту бад кард,
К-аз он бад расида дар ҷаҳони х(а)ӯ ва оғоз
Чу айбаш пазирӣ гӯӣ сип.
Нагардад чун ба ту он некӣ боз

Ҳикоят

Шабе дар масҷиди ҷомеи Миср оташ афтоду бисӯхт. Мусулмононро таваҳҳуми[м] он шуд, ки ӯро насоро[м] кардаанд. Ба мукофоти он оташ дар хонаҳои эшон андохтанду бисӯхтанд. Султони Миср ҷамоатеро, ки оташ дар хонаҳои эшон андохта буданд, бигирифту дар як ҷо ҷамъ кард ва бифармуд, то ба адади эшон руқъаҳо навиштанд: дар баъзе куштану дар баъзе даст буридану дар баъзе тозиёна задан. Ва он руқъаҳо бар эшон афшонданд. Бар ҳар кас ҳар руқъа, ки афтод, бо вай ба мазмуни он муомала карданд. Як руқъа, ки мазмуни он ба куштан буд, бар касе афтод. Гуфт:

— Аз куштан бок надорам, аммо модаре дорамy ҷуз ман касе надорад. Дар паҳлуи вай дигаре буд, ки дар руқъаи вай тозиёна задан буд. Вай руқъаи худро ба он кас доду руқъаи вайро гирифту гуфт:

— Ман модаре надорам.

Инро ба ҷои ӯ бикуштанд ва онро ба ҷои ин тоифа заданд.

Маснавӣ

Ба симу зар ҷавонмардӣ тавон кард,
Хуш он кас, к-ӯ ҷавонмардӣ ба ҷон кард.
Ба ҷон чун ектифоҷи ёр бишнохт,
Ҳайти худ фидои ҷони ӯ сохт.

Ҳикоят

Асмаъӣ [39] гӯяд: бо кариме ошноӣ доштам, ки ҳамвора ба таваққӯъи [40] караму эҳсон ба дари хонаи вай мерафтам. Як бор ба дари хонаи вай расидам. Дарбоне шинонда буд. Маро манъ кард аз он, ки бар вай дароям. Баъд аз он гуфт:

— Э, Асмаъӣ! Ин сабаби манъ кардани ман аз даромадан бар вай тангдастию нодорист, ки вайро пеш омадааст.

Ман ин байтро навиштам:

Шеър

Изо кона-л-карииму лаҳу ҳиҷобун,
Фа мо фазлу-л-карииму ала-л-лаим [41]

ва ба он дарбон додам, ки инро ба вай расон. Замоне барнаёмаду рукъаро овард. Бар пушти вай набишта, ки

Шеър

Изо кона-л-карииму қалила мол,
Тастара би-л-ҳиҷоби ани-л-ғарим [42]

ва ҳамроҳи рукъа суррае [43] понсад динор дар вай. Бо худ гуфтам: «Ҳаргиз қиссае аз ин гарибтар бар ман нагузаштааст. Инро тӯҳфаи маҷлиси Маъмун хоҳам сохт!» Пеши вай рафтам.

Гуфт:

— Аз куҷо мерасӣ, э Асмаъӣ?

Гуфтам:

— Аз пеши каримтарини касе аз аҳъёи [44] араб.

Пурсид, ки кист? Гуфтам, ки марде, ки маро аз илму моли худ баҳравар сохтааст. Ва он руқъаву сурраро пеши вай бар замин ниҳодам. Чун сурраро дид, ранги вай бароманду гуфт:

— Ин мӯҳри хазонаи ман аст. Мехоҳам, ки он касро талаб дорам.

Гуфтам:

— Эй амиралмӯъминин! Валлоҳ, шарм медорам, ки аз ҷиҳати баъзе гумоштагони ту хавфе ба хотири вай роҳ ёбад.

Маъмун яке аз хавоси худро гуфт, ки ҳамроҳи Асмаъӣ бирав. Чун он мард бибинӣ, бигӯй: амиралмӯъминин туро металабад, бе он ки тафриқае ба хотири вай расад.

Чун он мард ҳозир омад, Маъмун ба вай гуфт:

— Ту он шахсе нестӣ, ки дирӯз пеши мо омадӣ ва изҳори фақру фоқа кардӣ, ин сурраро ба ту додем, то сарфи маоши худ кунӣ, ки ба як байт шеър, ки Асмаъӣ пеши ту фиристод, онро ба вай додӣ?

Гуфт:

— Валлоҳ, ки дар изҳори фақру фоқа, ки ман кардам, дуруғ нагуфтам. Валекин нахостам, ки қосиди вайро боз гардонам, магар чунон ки амиралмӯъминин маро боз гардонида.

Пас бифармуд, то ҳазор динор ба вай доданд.

Асмаъӣ гуфт:

— Э амиралмӯъминин! Маро низ дар ин ато ба вай мулҳақ гардон!

Фармуд, то ҳазор вайро низ такмил карданд. Ва он мардро аз зумраи надимони худ гардонид.

Қитъа

Кафи соҳибкарам чун бедирам монд,
Зи нодорӣ шумар, гар дар бибандад.
Вале дар бастани мудхил чунон аст,
Ки ҳамъёни дирамро сар бибандад!

Ҳикоят

Ҳотамро[54] пурсиданд, ки:

— Ҳаргиз аз худ каримтар дидӣ?

Гуфт:

— Бале! Рӯзе ба хонаи ғуломе ятим фурӯд омадаму вай даҳ сар гӯсфанд дошт. Филҳол як сар гӯс-

фандро кушту пеши ман овард ва маро қитъае аз он хуш омад. Бихӯрдаму гуфтам: «Валлоҳ ин басе хуш буд». Он ғулом берун рафту як-як гӯсфандро мекушту он мавзеъро мепухт, пеши ман меовард. Ман аз он огоҳ не. Чун берун омадам, савор шудам, дидам, ки беруни хона хуни бисёр рехтааст. Пурсидам, ки:

— Ин чист?

Гуфтанд, ки:

— Вай ҳамаи гӯсфандони худро кушт.

Вайро маломат кардам, ки чаро чунин кардӣ?

Гуфт:

— Субҳоналлоҳ, туро хуш ояд чизе, ки ман молики он бошам ва дар он бахилӣ кунам, ин зиштсиратӣ бошад дар миёни араб.

Пас, Ҳотамро пурсиданд, ки:

— Ту ба муқобалаи он чӣ додӣ?

Гуфт:

— Сесад шутури суркмӯю понсад гӯсфанд.

Гуфтанд:

— Ту каримтар бошӣ?!

Гуфт:

— Ҳайҳот: Вай ҳар чӣ дошт доду ман аз он чӣ доштам, андаке беш надодам.

Қитъа

Чун гадое, ки ваҷҳи нон дорад,
Ба тамомӣ диҳад ба хонаи хеш,
Бештар з-он бувад, ки шоҳи ҷаҳон
Бидиҳад ниме аз хазонаи хеш.

Ҳикоят

Шоире ба таваққӯъи фоида ба дари хонаи Маъни Зоида[16] омад. Чанд рӯз он ҷо буд, бознаёфт. Аз боғбони вай илтимос кард, ки чун Маън ба боғ дарояду бар канори об нишинад, маро огоҳ кун. Чун он даромад, боғбон вайро огоҳ сохт. Ин байтро

Шеър

Або ъӯда Маъни воҷа Маънин би ҳоҷатӣ,
Фа молия ило Маънин сивоҳа шафиъ[17],

бар тахтапорае навишту ба об сар дод. Чун ба пеши Маън расид, бифармуд, то онро бигирифтанд. Чун он-

ро бихонд, шоирро талабиду даҳ бадра зар ба вай дод ва он чӯбро дар зери бисоти худ ниҳод.

Рӯзи дуюм он чӯбро аз зери бисот беруи карду бихонд ва шоирро талабиду сад ҳазор дирами дигар ба вай дод.

Ва дар рӯзи сеюм ба ҳамин дастур амал кард. Шоир битарсид, ки мабодо, ки пушаймон шаваду додаро биситонад, бигурехт.

Рӯзи чаҳорум боз он чӯбпораро беруи карду шоирро талабиду наёфт. Фармуд, ки дар зиммаи ман чандон карам буд, ки вайро чандон ато диҳам, ки дар хазинаи ман як динору як дирам намонад, аммо ӯро ҳавсалаи он набуд.

Қитъа

Кист аҳли карам? — Он кас, ки чу соил ба дараш
Оварад он қадар уммед, ки дар дил гунҷад.
Бикушояд кафи эҳсону бибахшад чандон,
Ки на дар ҳавсалаи ҳиммати соил гунҷад.

Ҳикоят

Аъробие таҳнияти[48] қудуми кариме аз руасои[49] арабро қасидае гуфту бар вай хонд ва дар охир гуфт:

— Дароз кун сӯи ман дастеро, ки кафи вай одат кардааст ба бахшиши зару мол ва пушти ӯ ба тақбили аҳли ҳоҷату суол.

Он карим даст ба сӯи вай дароз кард. Чун бибӯсид, бар ваҷҳи тибат[50] гуфт:

— Мӯйҳои лаби ту дасти маро бихарошид!

Аъробӣ гуфт:

— Панҷаи шери жиёнро аз хори дурушти хорпушт чӣ зиён?!

Он каримро ин калима бисьёр хуш омад. Гуфт, ки ин калима пеши ман аз он қасида хуштар аст. Бифармуд, то вайро дар баробари қасида ҳазор дирам доданду дар баробари калима се ҳазор дирам.

Қитъа

Онро, ки ба муддат он фалак сар гузаронад,
Чун нест суханадон, бувад аз ҷумла фурӯтар.
Донӣ, ки суханадон кӣ бувад? — Он кӣ бидонад
Беҳро зи накӯ бозу накӯро зи накӯтар.

Равзаи панҷум

«ДАР ТАҚРИРИ[1] РИҚҚАТИ[2] ҲОЛИ БУЛБУЛОНИ ЧАМАНИ ИШҚУ МУҲАББАТ ВА ҲИРКАТИ[3] БОЛИ ПАРВОНАГОНИ АНҶУМАНИ ШАВҚУ МУВАДДАТ»[4]

Миёни ду хирадманд сухани ишқ мерафт.

Яке гуфт:

— Хосияти ишқ ҳама балову ранҷ аст ва ошиқ ҳама вақт меҳнаткашу балосанҷ.

Дигаре гуфт:

— Хомӯш, бош! Ҳамоно, ки ту ҳаргиз оштии пас аз ҷанг надидаӣ ва чошнии[5] висоли баъд аз фироқ начашидаӣ! Ҳеҷ кас дар олам аз софдилони ишқпеша латифтар нест ва аз гаронҷонони дур аз ин андеша касифтар[6] не.

Қитъа

Партави шоҳиди ишқ аст ҷамоли дили мард,
Кай кунад майли ҷамол он кӣ ба дил нест ҷамил?
Гар аз ин қоида ҳуҷҷат талабад нодоне,
Ҳуҷҷатам бас бувад: «Алҷинсу илал ҷинси ямил»[7]

Ҳикоят

Вақте Сиддиқи Акбар[8], разияллоҳу анҳу, дар айёми хилофати худ дар канори кӯчаҳои Мадина мегашту бар дари хона-хона мегузашт, ногоҳ ба дари хонае расид ва аз он овози гирьяе шунид, ки зане байте меҳонду аз дида сиришки гарм меронд. Мазмуни байт он, ки:

Рубоӣ

Э тальъати ту ба хубӣ аз моҳ фузун,
Пеши маҳи тальъати ту Хуршед забун,
З-он пеш, ки дод бар лабам шир ниҳад,
Бар ёди лаби лаъли ту мехӯрдам хун.

Самоъи [10] ин байт дар дили Сиддиқ асар кард. Дар бикӯфт. Соҳиби байт берун омад. Аз вай пурсид, ки:

— Озодӣ ё банда?

Гуфт:

— Банда.

Фармуд, ки:

— Ин байт дар хавси кӣ мехонӣ ва ин ишқ аз барои кӣ мерезонӣ?

Гуфт:

— Эй халифа, ба равзаи пайғамбар, ки аз ман бигузар.

Фармуд, ки:

— Аз ин мақом гом барнадорам, то сирри дили туро бар сар наёрам!

Канизак оҳи сард бароварду яке аз ҷавонони банӣ Ҳошимро зикр кард. Сиддиқ ба масҷид рафту хоҷаи канизакро талабид. Вайро бихариду баҳои вай тамом бидод ва пеши маъшуқаш фиристод.

Қитъа

Дило, ба шоҳиди комат кӣ ҷуфт донад [11] сохт,
Чу он кӣ аз ҳама коми замона фард оянд?
Ба дард кор барояд, ва-гар туро он нест,
Бинол, то дили аҳли диле ба дард оянд!

Ҳикоят

Канизаке муғанния, ки ба ҳусни ғано мавсуф буду ба лутфи наво маъруф, ҷамоле бебадал дошту ҳусне бехалал. Рӯзе дар манзари [12] хоҷаи худ созе менавохту ғазале мепардохт. Навҷавоне, ки дар дил ҳавои ӯ дошту дар сар савдои ӯ, дар зери манзар истода буд ва гӯш бар овоз ниҳода ва дар вақти ашъори вай тааммуле мекарду аз лаззати илҳони вай тамоюле менамуд.

Байт

Хуррам он дилдодаи маҳрум аз дидори дӯст,
К-аз паси девори ҳирмон [13] гӯш бар гуфтори ӯст!

Ногоҳ хоҷа сар аз манзар фурӯ кард, ҷавонро дид. Наздики худаш хонд ва бо худ бар як монда нишонд. Аз ҳар ҷо бо вай хабаре мегуфт ва ҳар лаҳ-

ва дар ҳунаре бо вай гуҳаре месуфт. Ҷавон бо хотири фориғ аз ҳама чиз гӯш бо хоҷа дошту чашм бар канизак. Ҳар чӣ он ба ғамза суол мекард, ин ба абрӯ ҷавоб медод ва ҳар чӣ он ба турра гиреҳ мебаст, ин ба шакарханда мекушод.

Маснавӣ

Чӣ хуштар аз висоли он ду ошиқ,
Ба рағми[14] душманон бо ҳам мувофиқ,
Ва ҳам аз чашму абрӯ дар фасона
Канору бӯсро ҷӯён баҳона.

Чун сӯҳбат мутамодӣ[15] шуд, хоҷа, чунон ки доӣ, ба зарурати баъзе ҳоҷоти инсонӣ қадам бардошт ва он ҳар ду орзуманди муштоқро ба ҳам бигузошт. Маҷлис холӣ гашт ва даввоии[16] мувосалат[17] аз ҷонибайн[18] мутаволӣ[19]. Канизак забон бикушоду дар мухотабаи ӯ ин нидо дардод, ки:

Ва худое, ки ошкору ниҳон
Бандаи ӯст одамию парӣ,
Ки аз ҳар кас, ки дар ҷаҳон бинам,
Пеши ман аз ҳама азизтарӣ!

Чун ҷавон ин нуктаро гӯш кард, фарьёд баровард, ки:

Рубоӣ

Эй он, ки маро дидаву дил манзили туст,
Ҳусни ҳама хубони ҷаҳон ҳосили туст,
Гар ҳаст дилам мойили ту, нест аҷаб,
Санг аст, на дил, диле, ки на мойили туст.

Бори дигар канизак гуфт, ки:

— Дар ҷаҳон ҳамин орзу дорам, ки даст дар миёни якдигар кунем ва аз лабу даҳони якдигар шакар хӯрем.

Ҷавон гуфт:

— Ман низ ҳамин орзу дорам, аммо чӣ кунам?.. Намехоҳам, ки фардо биное муҳаббати мо халал гираду дӯстии мо ба душманӣ бадал гардад. Ва ин бигуфту домани сӯҳбат бигузошт ва бад-ин тарона рақи рафтан бардошт:

Рубоӣ

Ин ишқи дурўғаро, дило, бозгузор,
К-аз ишқи дурўға барнамеояд кор.
З-он сон ишқе гузин, ки дар рўзи шумор
Бо он гирӣ қарор дар дори қарор[20].

Ҳикоят

Ҷавоне Салил ном аз сулолаи киром[21] дар қабоили[22] араб ба ҷамолу адаб машҳур буд ва дар бешаи шероку маъракаи далерон аз заъфу сустӣ дур, дар дил аз духтари ам хавое дошт ва дар сар аз васвасаи ишқи ў савдое. Умрҳо ранҷи талаб бурд, то ба матлуб расид ва зарбати ишқ хўрд, то ҷамоли маъшуқ бидид. Ҳанўз дар базми висол ҷой гарм накарда буд ва аз ҷоми висол ҷуръае беш нахўрда, азимати онаш хост, ки аз он манзил дар ҷои дигар мақом кунад ва дар муваттани[23] тозатар ором гирад. Он моҳро дар иморӣ[24] нишонду имориро бад-он роҳ, ки дилаш мехост, биронд. Чун як марҳала бибуриду[25] ба ҷои х(ва)ш ва манзили дилкаш расид, нузул[26] карду имориро фурўд овард. Ногоҳ дид, ки аз як ҷониб сӣ савор ошкоро шуданд. Бархосту силоҳ баст ва дар хонаи зин нишаст. Чун наздик омаданд, донист, ки душманони ваянд ва қасди ў доранд. Ба муқобала[27] ва муқоталаи[28] эшон машғул гашт ва бештари эшонро кушт, аммо захмҳои корӣ хўрд. Ба пеши духтари ам бозгашту гуфт:

Рубоӣ

Омад ба ин адў ба куштани ман хабаре,
Биншин, ки бибинамат ба ҳасрат назаре,
Резам хунат, ки то чу хунам резанд,
То ки зи лабат ком нагирад дигаре.

Духтар гуфт:

— Валлоҳ, агар ту хуни ман нарезӣ, ман хуни худ худ хоҳам рехт ва бо хуни ту хоҳам омехт. Аммо он беҳ, ки ту пешдастӣ намоӣ ва ин уқдаро аз дили худ бикушоӣ.

Салил бархосту ин тарона огоз кард:

Аз кушти[29] нодурусти ин чархи дурушт,
Бингар, ки маро чӣ сон ба хок омад пушт?
Он, к-аз ғами ин ганди ҳаёт аст ба мушт,
Имрўз ба дасти худ ҳаме бояд кушт.

Пас бар гулӯе, ки бар он аз зеҳи гиребон рашк мебурд ва аз ғайрати икди[30] ҳамоил ашк мерехт, як теғ биронду он шамъи ҷаҳонафрӯзро ба як дам бинишонд ва рӯи хоколуди худро дар хуни ӯ молид ва ба он сурхрӯйи бори дигар рӯ дар он сияҳрӯзон оварду чанд тани дигарро сар бардошт ва охир сар бинниҳод. Ва чун қавми Салил аз ин воқеа хабар ёфтанд, ҷомадарону мӯякунон[31] бишитофтанду он ҳар ду кушторо ба мақобири[32] қабила бурданду дар як қабр ба хок супурданд.

Қитъа

Ҳар дуро зери замин аз сари иззат бурданд,
То ки дар рӯзи ҷазо хору диҷжам бархезанд.
Дар таҳи хок ба ин бистарашон ҷо карданд,
То ба ҳам хоб бихусланду ба ҳам бархезанд.

Ҳикоят

Ҷавоне бо камоли адаб ба Аштар мулаққаб бар духтаре ҷамила аз меҳтарони қабила Ҷидо ном ошиқ шуд ва робитаи видоду[33] қоидаи иттиҳод миёни эшон маҳкам гашт. Ин розро аз наздику дур мепӯшиданду дар ихфои[34] он ҳасбалмақдур[35] мекӯшиданд. Аммо ба ҳукми он, ки гуфтаанд:

Байт

Ишқ сиррест, ки гуфтан натавон,
Ва дусад парда нуҳуфтан натавон, —

оқибат рози эшон бар рӯи рӯз афтоду сирри эшон аз нишемани камуи ба анҷумани бурун омад. Миёни ду қавми эшон ҷангҳо ангехта шуду хунҳо рехта гашт. Қавми Ҷидо хаймаи таваттун аз он диёр барканданду бори иқомат дар диёри дигар афганданд. Чун шадоиди[36] фироқ мутамодӣ шуд ва давоии иштиёқ мутақозӣ гашт, рӯзе Аштар бо яке аз дӯстони худ гуфт:

— Ҳеҷ тавонӣ, ки бо ман биёӣ ва маро дар зиёрати Ҷидо мададгорӣ намоӣ, ки ҷони ман дар орзуи ӯ ба лаб расида ва рӯзи ман дар муфоракати ӯ ба шаб анҷомида.

Гуфт:

— Самъан ва тоатан![37] Ҳар чӣ гӯӣ, бандаам ва ҳар чӣ фармоӣ, ба он шитобанда.

Ҳар ду бархостанду роҳилаҳо биёростанд. Як рӯзу як шаб ва як рӯзи дигар то ба шаб роҳ буриданд, то ба он диёр расиданд. Дар шаъби[38] кӯҳе наздик ба он қавм фурӯд омаданду роҳилаҳоро бихобониданд. Аштар он дӯстро гуфт:

— Бархезу он уштури гумшударо суроғкунон ба он қабила бигузар ва бо ҳеҷ кас номи ман мабар, магар бо канизаке фулона ном, ки роии[39] гӯсфандон ва маҳрами розҳои пинҳонии вай аст. Саломи ман ба ӯ бирасону аз вай хабари Ҷидо бипурс ва мавзеи фурӯд омадани мо ӯро нишон деҳ!

Он дӯст гӯяд: Ман хостаму ба он қабила даромадам. Аввал касе, ки маро пеш омад, он канизак буд. Саломи Аштар расонидаму ҳоли Ҷидо пурсидам.

Гуфт:

— Шавҳари вай бар вай танг гирифтааст ва дар муҳофазати вай эҳтиёте менамояд, аммо мавъиди[40] шумо он дарахтон аст, ки дар ақиби фулон пушта аст. Бояд, ки вақти намози хуфтан он ҷо бошед.

Ман зуд баргаштаму оҳиста роҳилаҳоро мекашидем, то вақти мавъудро ба мавъиди маъҳуд[41] расидем.

Рубоӣ

Будем дар интизор бо гирьяву оҳ,
Биншаста ба роҳи ёр, к-аз раҳ ногоҳ
Овози ҳалию бонги халхол омад,
Яъне хезад, к-омад он чорда (ҳ) моҳ.

Аштар аз ҷой бархосту истиқбол кард ва салом гуфту даст бӯсид. Ман рӯй аз эшон бартофтам ва ба ҷониби дигар шитофтам. Маро овоз доданд, ки биё, ҳеҷ ношоисте дар миён нест ва ҷуз гуфтугӯй ба сари забон не. Ман боз омадам. Ҳар ду биншастанду бо ҳам суханон аз гузаштаву оянда дарпайвастанд. Дар охир Аштар гуфт, ки:

— Имшаб чашми он дорам, ки бо ман бошӣ ва чеҳраи умеди маро ба нохуни муфорақат нахарошӣ.

Ҷидо гуфт:

— Ло, валлоҳ, ки ба ҳеҷ гуна муяссар нест ва коре бар ман аз ин душвортар не. Мехоҳӣ, ки боз он воқеаҳои пешин пеш ояду гардиши айём ба тозагӣ абвоби шадоиду олом[42] бар ман бикушояд?

Аштар гуфт:

— Валлоҳ, ки туро намегузорам ва даст аз доманат намедорам. Мисраъ «Ҳар кӣ ояд, гӯ биёву ҳар чӣ хоҳад, гӯ: бишав».

Ҷадо гуфт:

— Ин дӯсти ту тоқати он дорад, ки ҳар чӣ ман гӯям, ба ҷо орад?

Ман бархостаму гуфтам:

— Ҳар чӣ ту гӯӣ, чунон кунам ва ҳазор миннат ба ҷони худ ниҳам ва агарчи ҷони ман дар сари он равад.

Ва ҷомаҳои худро берун карду гуфт:

— Инро бипӯшу ҷомаҳои худро ба ман деҳ.— Пас гуфт: — Бархезу ба хаймаи ман дароию дар паси парда биниши. Шавҳари ман хоҳад омад ва қадаҳи шир хоҳад овард ва хоҳад гуфт: «Ин шоми туст, биситон». Ту дар гирифтани он таъҷил макун ва андак тааллуле[43] пеш гир. Онро ба дасти ту хоҳад дод ё бар замин хоҳад ниҳоду рафт. То бомдод дигар нахоҳад омад.

Ҳар чӣ гуфт, чунон кардам. Чун шавҳари вай қадаҳи шир овард, ман нози дароз пеш гирифтам. Вай хост, ки бар замин ниҳад ва ман хостам, ки аз дасти вай биситонам. Дасти ман бар қадаҳ омаду сарнагун шуд ва ширҳо бирехт. Дар ғазаб шуду гуфт:

— Ин бо ман ситеза мекунад?

Ва даст дароз карду аз он хона тозиёнае аз чарми гови гавазн аз паси гардан то дум бурида ва ба вӯри сарпанҷаи шиддату ҷалодат[44] дар ҳам печида,

Қитъа

Дар ситабрӣ[45] намунаи афъӣ,
Дар дарозӣ каронаи суъбон[46],
Буд тасвири мор санъати ӯ,
Лавҳи тасвири ӯ тани урьён,—

бардошт ва пушти маро чун шиками табл барҷаҳа сохт ва чун табболи[47] рӯзи ҷанг ба заработи мутаоқиб ва нақароти мутаволӣ бинавохт. На маро заҳраи фарьёд, ки метарсидам, ки овози маро бидонад ва на тоқати сабр, меандешидам, ки пӯст бар ман бидаронад. Бар он шудам, ки бархезаму ба ханҷар ханҷари[48] ӯро бибураму хуни ӯ бирезам. Боз гуфтам, ки фитна ба пой хоҳад шуд, ки нишондани он аз дасти ҳеҷ нае наёяд. Сабр кардам. Модару хоҳари

вай огоҳ шуданду маро аз дасти ӯ кашиданд. Вайро берун бурданд. Соате барнаёмад, ки модари Ҷидо даромад бар гумони он, ки Ҷидоам. Ман ба гирьи даромадаму нола бардоштам ва ҷома дар сар кашидаму пушт бар вай кардам.

Гуфт:

— Э духтар, аз худо битарс ва коре, ки хилофи табъи шавҳар аст, пеш магир, ки як мӯй аз шавҳари ту хуштар аз ҳазор Аштар! Аштар худ кист, ки ту аз барои вай меҳнат кашию ин шарбат чашӣ? — Пас, бархосту гуфт: — Хоҳаратро хоҳам фиристод, ки имшаб дамсозу ҳамроҳи ту бошад,— ва бирафт.

Баъд аз соате хоҳари Ҷидо омаду гирья баргирифт ва бар зананда ман дуои бад кард. Бо вай сухан нагуфтам. Дар паҳлуи ман бихуфт. Чун қарор гирифт, даст дароз кардаму даҳони вайро сахт гирифтам ва гуфтам:

— Хоҳари ту бо Аштар аст ва ман ба ҷои вай ин ҳама меҳнат кашидам. Ин роз пӯшида дор, вагарна ҳам шумо фазиҳат [49] мешаведу ҳам ман.

Аввал ваҳшати тамом бар вай роҳ ёфт ва охир он ваҳшат ба мувонасат [50] бадал шуд ва то субҳ он қиссаро мегуфт ва механдид. Чун субҳ бидамид, Ҷидо даромад. Чун моро бо ҳам бидид, битарсиду гуфт:

— Ин кист дар паҳлуи ту?

Гуфтам:

— Хоҳари туст ва ин нек хоҳарест мар туро.

Пас гуфт:

— Вай ин ҷо чун афтод?

Гуфтам:

— Инро аз вай пурс, ки фурсат танг аст.

Ҷомаи худ бар гирифтаму ба Аштар пайвастам ва ҳар ду савор шудему дар роҳ даромадем. Дар асноя роҳ ин қиссаро бо вай гуфтам. Пушти маро бикушоду ҷароҳатҳои тозиёнаро бидид, узрхоҳии бисёр карду гуфт:

— Ҳукамо гуфтаанд: Ёр аз барои рӯзи меҳнат бояд, вагарна дар рӯзи роҳат ёр кам наёяд.

Қитъа

Дило, гар ояндат рӯзе гаме пеш,
Чу ёре бошадат гамхор, кам нест.
Барои рӯзи меҳнат ёр бояд,
Вагарна рӯзи меҳнат ёр кам нест.

Ҳикоят

Вақте Рашид[51] ба Кӯфа расид, вазири вай ба наххосӣ[52] даромад. Ғуломе бар вай арз карданд, ки чун оҳанги ғино[53] кардӣ, мурғ аз ҳаво даровардӣ. Хабари ӯро ба Рашид расониданд. Бифармуд, то ӯро бихариданд.

Чун ба Кӯфа азми реҳлат карданд, шуниданд, ки дар рӯзи аввал мегиристу ҳудокунон[54] мегуфт:

Қитъа

Он кӣ резад бе гуноҳ хунам ба теғи ҳаҷри ёр,
Беҳ, ки аз хуни чу ман шӯридаҳоле бигзарад.
Ман, ки аз якрӯза ҳаҷрон инчунин рафтам аз даст,
Вой ҷони ман, агар моҳе ва соле бигзарад!

Ин хабар ба Рашид расид. Вайро эҳзор[55] фармуд ва аз ҳоли вай истифсор[56] намуд. Донист, ки дар Кӯфа ба ишқи касе гирифтор аст. Тараҳҳум карду вайро озод сохт.

Вазир гуфт:

— Ҳайф бошад, ки чунин хушовозеро озод кунанд.

Рашид гуфт:

— Дариғ бошад, ки чунин баландпарвозеро банда гиранд.

Рубоӣ

Эй он, ки туро давлати шоҳӣ ҳавас аст,
В-озодии бандагон туро дастрас аст,
Озод кун ӯро, ки бувад бандаи ишқ,
К-он дилшударо бандагии ишқ бас аст.

Ҳикоят

Хубрӯеро, ки ҳазор доно аз савдои ӯ шайдо буд ва ҳар лаҳза бар сари кӯяш аз омадшуди савдоиён ҳалор гавго, навбати хубӣ сар омаду навбати[57] зиштӣ аз дару бом даромад. Ошиқон бисоти инбисот[58] бозчиданд ва пои ихтилот[59] даркашиданд.

Бо яке аз эшон гуфтам:

— Ин ҳамон ёр аст, ки пор буд? Ҳамон чашму абрӯ ба ҷост ва ҳамон лабу даҳон барқарор; қомат аз он баландтар асту тан аз он нирӯмандтар. Ин чӣ вақоҳату[60] бешармист ва бевафоию беозармӣ[61], ки

домани суҳбат аз ӯ дарчидӣ ва пок иродат аз ӯ даркашидӣ?

Гуфт:

— Ҳайҳот, чӣ мегӯӣ! Он чӣ дил мебурду ҳуш мерабуд, рӯҳе буд дар қолаби таносуби аъзову нуумати[62] бадан, латофати ҷилду мулоимати овоз дамида. Чун он рӯҳ аз ин қолаб муфорақат[63] кард, бо қолаби мурда чӣ ишқ бозам ва бар гули пажмурда чӣ нағма оғозам?!

Рубоӣ

Гул рафт зи боғ, хору хасро чӣ кунам?
Шаҳ нест ба шаҳр — дар, ассаро чӣ кунам?
Хубон қафасанду ҳусни хубӣ — тӯтӣ,
Тӯтӣ чу парид, ман қафасро чӣ кунам?!

Ҳикоят

Дарвеше ба ишқи ҷафокеше гирифтор шуд. Ба сари роҳе медавид ва ашке мерехт ва оҳе мекашид ва аз вай ба чашми марҳамат ҳаргиз нигоҳе намедид.

Ба ӯ гуфтанд:

— Маъшуқи ту ҳамвори ҳамхонаи мастон аст ва ҳамхобаи майпарастон, бо дарвешон ёр нест ва бо мӯътақидон ҷуз бар сари инкор не. Толиби ӯ ҳамчу ӯ мебояд ва мусоҳиби ӯ ҳамчу ӯ мешояд. Ҳеҷ аз он беҳтар нест, ки доман аз ӯ дарчинӣ ва пай кори худ нишинӣ. Дарвеш чун ин насиҳат бишунид, бихандиду гуфт:

Қитъа

Дарди ишқ аст маро баҳра зи ҷонон, нахӯрам
Ғусса, гар в-ӯ дигаре ҳусни таҷаммул[64] бинад.
Ӯ гулистони ҷамол аст, аҷаб нест, к-аз ӯ
Хоркаш хор барад, толиби гул гул чинад.

Рисолаи шашум

ДАР ВАЗИДАНИ НАСОМИ МУЛОТАФОТ[1] ВА РАВОЕҲИ[2] МУТОЙБОТ, КИ ҒУНЧАИ ЛАБҲОРО БИХАНДОНАД ВА ШУКУФИ ДИЛҲОРО БИШУКУФОНАД

Қитъа

Гар муқбиле мазоҳ кунад, айби ӯ макун,
Шутлест он ба қоидаи ақлу дин мубоҳ.
Дил ойина-сту кулфати ҷид занги ойина,
Он зангро чӣ сайқали имкон, ба ҷуз мазоҳ?!

Мутойба

Рӯзе Асмаи бар мoидаи Ҳорун ҳозир буд. Зикри полуда[3] карданд. Асмаи гуфт:

— Бисьёре аз аъроб бошанд, ки ҳаргиз полуда надида бошанду номи ӯ нашунида.

Ҳорун гуфт:

— Бар ин даъво, ки кардӣ, гувоҳе бигузарон, вагарна дурӯғ аст ин.

Иттифоқан рӯзе Ҳорун ба шикор берун рафт ва Асмаи бо вай буд. Диданд, ки аъробие ҳоло аз бодия мерасад. Ҳорун ба Асмаи гуфт:

— Вайро пеши ман ор.

Асмаи пеши вай рафту гуфт:

— Амиралмӯъминин туро мехонад, иҷобат кун.

Гуфт:

— Мӯъминонро амир мебошад?

Асмаи гуфт:

— Оре!

— Аъробӣ гуфт:

— Ман ба вай имон надорам.

Асмаи вайро дашном доду гуфт:

— Е ибн-уз-зония[4].

Аъробӣ дар ғазаб шуду дашном медод ва Ҳорун механдид.

Баъд аз он пеши Ҳорун омаду гуфт:

— Э Амиралмӯъминин, чунончи, ин мард гумон мебарад, доди ман аз вай бисипон, ки маро дашном додааст.

Ҳорун гуфт:

— Ду дирам ба вай деҳ.

Аъробӣ гуфт:

— Субҳоналлоҳ, маро дашном додааст, маро ду дирами дигар бар вай мебояд дод?!

Ҳорун гуфт:

— Оре, ҳукми мо чунин аст.

Аъробӣ рӯй ба Асмаи карду гуфт:

— Ё иби-уз-зонийин [12], равон бош ва ба ҳукми амиралмӯъминин чаҳор дирам бидеҳ.

Ҳорун аз ханда ба пушт афтод.

Пас, вайро ҳамроҳ бурданд. Чун ба қасри Ҳорун даромад, он азамату шавкат бидиду маҷлиси Ҳорунро мушоҳада кард, дар чашми вай бузург намуд. Пеш омаду гуфт:

— Ассалому алайка, ё аллоҳ [6].

Ҳорун гуфт:

— Хомӯш бош, чӣ мегӯӣ!

Гуфт:

— Ассалому алайка, ё набиюллоҳ! [7]

Гуфтанд:

— Вайҳақа, чӣ мегӯӣ! Вай амиралмӯъминин аст.

Гуфт:

— Ассалому алайка, ё амиралмӯъминин!

Ҳорун гуфт:

— Ва алайкассалом!

Пас вайро биншонданду моида кашиданд ва аз ҳар чизе бихӯрд. Дар охир полуда оварданд.

Асмаи гуфт:

— Умед медорам, ки ӯ надонад, ки полуда чӣ чиз аст.

Ҳорун гуфт:

— Агар чунин бошад, туро як бадра [8] бидиҳам.

Пас аъробӣ даст дароз карду полударо хӯрдан гирифт, ба ваҷҳе ки ба он мемонист, ки ҳаргиз нахӯрдааст.

Ҳорун аз вай пурсид, ки:

— Ин чӣ чиз аст, ки мехӯрӣ?

Гуфт:

— Савганд ба он худой, ки туро хилофат мукаррам кардааст, ки ман намедонам, ки ин чӣ чиз аст. Аммо худои таоло дар Қуръон мегӯяд: «ва фокиҳатин ва нахлин ва руммонин»[9]. Нахл назди мо ҳаст. Гумон мебарам, ки ин руммон аст.

Асмаӣ гуфт:

— Эй амиралмӯъминин, акнун ду бадра бар ту воҷиб[10] шуд, зеро ки вай ҳамчунон, ки полударо намедонад, руммонро низ намедонад.

Ҳорун бифармуд, то Асмаиро ду бадра доданд ва аъробиро чандон, ки ғанӣ шуд.

Қитъа

Кист доний карим? — Он, ки аз банд
Нест огаҳ хазонаи дирамаш.
Ҳар чӣ ояд бад-ӯ, чӣ ҷидду чӣ ҳазл,
Ҳама гардад баҳонаи карамаш.

Мутоиба

Халифа рӯзе чошт мехӯрду барраи бирьёни пеши вай ниҳода буданд. Аъробие аз бодия даррасид. Вайро пеш хонд. Аъробӣ биништ ва ба шараҳи тамом дар хӯрдан истод. Халифа гуфт:

— Чӣ мешавӣ, ки чунон ин барраро аз ҳам медарӣ ва ба рағбат мехӯрӣ, ки гӯё модари ӯ туро ба суру задааст!

Аъробӣ гуфт:

— Ин хӯрданист. Аммо ту чунон ба чашми шафқат дар ӯ менигарӣ ва аз даридану хӯрдани ӯ бад мебарӣ, ки гӯё модари ӯ туро шир додааст.

Қитъа

Хоҷа бар моли худ он гуна раҳим асту шафиқ,
Ки ба чашми шафақат менигарад бар ҳама чиз,
Гар фитад дар бараву меши вай андак хатаре,
Ба фидошон бидиҳад модару фарзанди азиз.

Қитъаи охир

Филмасал, гар хоҷа нову барраи бирьён ниҳад
Пеши ту бар хон, агар рӯзе шавӣ меҳмони ӯ.
Гар кунӣ сад рахна дар дандонаш аз санги ситам,
Беҳ, ки аз дандонат афтад рахнае дар нони ӯ
Гар хӯрад аз дасти ту сад захм бар паҳлӯву пушт,
Беҳ, ки пур созӣ тиҳигоҳи[11] худ аз бирьёни ӯ.

Мутоиба

Ҷулохе[30] дар хонаи донишманде вадиате[31] ниҳод. Чун якчанд рӯз баромад, бар он муҳтоҷ шуд. Пеши вай рафт. Дид, ки бар дари сарои худ бар маснади тадрис[32] нишаста ва ҷамъе аз шогирдон пеши ӯ саф баста.

Гуфт:

— Э, устод, ба он вадиат эҳтиёҷ дорам.

Гуфт:

— Соате биниши, то аз дарс фориғ шавам.

Ҷулоҳ биншаст. Муддати дарси ӯ дер кашид ва вай мустаъҷил[33] буд. Ва одати он донишманд он буд, ки дар вақти дарс гуфтан сари худ меҷунбонид. Ҷулоҳро тасаввур он шуд, ки дарс гуфтан ҳамон сар ҷунбонидан аст. Гуфт:

— Э устод, бархезу маро то омадани ноиби худ гардон, то ман ба ҷои ту саре ҷунбонам. Ту вадиати маро берун овар, ки таъҷил дорам.

Донишманд чун он шунид, бихандиду гуфт:

Қитъа

Фақеҳи шаҳр занад лофи он ба маҷлиси ом,
Ки ошкору ниҳони улум медонад.
Ҷавоби ҳар чӣ аз ӯ пурсӣ, он бувад, ки ба даст
Ишорате бикунад ё саре биҷунбонад.

Мутоиба

Нобиное дар шаби торик чароғе дар даст ва сабӯе бар дӯш дар роҳе мерафт. Фузуле[34] ба ӯ расиду гуфт:

— Э нодон, рӯзу шаб пеши ту як сон аст ва равшанию торикӣ дар чашми ту баробар. Ин чароғро фоида чист?

Нобино бихандид, ки:

— Ин чароғ на аз баҳри худ аст, аз барои чун ту кӯрдилони бехирад аст, то ба ман паҳлӯ назананду сабӯи маро нашикананд.

Қитъа

Ҳоли нодонро ба нодон беҳ намедонад касе,
Гарчи дар дониш фузун аз Бӯалӣ Сино[35] бувад.
Таъни нобино макун, эй дам зи биноӣ зада,
Ӯ-он ки нобино ба кори хештан бино бувад.

Мутоиба

Фосиқе, ки сурате қабеҳу ҳайате карех дошт, ба Фараздақ расид. Вайро дид, ки рӯи ӯ ба [illegible] [illegible] зард шуда. Гуфт:

— Туро чӣ будааст, ки ранги ту чунин зард шудааст?

Гуфт:

— Чун туро дидам, аз гуноҳони худ андешидам, ранги ман чунин зард баромад.

Гуфт:

— Дар вақти дидани ман чаро аз гуноҳони худ ёд кардӣ?

Гуфт:

— Тарсидам, ки худои таоло маро уқубат кунаду ҳамчун ту масх гардонад.

Қитъа

Чун рӯи зишти ту бидидам, дили ман
Ҳадди шарораи гуноҳ фасх кунад.
[illegible] ки [illegible] гуноҳ,
Қадри [illegible] чӣ [illegible] гуноҳ [illegible]!

Мутоиба

Ба ҳамин фозил гӯяд, ки бо дӯсте дар роҳе истода будаму сухан мегуфтам. Зане омаду дар баробари ман истоду дар рӯи ман назар мекард. Чун назар кардани вай аз ҳад даргузашт, ғуломро гуфтам:

— Пеши он зан раву бипурс, ки чӣ мехоҳад?

Ғулом боз омад, ки мегӯяд, ки чашми ман гуноҳе азим карда буд ва мехостам, ки вайро уқубате кунам. Ҳеч уқубат шадидтар аз он наёфтам, ки ба ин зиштрӯй назар кунам.

Қитъа

Пеши [illegible] чашмам аз гуноҳ шуста шуду,
Гарчи аз гиряи худ бар [illegible] кардам,
То расад [illegible] фардо қиёмат, акнун
Ба назар дар рӯи зишти ӯ азоб кардам.

Мутоиба

Ҷоҳиз[40] гӯяд: ҳаргиз худро чунон хиҷил надидам, ки рӯзе маро зане бигирифту ба дари дуккони устоди рехтагар бурд. Ман мутаҳаййир шудам, ки он чӣ буд? Аз он устод бипурсидам.

Гуфт:

— Маро фармуда буд, ки тимсоле[41] бар сурати шайтон барои ман бисоз. Гуфтам: «Намедонам, ки бар чӣ шакл мебояд сохт?» Туро овард, ки бад-ин шакл.

Қитъа

Булъаҷаб рӯю гунае дорӣ,
Кас бад-ин рӯю гуна натвон кард.
Баҳри тасвири сурати шайтон
Ҷуз рухатро намуна натвон кард.

Мутоиба

Шахсе зиштрӯеро дид, ки аз гуноҳон истиғфор мекарду наҷот аз оташи дӯзах металабид.

Гуфт:

— Бад-ин рӯй чаро ба дӯзах бахилӣ мекунӣ ва онро аз оташ дареғ медорӣ!

Қитъа

Чун набинӣ ту рӯи худ, в-он рӯ
Бар касон ноxуш аст, не бар ту.
Гар бад-ин рӯ дар оташат фиганад,
Ҳайф бар оташ аст, не бар ту.

Мутоиба

Зиштрӯе пеши табиб рафт, ки бар зиштарин ҷои думмале[42] баровардаам. Табиб тез бар рӯи ӯ нигаристу гуфт:

— Дурӯғ мегӯӣ. Инак рӯи туро мебинам, бар вай ҳеҷ думмале нест!

Қитъа

Он зиштӣ аст, ки султони шаръ написандад,
Ки узвҳон фурӯд аз камар барахна кунӣ.
Чу рӯяш аз ҳама ҷо зиштар бувад, чи аҷаб,
Ки рӯ бипӯшию ҷои дигар бараҳна кунӣ!

Мутоиба

Шахсе бузургбинӣ занеро хосгорӣ карду дар таърифи худ мегуфт, ки ман мардеам аз хуфту сабуксорӣ дур ва бар эҳтимоли маккора сабур.

Зан гуфт:

— Агар бар эҳтимоли маккора сабур набудӣ, ин биниро чиҳил сол натавонистӣ кашидан.

Қитъа

Аз бинии бузурги ту борест бар ҳама,
То кай ба ҳарза рӯй сӯи ону инниҳӣ?
Ҳар лаҳза саҷдаи ту на аз баҳри тоат аст,
Бори гарони бинии худ бар замин ниҳӣ.

Мутоиба

Зарифе шахсеро дид, ки мӯи бисьёр бар рӯи ӯ дамида буд. Гуфт: — Ин мӯйҳо бикан, пеш аз он, ки рӯи ту сар гардад.

Қитъа

Хоҷа ҳар рӯз агар ба мӯчина
Аз рухи худ на мӯй баргирад,
Чанд рӯзе чу бигзарад бар вай,
Рӯяш аз мӯй ҳукми сар гирад.

Мутоиба

Муовия ва Уқайл бинни Абутолиб бо ҳам нишаста буданд. Муовия гуфт:

— Э, аҳли Шом! Ҳеҷ шунидаед қавли аллоҳ таолоро, он ҷо ки мегӯяд: «Таббат Ядо Абелаҳабин ва таб»? ¹³

Гуфтанд:

— Оре!

Гуфт:

— Абӯлаҳаб амми Уқайл аст.

Уқайл гуфт:

— Э, аҳли Шом! Ҳеҷ шунидаед қавли аллоҳ таолоро, он ҷо ки мегӯяд: «Ва амраатуҳу ҳаммолата-л-ҳатаб»? ¹⁴

Гуфтанд:

— Оре!
Гуфт:
— Ҳаммолата-л-ҳатаб аммаи Муовия аст.

Қитъа

Чун ҳаст дар ту ҷӯяндаӣ[45] айби дигаре
Кардан, ба он на ноидаи марди боҳуш аст.
Ӯ хомӯш аст аз туву аз айби дигарон,
Гӯё куний ба айби худ онро, ки хомӯш аст.

Мутояба

Алавие бо шахсе дар аснои хусумат гуфт:

— Маро чун душман медорӣ? Ва ҳол он ки ту маъмурӣ ба он, ки дар ҳар намоз бар ман салавот[46] фиристӣ ва бигӯӣ: «аллоҳумма салли ало Муҳаммадин ва ало оли Муҳаммад»?[47]

Гуфт:

— «Мина-т-тайибина-т-тоҳирин»[48] низ мегӯям ва ту аз он берунӣ!

Қитъа

Э, ки в-оли набӣ мешумарӣ хешро,
Ҳаст гувоҳат бар он пок ни зоту сифот?
Чун ту дам аз тайибот мезанию тайибин,
Ку сифати тайибин ё симмати тайибот?

Мутояба

Муддаие худро ба сурати алавиён ороста ва ба даъвои он насаби олӣ бархоста,

Байт

Бар даъвии вай аби ла аз сидқ фурӯғ,
Ҳамдӯш ба гесувон гувоҳони дурӯғ —

бар соҳибдиле даромад. Аз ҷой бичасту вайро бар садр[49] нишонд ва дар саффи ниол[50] нишаст. Ҳар чи талаб дошт, зиёдат аз он ато кард ва дар вақти хуруҷаш[51] адаби мушоя[52] ба ҷой овард.

Асҳоб гуфтанд:

— Мо ин шахсро мешиносем. Насаби вай аз ин нисбат дур асту даъвои вай дар ин сурат кизбу[53] бӯр. На падарашро аз ин хонадон бӯест на модарашро дар ин хонавода рӯе.

Қитъа

Модараш шахрграду хонагадост,
Падараш дағбилду дуктарош,
Он яке аз қабилаи аразл[54]
В-ин дигар аз тавилаи аҳбош!

Соҳибдил гуфт:

— Он чӣ мо кардем, на лоиқи содиқони ин хонавода аст, балки фарохури[55] муддаиёни аз роҳ афтода аст.

Қитъа

Ҳар кас ба хонадони нубуввват насиб ёфт,
Таъзими ӯ вазифаи ҳар бенасиб нест.
Ҳаст ӯ ғариби даҳр, ба роҳи муҳаббаташ
Гар молу мулку ҷоҳ бибояд, ғариб[56] нест.

Мутоиба

Халифа бо аъробие аз моида таом мехӯрад. Дар он асно назараш ба луқмаи вай афтод, мӯе ба чашми вай дар-омад. Гуфт:

— Э аъробӣ, он мӯйро аз луқмаи худ дур кун!

Аъробӣ гуфт:

— Бар моидаи касе, ки чандон дар луқмаи хӯранда нигарад, ки мӯйро бинад, таом натавон хӯрд! — даст бозкашид ва савганд хӯрд, ки дигар бар моидаи вай таом нахӯрад.

Қитъа

Чу мообон бинҳад хони макрамат[57], он беҳ,
Ки аз мулоқоти меҳмон канор кунад,
На он ки бар сари хон луқма-луқмаи ӯро
Ба зери чашм бибинад, ба дил шумор кунад.

Мутоиба

Ҷамъе нишаста буданд ва сухани камолу нуқсони риҷол[58] дарпайваста. Яке аз он миён гуфт:

— Ҳар кӣ ду чашми бино надорад, ним мард аст ва ҳар кӣ дар хона арӯси зебо надорад, ним мард аст ва ҳар кӣ вуқуф бар сабоҳати[59] дарьё надорад, ним мард аст.

Нобиное дар маҷлис ҳозир буд, ки зан надошт ва сабоҳат намедонист, бонг бар вай зад, ки:

— Э азиз, аҷаб муқаддимае пардохтӣ ва маро аз доираи мардӣ чунон дур андохтӣ, ки ҳанӯз ниммарде дармебояд, то номи ҳеҷмардӣ бар ман шояд!

Қитъа

Чунон зи пояи мардӣ фитод хоҷа бурун,
Зи бас фасурдагию хомрешию сардӣ,
Ки гар ҳазор фазилат расад зи мардонаш,
Қадам бурун наниҳад аз ҳудуди номардӣ.

Мутоиба

Баҳлул ба Ҳорунаррашид даромад. Яке аз вузаро гуфт:

— Башорат бод мар туро, э Баҳлул, ки амирал-мӯъминин туро бар сари қарода[60] ва ханозир[61] сардору амир гардонид.

Баҳлул гуфт:

— Гӯш ба ман дору фармони ман ба ҷо ор, ки ту низ аз ҷумлаи раоён[62] манӣ.

Қитъа

Ба шаҳриёрии гову харам диҳӣ мужда,
Раияте, ки бувад хоси шаҳриёр, туӣ.
Шумори лашкариёнам зи хирсу хук кунӣ,
Нахуст кас, ки дарояд дар он шумор, туӣ!

Мутоиба

Тавонгаре дар аҳди яке аз золимон бимурд. Вазири он золим писари вайро талаб карду пурсид, ки:

— Падари ту чӣ гузоштааст?

Гуфт:

— Аз молу манол чунину чунон ва аз ворисон вазири кабир ва ин фақири ҳақирро.

Вазир бихандиду фармуд, ки мероси вайро ба ду ним кунанд: нимеро ба вай ғузошту нимеро барои подшоҳ бардошт.

Қитъа

Зулмпеша вазир нашнобад
Ҷуз ҳаки подшоҳ моли ятим.
Адл донад, агар барад ба тамом,
Фазл донад, агар кунад ба ду ним.

Мутоиба

Туркеро гуфтанд:

— Кадом дӯсттар дорӣ: горати имрӯз ё биҳишти фардо?

Гуфт:

— Имрӯз даст ба ғорат бикушояму ҳар чӣ биёбам, бирабоям ва фардо бо Фиръавн дар оташ даройм.

Қитъа

Он шунидастӣ, ки турке васфи ҷаннат чун шунид,
Гуфт бо воиз, ки он ҷо ғорату тороҷ ҳаст?
Гуфт: «Не». Гуфто: «Batap бошад он дӯзах он биҳишт,
К-андар ӯ кӯтаҳ бувад ва ғорату тороҷ даст».

Мутоиба

Гадое бар дари сарое чизе хост. Кадхудои хона[63] аз дарун овоз дод:

— Маъзур дор, ки хонагиён[64] ин ҷо нестанд.

Гадо гуфт:

— Ман пораи нон мехоҳам, на мубошират[65] бо хонагиён.

Қитъа

Чун гадо бар дари саро-т расад,
Ҳар чӣ дорӣ, бидеҳ, бадона манун![1]
То найяд ба хотираш чизе,
Пеши ӯ зикри аҳли хона макун!

Рубоӣ

Кас дар ҳарами сифоҳи нопоснир[96]
Чун нон набувад нахуфта аз чашми башар,
Аз хонаи ӯ таваққуи нон батар аст,
К-аз хонагиён таваққуи чизи дигар.

Мутойба

Муаллимеро писар бемор шуд ва мушриф[97] ба мавт гашт. Гуфт:

— Ғассолро[98] биёваред, то ӯро бишӯяд.

Гуфтанд:

— Ҳанӯз намурдааст.

Гуфт:

— Боке нест, он замон, ки аз ғусли вай фориғ шавед, бихоҳад мурд.

Қитъа

Ҳар кӣ дар кори кеш нашъ ва вақт
Менамояд ба ҳукми табъ шитоб,
Мекушад рӯза, норасида ба шаб,
Мекашад мӯза, норасида ба об.

Мутойба

Писари муаллимеро гуфтанд:

— Чӣ бало аҳмақӣ!

Гуфт:

— Агар ман аҳмақ набудаме, валадуззино[99] будаме?!

Қитъа

Айби модар бувад, ар фарзанде
Хулқу хӯяш на ба вафқи падар аст.
Гӯши астар[100], ки дароз аст, гувост,
К-аш на асп аст падар, балки хар аст.

Мутойба

Аз муаллиме пурсиданд, ки:

— Ту бузургтарӣ ё бародари ту?

Гуфт:

— Ман бузургтарам, аммо чун як соли дигар бар вай бигузарад, бо ман баробар хоҳад шуд.

Қитъа

Чу деҳ чиз нашуд ҳосилат, чӣ мепурсӣ,
Ки рӯзгори фулон дар чӣ чиз мегузарад.
Шумори умри касон мекунӣ, намедонӣ,
Ки дар муқобала умри ту низ мегузарад.

Мутоиба

Беморе бар шуруфи[71] мавт буд. Абхаре[72], ки аз даҳонаш бӯи нохуш меомад, бар болинаш нишаста буд. Сар ба наздики вай мебурду талқини шаҳодат мекард ва бар рӯи вай нафас мезад. Ҳарчанд бемор рӯи худ метофт, вай илҳоҳи[73] бештар мекарду сар наздиктари вай мебурд. Чун кор бар бемор танг омад, гуфт:

— Э азиз, мегузорӣ, ки ман хушу покиза бимирам ё мехоҳӣ, ки марги маро ба ҳар чӣ нопоктар аз он нест, биёлоӣ?!

Қитъа

Дар ҷаҳон аҳли фазл ноёбанд,
Гӯш бар ҳар фузул натвон кард,
Хар кӣ бӯи раӣ дамад аз табъаш,
Нафасашро қабул натвон кард.

Мутоиба

Марде ба шахсе расиду огози гила кард, ки:

— Раво бошад, ки маро намешиносӣ ва риояти ҳаққи ман намекунӣ?

Он шахс ҳайрон монду гуфт:

— Аз инҳо, ки ту мегӯӣ, ман хабаре надорам!

Гуфт:

— Падарам модари туро хостгорӣ карда будааст, Агар вайро мехост, ман бародари ту мебудам.

Он шахс гуфт:

— Валлоҳ, ин хешиест, ки сабаби он мешавад, ки ман аз ту мерос бараму ту аз ман мерос барӣ!

Қитъа

Гумони хомтамаъ он бувад, ки бар ҳама халқ
Фариза аст, ки бо вай шаванд ҳамсанҷ.
Чу хоми тамаъ ӯ ба пухтагӣ нарасад,
Фитад аз тангдилӣ дар мазиқи[74] меҳнату ранҷ.

Мутоиба

Кӯжпуштеро гуфтанд:

— Он меҳоҳӣ, ки худои таоло пушти туро чун дигарон рост гардонад ё он ки пушти дигаронро чун ту кӯж гардонад?

Гуфт:

— Он, ки ҳамаро чун ман кӯж гардонад, то ба он чашме, ки эшон дар ман нигаристанд, ман низ ба ҳамон чашм дар эшон нигарам.

Қитъа

Хуш он ки хасм ба айбе, ки таънаи ту занад,
Ба рағми вай он чунон айб раста биншинӣ,
В-аз он нишастани беайб хуштар он бошад,
Ки мубтало шуда ӯро ба айби худ бинӣ.

Мутоиба

Шахсе намоз гузорид ва баъд аз намоз оғози дуо кард. Ва дар дуои худ даромадан дар биҳишту хилосӣ аз оташи дӯзах хост. Пиразане дар қафои ӯ истода буд ва онро мешунид. Мегуфт:

— Худовандо, маро дар он чӣ мехоҳад, шарик гардон!

Чун он шахс онро бишунид, гуфт:

— Худовандо, маро бар дор кашу ба зарби тозиёна бимирон!

Пиразан гуфт:

— Худовандо, маро биёмурз ва аз он чӣ металабад, нигоҳ дор!

Он шахс рӯй бозпас кард, ки ин аҷаб нодост хукместу нописандида қисмате, ки дар роҳату осудагӣ бо ман анбозӣ[75] ва дар меҳнату фарсудагӣ аз ман мумтоз[76].

Қитъа

На мунсиф[77] бошад он томеъ[78], ки коме
Чу ёбӣ аз худой, анбоз гардад.
Ва гар дар роҳи ноқомӣ ниҳӣ гом,
Ҳам аз гоми нахустин боз гардад

Мутойиба

Шахсе даҳ дирам бар Ҷӯҳӣ[62] даъво кард. Қозӣ пурсид, ки:

— Гувоҳ дорӣ?

Гуфт:

— Не.

Гуфт:

— Савгандаш диҳам?

Гуфт:

— Савганди вайро чӣ эътибор.

Байт

Ҳар лаҳза хӯрад ҳазор савганди дурӯғ,
Зон гуна ки дар бодия аъробӣ дӯғ.

Ҷӯҳӣ гуфт:

— Э қозии мусулмонон, дар маҳаллаи мо имомест парҳезгори ростгуфтори некӯкирдор. Вайро биталабу ба ҷони ман савганд деҳ, то хотири ин мард қарор гирад.

Мутойиба

Аъробие шутуре гум кард. Савганд хӯрд, ки чун биёбад, ба як дирам бифурӯшад. Чун шутурро ёфт, аз савганди худ пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шутур овехту бонг зад, ки:

— Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад дирам, аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе буд, он ҷо расид, гуфт:

— Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қалода[63] дар гардан надоштӣ.

Қитъа

Лаим агар ба як шутур бахшадат ато, масито!
Ки ин зи одати аҳли карам бурун бошад.
Қалодае, ки зи миннат ба гарданаш бандад,
Ҳазор бор зи бори шутур фузун бошад.

Мутойиба

Аъробие шутуре гум кард. Бонг зад, ки:

— Ҳар кӣ шутури маро ба ман орад, мар ӯрост ду шутур бо вай.

Гуфтанд:

— Ҳайҳот, ин чӣ кор аст, ки сарборӣ меҳ ва харвор аст?

Гуфт:

— Шумо лаззати ёфт ва ҳадди он начашидаед, маъзуред.

Қитъа

Гумшуда гарчи ҳақир аст, магӯ,
Ки чунон аз талабаш ёфта беҳ.
Ҳаст дар нондеҳи хурдашинос
Лаззати ёфтан аз ёфта беҳ.

Мутойба

Табиберо диданд, ки ҳар гоҳ ба гӯристон расидӣ, ридо[84] бар сар кашидӣ. Аз сабаби онаш суол карданд.

Гуфт:

— Аз мурдагони ин гӯристон шарм медорам: бар ҳар кӣ мегузарам, зарбати ман хӯрдааст ва дар ҳар кӣ менигарам, аз шарбати ман мурдааст.

Рубоӣ

Э ройи ту дар илоҷи бемор алил[85],
Бар омадани марг қудуми ту далел.
Дар кишвари мот[86] миннати ҷон ситадаӣ
Бардоштаӣ аз гардани Азроил!

Рубоии дигар

Э санъати тиб шикаста бозор аз ту,
Ҳарчанд бувад ба ранҷ бемор аз ту.
Алминнатулиллаҳ[87], ки аҷаб хушнуданд
Ғассолу[88] кафанфурӯшу ҳаффор[89] аз ту.

Мутойба

Яке аз ҳукамо гуфтааст, ки табиби ноқис вабост мар-оммаро.

Қитъа

Э ки ҳастӣ зи тибби ноқиси хеш
Оммаи халқро ба ҷон вабо.
Чӣ аҷаб, гар кунанд нафринат?!
Ҳаст нафрини ту дуои вабо.

Мутоиба

[illegible]

[illegible]

— [illegible]

Қитъа

[illegible]

Мутоиба

[illegible]

— [illegible]

Гуфт:

— [illegible]

Қитъа

[illegible]

Мутоиба

[illegible]

Шоир гуфт:

— Ин қофия рост нест, зеро ки як ҷо ҳарфи «ро»-ст бе нуқта ва як ҷо ҳарфи «зо»-ст ба нуқта.

Он шахс гуфт:

— Инро нуқта мазан [94].

Шоир гуфт:

— Як ҷо қофия мазмум асту як ҷо максур.

Гуфт:

— Бингаред, ин чӣ нодон мардест! Ман мегӯям: нуқта мазан, вай эъроб мекунад [95].

Қитъа

Он сифла, ки маҳро зи зам [96] нашиносад,
Фатҳ [97] ва касру [98] касрро аз зам [99] нашиносад,
З-ӯ дар аҷабам, ки чун дам аз шеър занад,
К-ӯ шеъру [100] шоирро аз [101] ҳам нашиносад!

Мутояба

Ду шоир бар мондае [102] ҷамъ омаданд. Полудае оварданд бағоят гарм. Яке аз эшон мар дигареро гуфт:

— Ин полуда гармтар аст аз он ҳамиму [103] ғисоқ [104], ки фардо дар ҷаҳаннам хоҳӣ ошомид.

Дигарӣ дар ҷавоб гуфт:

— Як байт аз ашъори худ бихон ва бар он бидам, то ҳам ту биосоиву ҳам дигарон!

Қитъа

Аз ҳуқуқи шеъри хеш як мисраъ
Гар кунӣ нақш бар дари дӯзах,
Аз ҷаҳаннам барад ҳарорати нор [105],
Дар ҳамим оварад бурудати ях [106].

Мутояба

Шоире пеши Соҳиб Аббод [107] як қасидае овард: ҳар байт аз девоне ва ҳар маънӣ зодаи табъи сухандоне.

Соҳиб гуфт:

— Аз барои мо аҷаб қатори шутур овардаӣ, ки агар касе маҳорашон бикушояд, ҳар як ба галаи дигар гирояд.

Қитъа

Ҳамегуфтӣ ба даъвӣ дӣ, ки шоҳ
Ба пеши шеъри лабам[108] ангубин ҳеч,
Зи ҳар чо ҷамъ кардӣ чанд байте,
Ба девонат набинам ғайри ин ҳеч.
Агар ҳар як ба ҷои худ равад боз,
Ба ҷуз когаз намонад бар замин ҳеч.

Мутоиба

Фараздақ[109] малики Басраро, ки Холид ном дошт, мадҳ карда, силаи мадҳ, чандон ки мехост, наёфт. Ба ин ду байташ ҳаҷв кард...

Рубоӣ

Орастаберуи сарве дидам,
Дар мадҳи худованди саро печидам.
Олуда шиори шеъри покизаи ман
Аз лавси ҳадас[110], чу мадҳаш андешидам.

Чун ин ду байт ба Холид расид, даҳ ҳазор дирам ба вай фиристод ва пайғом дод, ки ба ин дирамҳо маъноеро, ки аз ботини худ намудаӣ ва зоҳири худро ба он олудаӣ, бишӯй!

Қитъа

Аҷаб мадор зи мамдӯҳ, агар кунад эҳсон,
Ба ҷои модиҳи худ гарчӣ неку бад гӯяд.
Зи баҳри ҷӯд кунад рашҳае равон, ки бад-он
Зи лавҳи хотири худ ҳарфи зами худ шӯяд.

Мутоиба

Шоире бар фозиле шеър хонд. Чун ба итмом расонд, гуфт:

— Инро дар халоҷо гуфтаам.

Фармуд, ки валлоҳ, рост мегӯӣ, аз ин бӯи он меояд!

Қитъа

Суханвар мегӯ, гӯ, ки ашъори ӯ
Зи баҳри кадар[111] ӯ сафо омадаст.
Занад соҳиби завқро бар машом
Насиме, ки он аз куҷо омадаст.

Мутоиба

Шоире пеши табиб рафту гуфт:

— Чизе дар дили ман гиреҳ шудааст ва вақти маро нохуш медорад ва аз он ҷо фарсудагӣ ба ҳама аъзои ман мерасад ва мӯй бар андоми ман бармехезад.

Табиб марде зариф буд гуфт:

— Ба тозагӣ ҳеҷ шеъре гуфтаӣ, ки ҳанӯз бар касе нахонда бошӣ?

Гуфт:

— Оре.

Гуфт:

— Бихон!

Бихонд.

Боз гуфт:

— Бихон!

Бихонд.

Гуфт:

— Бархез, ки наҷот ёфтӣ. Ин шеър буд, ки дар дили ту гиреҳ шуда буд ва хунукии он ба берун сироят мекард. Чун аз дили худ берун кардӣ, халос ёфтӣ.

Қитъа

Чӣ шеър аст ин, ки чун кӯзаи он дово
Биллурӣ, бар лабонаш «ҳарза» ояд,
В-агар бар шарбати бемор хонӣ,
Табии мӯҳриқ [112] равад, табларза ояд.

Мутоиба

Воизе бар болои минбар шеъре, аз ҳар чӣ гӯянд бемазатар, хонд ва ба тарвиҷи [113] он гуфт:

— Валлоҳ, инро дар намоз гуфтаам.

Шунидам, ки яке аз маҷлисиён мегуфт:

— Шеъре, ки дар намоз гуфта шудааст, чунин бемаза аст, намозеро, ки дар вай чунин шеър гуфта шуда бошад, чӣ маза буда бошад?!

Қитъа

Гуфтӣ, ки дӯш гуфтаам андар намози шаб
Шеъре, ки қадри ҷумлаи ашъор аз ӯ шикаст.
Он шеър агар ба манфаати сифла [114] омадӣ фурӯ,
В-он ёфтӣ намози ту ҳамчун вузӯ шикаст.

Мутоибаи манзум

Шоире хонд, пурхалал ғазале,
К-ин ба қофи[115] алиф бувад мавсуф.
Гуфтамаш нест санъате з-ин беҳ,
Ки кунӣ қоф аз он тамоми ҳуруф!

Мутоибаи манзум

Дӣ ҳамехондӣ ба даъвӣ матлае.
К-ин на матлаъ, балки баҳри гавҳар аст.
Кай сазад як баҳри танҳо хонданаш,
З-он ки ҳар мисраъ аш баҳре дигар аст.

Мутоибаи манзум

Гар наёрӣ хонду натвонӣ навиштан ё зи лаҳн,
Зодаи табъат бурун бошад гаҳи назмоварӣ.
З-ин се хислат кай тавон дар шоирӣ айби ту кард,
Чун наёмад з-он халал дар мансаби пайғамбарӣ.

Равзаи ҳафтум

ДАР ДОСТОНИ МУРҒОНИ ҚОФИЯСАНҶИ САРОБУСТОНИ СУХАНВАРӢ ВА ТАРАННУМИ ҒАЗАЛСАРОИ ШАКАРИСТОНИ НАЗМГУСТАРӢ,

Шеър дар урфи қудамои [1] ҳукамо каломест муаллаф [2] аз муқаддамоти мухайила [3], яъне аз шаъни он бошад, ки дар хаёли сомеъ [4] андозад маъониро, ки мӯҷиби иқбол [5] бошад бар чизе ё эъроз [6] аз чизе, хоҳ фӣ нафсиҳӣ содиқ бошад, хоҳ не, хоҳ сомеъ эътиқоди сидқи он дошта бошад, хоҳ не, чунон ки гӯянд: «Хамр [7] лаълест музоб ё ёқутест сайёл» [8] ё «асал чизест талх ё шӯри қайкардан занбӯр».

Ва мутааххирини [9] ҳукамо ба он вазну қофияро эътибор кардаанд. Фа-аммо дар урфи ҷумҳур [10] ҷуз вазну қофия дар он мӯътабар нест.

Пас шеър каломе бошад мавзуну [11] муқаффӣ [12] ва тахайюл [13] ва адами [14] тахайюлу сидқ ва адами сидқро дар он ҳақиқат эътибор не.

Маснавӣ

Ҳеҷ шоҳид чун сухан мавзун нест,
Сирри хубӣ аз хаташ берун нест.
Сабр аз ӯ саъбу тасаллӣ мушкил,
Хоса вақте ки пайи бурдани дил,
Кашад аз вазн ба бар хилъати ноз.
Кунад аз қофия домони тироз,
По ба халхоли радиф орояд,
Бар ҷабини холи хаёл афзояд,
Рух аз ташбеҳ диҳад ҷилва чу моҳ,
Бибарад ақли сад афтода аз роҳ,
Мӯ ба таҷнис аз ҳам бишкофад,
Холӣ аз фарқ ду гесӯ бофад.
Лаб аз тарсеъ гуҳаррез кунад,
Ҷаъди мушкин гуҳаровез кунад,

Чашм аз ҷӯом кунад чашмакзан,
Фитна бар анҷумани ваҳмфиган,
Бар сари чеҳра ниҳад зулфи маҷоз,
Шавад аз парда ҳақиқатпардоз...

Шеър бар чанд ақсом аст чун қасидаву ғазал ва маснавию қитъа ва рубой ва шуаро дар муморасати[15] онҳо мутафовит[16]. Баъзе мутафаннинанд[17], ки бар ҷамъи ин ақсом шеър гуфтаанд ва баъзе аз он қабиланд, ки майли эшон ба баъзе аз ин ақсом бештар будааст. Чун мутақаддимон, ки эҳтироми эшон ба қасоид будааст, дар мадоеҳу[19] мавоиз[20] ва ғайри он ва эҳтимоми баъзе ба маснавӣ, ба хилофи мутааххирон, ки суханони эшон аксар бар тариқи ғазал воқеъ шудааст ва ададн ин тоифа аз ҳадду ҳаср[21] берун аст ва зикри тафосили[22] эшон аз қоидаи иҳота мутаҷовиз[23]. Лоҷарам[24] бар зикри чанде аз машоҳири[25] эшон иқтисор[26] карда мешав'

РУДАКӢ[27]

Вай аз Мовароуннаҳр аст ва аз модар нобино зодааст. Аммо чунон закию тезфаҳм будааст, ки дар ҳаштсолагӣ Қуръонро ба тамом ҳифз кард ва қироат биёмӯхт ва шеър гуфтан гирифт. Ва ба воситаи ҳусни савт дар мутрибӣ афтоду ӯд биёмӯхту дар он моҳир шуд. Ва Наср бинни Аҳмади Сомонӣ[28] ӯро тарбият кард.

Гӯянд, ки ӯро дувист ғулом буд ва чаҳорсад шутур дар зери рахту бори ӯ мерафт ва баъд аз вай ҳеҷ шоирро ин муккат[29] набуда. Ва ашъори вай, ал-ӯҳдату ала-р-ровӣ[30], сад дафтар баромадааст. Ва дар «Шарҳи Яминӣ»[31] мазкур аст, ки ашъори вай ҳазор ҳазору сесад байт будааст. Ва аз суханони вай аст дар сифати шароб:

Он ақиқӣ мае, ки ҳар кӣ бидид,
Аз ақиқи гудохта нашнохт,
Ҳар ду як ҷавҳаранд, лек ба табъ
Ин бифсурду он дигар бигдохт.
Нобисуда ду даст рангин кард,
Ночашида ба торак-андар тохт,

ва дар насиҳат гӯяд:

Қитъа

Замона панде озодвор дод маро,
Замонаро чу накӯ бингарӣ, ҳама панд аст,

Зи рўи неки касон, гуфт, ғам махўр зинҳор,
Басо касе, ки ба рўи ту орзуманд аст.

Ва дар баъзе таворих чунон мазкур аст, ки Наср бинни Аҳмад аз Бухоро омад ва ба Марви Шоҳҷон нузул фармуда буд ва муддати макси[32] вай он ҷо мутамодӣ[33] шуд. Аркони давлатро хотири Бухорову қусур ва басотини[34] он мекашид. Аз Рўдакӣ чизи бисьёре тақаббул карданд[35], то байте чанд мушаввиқу[36] мураггиби[37] вай ба Бухоро бигўяд ва дар маҳалле муносиб бар оҳанги ўд бар он таранннум кунад. Ва дар саҳарӣ, ки подшоҳ сабўҳӣ карда буд, ин абьётро бар оҳанги ўд соз карду бихонд:

Қитъа

Боди ҷўи Мўлиён ояд ҳаме,
Бўи ёри меҳрубон ояд ҳаме,
Реги Омўю дуруштиҳои ў
Зери по чун парниён ояд ҳаме.
Оби Ҷайҳуну шигарфиҳои[38] ў
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шоҳ наздат меҳмон ояд ҳаме.
Шоҳ моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сўи осмон ояд ҳаме.
Шоҳ сарв асту Бухоро бўстон
Сарв сўи бўстон ояд ҳаме.

Чунон дар нафси вай таъсир кард, ки бо шиққаи[39] хосу кафш савор шуд ва як манзил бирафт.

Ва дар баъзе таворих ин ҳикоятро ба султон Санҷару амир Муиззӣ нисбат карданд. Валлоҳу таоло аълам[40].

Дақиқӣ[41]

Аз ҷумлаи шуарои мутақаддам[42] аст ва ибтидои «Шоҳнома» ў кардааст. Ва бист ҳазор байт камобеш гуфта ва Фирдавсӣ онро ба итмом расонида. Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин ду байт шеър:

Ёре гузидам аз ҳама мардум паринажод,
В-он шуд ба пеши чашми ман имрўз чун парӣ.
Лашкар бирафту он бути лашкаршикан бирафт,
Ҳаргиз мабод дил, ки диҳад кас ба лашкарӣ.

Ва ин қитъаи дигар:

Ман ин чо дар ҷоидам, хор гаштам,
Азиз аз мондани доим шавад хор.
Чу об андар шамар[43] бисёр монад,
Уфунат[44] гирад аз ороми бисёр.

ИМОРА[45]

Вай низ аз мутақаддимон аст ва дар аёми давлати Сомониён будааст ва табъе х(в)ашу шеъре дилкаш дошта. Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин ду байт шеър:

Ҷаҳон зи барф агар чанд гоҳ симин буд,
Зумуррад омаду бигрифт ҷои тӯдаи сим
Нигорхонаи кашмириён ба вақти баҳор
Ба боғ кард ҳама нақши мештаи таслим.

Ва ин қитъаи дигар:

Ғарра машав ба он, ки ҷаҳонат азиз кард,
Э бас азизро, ки ҷаҳон кард зуд хор.
Мор аст ин ҷаҳону ҷаҳонҷӯй моргир —
В-аз моргир мор барорад гаҳе димор.

Ва дар «Мақомот»-и Абӯсаид Абулхайр[46] мазкур аст, ки рӯзе қаввол[47] дар пеши эшон ин байт бихонд:

Андар ғазали хеш ниҳон хоҳам гаштан,
То бар лаби ту бӯса занам, чун-ш бихонӣ.

Шайхро вақт хуш шуд. Пурсид, ки:
— Ин шеъри кист?
Гуфтанд:
— Аз они Имора.
Гуфт:
— Бархезед, то бар зиёрати вай равем. Ва бо ҷамиъи муридон ба зиёрати вай рафтанд.

ҒИСУРӢ[48]

Мутақаддими шуарои асри худ будааст ва вайро Яминуддавла Маҳмуди Сабуктагин[49] ба назари қабул мулоҳазот фармуда ва аз суханони вай аст ин ду байт дар мадҳи ӯ:

Қитъа

Ту он шоҳӣ, ки андар Шарқу дар Ғарб
Ҷуҳуду габру тарсову мусулмон
Ҳамегӯянд дар тасбеҳу таҳлил,
Ки, ё раб, оқибат Маҳмуд гардон.

Ва ин рубоӣ ҳам:

Бигрифт сари зулфи ту ранг аз дили ту.
Бизадуд вафову макр занг аз дили ту.
То кам нашавад кибру паланг аз дили ту,
Мум аз дили ман баранду санг аз дили ту.

Ва гӯянд вайро маснавиёти бисьёр будааст мувашшаҳ ба мадҳи султони мазкур ва яке аз он ҷумла мавсум аст ба «Вомиқу Азро». Аммо аз онҳо айну асар пайдо нест.

АСҶАДӢ[51]

Вай аз Марв аст ва аз ҷумлаи модеҳони Ямину-ддавла[52] буд ва дар таҳнияти фатҳи вай мар Ҳиндустонро қасидае дорад, ки матлаъаш[53] ин аст:

Шеър

То шоҳи хурдбабин сафари Суминот[54] кард.
Кирдори хешро алами мӯъҷизот кард.

Ва дар сифати карбуза гӯяд:

Қитъа

Он забарҷадранги мушкинбӯю таъмаш таъми шаҳд,
Ранги дебо дорад ӯ гӯжаву бӯи ӯди хом.
Чун бибурридӣ, шавад ҳар як аз он даҳ моҳи нав,
В-ар набуррӣ, бошад андар зоти худ моҳи тамом.

ФАРРУХӢ[55]

Вай низ дар айёми давлати Яминуддавла буд ва аз фавозили[56] инъомоти[57] вай моли хатир[58] ба даст овард ва азимати тамошои Самарқанд кард. Чун ба наздики он хитта расид, қуттоъи тариқ[59] ҳар чӣ

дошт, бибурданд. Ба Самарқанд даромаду худро зоҳир накард [60]. Рӯзе чанд он ҷо буд. Ин қитъаро бигуфту боз гашт.

Қитъа

Ҳама навоҳии Самарқанд сар ба сар дидам,
Назора кардам дар боғу роғу водию дашт.
Чу буд кисаву ҷеби ман аз дирам холӣ,
Дилам зи сахни амал фарзи хуррамӣ бингошт,
Басе зи аҳли ҳунар борҳо ба ҳар шаҳре
Шунида будам: Кавсар кист, ҷаннат-ҳашт.
Ҳазор Кавсар дидам, ҳазор ҷаннат беш,
Вале чӣ суд, чу лабташна боз хоҳам гашт?!
Чу дида неъмат бинад, ба каф дирам набвад,
Сари бурида бувад дар миёни заррин тошт.

ФИРДАВСӢ [61]

Вай аз Тӯс аст ва фазлу камолоти вай зоҳир. Касеро, ки чун «Шоҳнома» назме бувад, чӣ ҳоҷат ба мадҳу таърифи дигарон?! Мегӯянд, ки вай ба деҳқанат машғул мебуд. Бар вай тааддӣ рафт. Ба қасди тазаллум [62] рӯ ба Ғазнин, ки тахтгоҳи Султон Маҳмуд буд, овард. Чун ба он ҷо расид ва бар боғистони он ҷо мегузашт, дид, ки се кас нишастаанду ба муошарат иштиғоли тамом доранд. Донист, ки аз мулозимони султонанд. Бо худ гуфт: «Пеши эшон равам у аз эшон кайфияти ҳол маълум кунам». Чун наздики эшон расид, аз вай мутаваҳҳиш [63] шуданду гуфтанд: «Маҷлиси моро мунағғас хоҳад сохт. Ҳеҷ беҳ аз он нест, ки чун биёяд, гӯем: мо шоирони подшоҳем ва бо ғайри шоирон сӯҳбат намедорем ва се мисраъ бигӯем, ки робеъ [64] надошта бошад. Пас гӯем: ҳар кас мисроъи робеъ бигӯяд, бо ӯ сӯҳбат медорем ва агар не, моро маъзур дорад».

Чун ба эшон расид, он чӣ ба худ мухаммар [65] сохта буданд, бо вай бигуфтанд:

Гуфт:

— Он мисроъҳо, ки гуфтаед, бихонед.

Унсурӣ гуфт:

— *Чун орази ту моҳ набошад равшан.*

Фаррухӣ гуфт:

— *Ҳамранги рухат гул набувад дар гулшан.*

Асҷадӣ гуфт:

— *Мижгон-т гузар ҳаме кунад аз ҷавшан,*

Чун Фирдавсӣ ин се мисроъ бишунид, бадеҳатан гуфт (мисроъ):

— *Монанди синони Гев дар ҷанги Пашан.*

Эшон аз он мутааҷҷиб шуданд ва аз қиссаи Геву Пашан истифсор[65] намуданд. Онро машрӯҳ бозгуфт. Баъд аз он ба маҷлиси султон афтод ва мақбули назари вай шуд. Ва вайро гуфт:

— Маҷлиси моро Фирдавс сохтӣ!

Ва бад-он сабаб Фирдавсӣ тахаллус кард. Ва чун чанд моҳ баромад, ба назми «Шоҳнома» маъмур шуд. Ҳазор байт бигуфту пеши султон овард. Таҳсинҳо ёфт ва ҳазор динор зари сурхаш инъом фармуд. Пас, дар муддати сӣ сол «Шоҳнома»-ро тамом сохту пеши султон овард ва ба дастури он чӣ пештар воқеъ шуда буд, дар муқобалаи ҳар байте як динор зари сурх тавaққӯъ медошт. Ҳосидон хавз[67] карданду гуфтанд: «Шоиреро чӣ қадри он, ки вайро бад-ин қадар ато сарфароз гардонанд». Ва силаи вайро ба шаст ҳазор дирам қарор доданд.

Фирдавсӣ аз он маънӣ биранҷид.

Мегӯянд, ки дар он вақт ки он дирамҳо овардандӣ, дар ҳаммом буд. Ва чун аз ҳаммом берун омад, бист ҳазор дирам ба ҳаммомӣ дод ва бист ҳазор ба фаққоъие[68], ки фақоъе чанд ба даст оварда буд ва бист ҳазор ба он касоне ки онро оварда буданд. Ва султонро ба чиҳил байт камобеш мазаммат кард, ки аз он ҷумла аст ин чанд байт:

Маснавӣ

Агар шоҳро шоҳ будӣ падар,
Ба сар бар ниҳодӣ маро тоҷи зар.
Чу андар табораш бузургӣ набуд,
Наёрист номи бузургон шунуд.
Дарахте, ки талх аст онро сиришт,
В-араш дарнишонӣ ба боғи биҳишт,
В-ар аз ҷӯи хулдаш ба ҳангоми об
Ба бех ангабин резӣ шаҳди ноб,
Саранҷом гавҳар ба кор оварад,
Ҳамон меваи талх ба бор оварад.

Пас аз он махфӣ шуд. Ҳарчанд вайро талаб карданд, наёфтанд. Баъд аз чанд гоҳ Хоҷа Ҳасани Маймандӣ[69], ки мартабаи вазорат дошт, дар шикоргоҳе байте чанд аз «Шоҳнома», ба тақрибе, ки воқеъ шуда буд, бихонд. Султонро бисьёр хуш омад. Пурсид, ки:

— Ин шеъри кист?
Гуфт:
— Шеъри Фирдавсӣ.

Аз он кардан худ пушаймон шуд ва фармон дод, то шаст ҳазор динор зари сурх бо хилъатҳои хос номзади Фирдавсӣ кунанду ба Тӯс баранд. Аммо толеъ мусоадат накард.

Чун он атияро ба як дарвозаи Тӯс даровардаид, тобути Фирдавсиро аз дигар дарвоза берун бурданд. Ва аз вай ворис як духтар монда буд. Онро бар вай арз карданд. Ҳиммат варзиду қабул накарду гуфт:

— Маро чандон молу неъмат, ки кифояи маишат бошад, мавҷуд аст. Эҳтиёҷ ба он надорам.

Гумоштагони султон онро ба иморати работе дар он навоҳӣ сарф карданд.

Қитъа

Хуш аст қадршиносӣ, ки чун хамида сипехр
Сиҳоми[70] ҳодисаро кард оқибат қавсӣ.
Бирафт шавкати Маҳмуду дар замона намонд
Чуз ин фасона, ки нашнохт қадри Фирдавсӣ.

НОСИРИ ХИСРАВ[71]

Дар саноати[72] шеър моҳир буд ва дар фунуни ҳикмат комил, аммо ба сӯи эътиқод ва майл ба зандақаву илҳод[73] муттаҳам шуда буд. Ва ӯро «Сафарнома»-ест, ки дар аксари маъмура сафар кард ва муҳовароте[74], ки бо афозил[75] карда дар он ҷо ба назм оварда ва ин абьёт, ки Айнулкуззот[76], дар китоби «Зубдат-ул-ҳақоиқ» ирод карда, аз ҷумлаи манзумоти ӯст:

Қитъа

Ҳама ҷаври ман аз булғориён аст,
Ки модомам ҳаме бояд кашидан.
Гуноҳ булғориёнро низ ҳам нест,
Бигӯям, гар ту битвонӣ шунидан:
Худоё, ин балову фитна аз туст,
Валекин кас намеёрад чахидан.
Ҳаме оранд турконро зи Булғор,
Ба бахри пардаи мардум даридан,
Лабу дандони он хубони чун моҳ
Бад-ин хубӣ набоист офаридан,
Ки ба мисни лабу дандони эшон
Ба дандон лаб ҳаме бояд газидан.

Ва аз ҷумлаи ашъори вай аст ин қитъа:

Давот[96], э писар, олати давлат аст,
Бад-ӯ давлати тундро ром кун,
Чу хоҳӣ, ки давлат кунӣ аз давот,
«Алиф»-ро зи пайванд то «лом» кун.

АНВАРӢ[97]

Ҳакиме комил ва фасеҳе фозил буд ва ҳусни шеъру лутфи назм шаммаест аз улуввi ҳол ва холест аз ҷамоли камоли ӯ. Суханони ӯ машҳур аст ва девони ӯ мастур[98] ва аз латоифи ашъори вай як қитъа, ки мушъир[99] аст ба насиҳати шуаро навишта мешавад:

Қитъа

Дӣ маро шоираке гуфт: «Ғазал мегӯӣ?».
Гуфтам: «Аз мадҳу ҳиҷо[100] даст биафшондам ҳам».
Гуфт: «Чун?» Гуфтамаш: «Он ҳолати гумроҳӣ буд.
Ҳолати рафта дигар боз наёяд зи адам,
Ғазалу мадҳу ҳиҷо ҳар се аз он мегуфтам,
Ки маро ҳирсу ғазаб буду ба он шаҳват зам.
Он яке шаб, ҳама шаб дар ғаму андешаи он,
Ки кунад васфи лаби чун шакару зулфи ба хам.
В-он дигар рӯз ҳама рӯз дар он меҳнату ғам,
Ки куҷо в-аз кию чун касб кунад панҷ дирам.
В-он се дигар чу саги хаста, тасаллиш бад-он,
Ки забуне ба каф ояд, ки аз ӯ бошад кам,
Чун худо ин се саги гурснаро, кошко, ҳам
Боз кард аз сари ман — бандаи оҷиз ба карам,
Ғазалу мадҳу ҳиҷо гӯяму, ё раб, зинҳор!
Баски бо ақл ҷафо кардаму бо нафс ситам!»
Анварӣ, лоф задан шеваи мардон набувад,
Чун задӣ, бора мардона нигаҳ дор қадам.
Гӯшае гиру сароеву наҷоте биталаб,
Ки на бас дер сар-ояд ба ту-бар ин ду-се дам.

Гӯянд, ба самъи малики Ғӯр расониданд, ки Анварӣ туро ҳиҷо гуфтааст. Ба малики Ҳирот навишт ва Анвариро талаб кард ва нисбат ба вай изҳори таваддуду талаттуф намуд, аммо мақсудаш интиқом буд. Ва малики Ҳирот онро ба фиросат дарёфт, аммо онро ба сареҳ наметавонист навишт. Дар мактубе, ки аз барои мутолабаи Анварӣ менавишт, ин байтҳоро дарҷ кард (шеър):

(Ду байти арабӣ, ки мазмуни духӯра дорад: Дунё ҷои кандаву гиръя аст, хандидан беҳтар аз гиристан).

Анварӣ инро ба ҳусни фаросат дарьёфт, васила-ҳо ангехт ва малики Ҳиротро аз он мутолиба гузаронид. Дигар бор малики Ғӯр вайро талаб кард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда кард. Малики Ҳирот касеро мувакали Анварӣ кард, ки ночор сохта боид шуд ва ба Ғӯр рафт, ки маро дар муқобили ту ҳазор гӯсфанд медиҳанд. Анварӣ гуфт:

— Эй подшоҳ! Марде, ки ӯро ҳазор гӯсфанд меарзад, туро ройгон намеарзад?! Маро бигзор, то боқии умр дар силки мулозимони ту бошам ва ҷавоҳири мадоеҳ дар пои ту пошам!

Малики Ҳиротро ин сухан хуш омад ва ӯро нигоҳ дошт.

РАШИДИ ВАТВОТ[101]

Вай аз шуарои Мовароуннаҳр аст. Дар вақти худ устоди шуаро ва муқаддаму пешвои он табақа буд ва китоби «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» дар саноеъи шеър таснифи ӯст. Ва дар мукотабаи баъзе аз вузаро мегӯяд:

Ту вазирию мадҳгӯи ту ман,
Дасти ман бе ато раво бинӣ.
Ту вазорат ба ман гузору маро
Мадҳате гӯй, то ато бинӣ!

Ва ин ду рубоӣ низ зодаи табъи вай аст:

Рубоӣ

Бар ёди ту бе ту ин ҷаҳони гузарон
Бигзоштам, эй моҳу ту аз бехабарон.
Даст аз ҳама шустаму нишастам ба карон,
Чун бе ту гузашт, бигзарад бе дигарон.

Рубоӣ

Чашме дорам пур аз сурати дӯст,
Бо дида маро хуш аст, чун дӯст дар ӯст,
Аз дидаву дӯст фарқ кардан на накӯст,
Ё ӯст ба ҷои дида, ё дида ҳам ӯст.

АМЪАҚ[102]

Вай низ аз шуарои Мовароуннаҳр аст ва устоди шуарои вақти худ аст. Ва ин чанд байт, ки дар муфтатеҳи[103] яке аз қасоид гуфта, бағоят бадеъу латиф аст:

Шеър

Агар мӯре сухан гӯяд в-агар мӯе равон дорад,
Ман он мӯри сухангӯям, ман он мӯям, ки ҷон дорад.
Танам чун сояи мӯй асту дил чун дидаи мӯрон
Зи хиҷри ғолиямӯе, ки чун мӯрон миён дорад.
Агар бо мӯю бо мӯре шабонрӯзӣ шавам ҳамраҳ,
На мӯр аз ман хабар ёбад, на мӯй аз ман нишон дорад.
Ба чашми мӯр даргунҷам, он бас зорию бас сустӣ,
Агар хоҳад, маро мӯре ба чашм андар ниҳон дорад.
Ман он мӯрам, ки аз зорӣ маро мӯе бипӯшонад.
Ман он мӯям, ки аз сустӣ кам аз мӯре тавон дорад.

СӮЗАНӢ[104]

Вай аз Насаф будааст. Ба таҳсил ба Бухоро омад ва бар шогирди сӯзангаре ошиқ шуд ва ба шогирдии устоди вай рафт ва дар он маҳорате тамом ҳосил кард. Ва ҳазл бар табиати вай ғолиб буд. Бинобар он ҳазлиёти бисёр гуфтааст ва ин ду байт аз қасидаест, ки дар эътизор[105] аз онҳо мегӯяд:

Шеър

То кай зи гардиши фалаки обгинаранг
Бар обгинахонаи тоат занем санг?!
Бар обгина санг задан кори мову мо
Тӯҳмат ниҳем бар фалаки обгинаранг.

Ва ин чанд байт аз қасидаи дигар аст ҳам дар он маънӣ.

Шеър

Зи ҳар бадӣ, ки ту донӣ, ҳазор чандонам,
Маро надонад аз ин гуна кас, ки ман донам.
Ба ошкор бадам, дар ниҳон аз он бад батарам,
Худой донаду ман ошкору пинҳонам.
Ба як сағира маро раҳнамой шайтон буд,
Ба сад кабира кунун раҳнамои шайтонам!

Ва дар қасидае дигар, на аз ин услуб, мегӯяд:

Шеър

Чу тири ғамза ба нозу карашма андозӣ,
Нишона аз дили мискини ман кун, э ғозӣ.
Нахуст бо ту ба дилбозӣ андар омадаам,
Чу дил намонда, тан дардидам ба ҷонбозӣ.
Чу кеҷ захми ту, э дӯст, бе навозиш нест,
Маро ба ғамза бизан, то ба бӯса бинвозӣ.
Ҳазор ошиқ дорию ман ҳазору якум,
Ба ман наёӣ, то з-он ҳама напардозӣ.

Дар мадҳи Ҳамидуддини Муставфии Ҷавҳарӣ, ки аз фузалои Мовароуннаҳр буда, қасидае гуфтааст мавқуф. Мегӯянд, ки он муктареъи хотири вай аст ва матлаъаш ин аст:

Шеър

Зиндагонии маҷлиси мустав-
Фии давлат Ҳамидуддини ал-Ҷав-

Ва пӯшида намонад, ки агар дар ин алфоз, ки аз он дар ҳар мисраъ ҷузве меафтад, чунон риоят кунанд, ки баъзе аз он аҷзоро фӣ нафсиҳи маънии мустақил бошад муносиби мақсуд, аз латофате холӣ нест.

Чунончи, дар ин қитъа:

Дӣ фиристод қитъае сӯи ман
Нуктадоне зи зумраи фузало.
Карда лафзе се-чор аз он ба ду ним,
То кунад оҷиз аз ҷавоб маро.
Гуфтам андар ҷавоби вай, к-э маф-
Хари халқи худову қозии ҳо-
Ҷати асҳоби муттасиф ба фази-
Лати бисёр ҳоҳамат ба дуо.

Ва ин рубоии дигар:

Рубоӣ

Э шодии ид, чун ба коми дил аъ-
Долм шуда маҳбус дар он ғамкада маъ-
вурам бар ақли дил, гар озоди маҳ-
бӯсият ба расми идиям аз ту тамаъ.

ХОҚОНИИ ҲАҚОИҚИИ ШЕРВОНӢ[106]

Вайро ба сабаби камоле, ки дар саноати шеър дошта, «Ҳассон-ул-Аҷам»[107] лақаб кардаанд. Аз ҳама шуаро дар услуби сухан мумтоз аст ва дар он шеваи ғариб беанбоз[108]. Дар маворизу ҳикам тариқаи ҳаким Саноӣ сипардааст ва дар он гӯи мусобақат аз ақрон бурда. Ва дар қитъае бар ваҷҳи муфохарат[109] мегӯяд:

Қитъа

Шоири мубдеъ[110] манам, хоки млоҳӣ марост,
Fезахӯри хони ман Унсурию Рӯдакӣ.
Зинда чу нафси ҳаким номи ман аз топорӣ
Гашта чу моли карим ҳирси ман аз андакӣ.

Ва Рашидуддини Ватвот дар мадҳи вай гуфтааст:

Шеър

Эй сипеҳри кадрро хуршеду моҳ,
В-эй сарири фазлро дастуру[111] шоҳ,
Афзалуддин булфазоил[112], биҳри фазл,
Файласуфи динфизои куфрмоҳ.

Ва аз муқаттаоти вай аст ин ду байт:

Қитъа

Бас нуи аз савдои хубон доштам, Ҳоқонийё,
К-аз сари савдо хирадро дар сар ояд хирагӣ.
Сурати хубон ба маъни чун бубуний, ойина-ст,
К-аз бурун сӯ равшанӣ дорад, дарун сӯ тирагӣ.

Ва вайро маснавиест «Тӯҳфат-ул-Ироқайн» ном ва ин чанд байт аз муфтатехи он аст.

Маснавӣ

Моем назорегони[113] гамном
З-ин ҳуқнаи сабзу мӯҳраи хок,
К-ин мӯҳраву ҳуқна то ба ҷоянд,
Саркисаи умр мекушоянд.
В-ин турфа, ки бар бисоти фармон
Мӯҳра ба чаҳ асту ҳуқна гардон.
Худ булъаҷабони сеҳрноранд.
Гаҳ конуму[114] гаҳ кундуз[115] оранд.
Вақт аст, ки вақт дар сар ояд,
Селоби адам ба сар дарояд.
Вақт аст, ки ин чаҳор ҳаммол
Бинҳанд мижаффан[116] маҳу сол.
Вақт аст, ки маркабони вичум
Ҳам наъл бияфгананд, ҳам сум.

ФАХРИИ ҶУРҶОНИ[117]

Аз амосилу[118] афозили рӯзгор аст. Мизони камоли фазл ва диққати шеъри вай китоби «Вис ва Ромин» аст ва он дар ин рӯзгор маҳҷуру нойёб. Ва ин чанд байт аз маводи мутаваддиди[119] он китоб аст:

Хуш аст ин нукта аз гетишиносон,
Ки бошад ҷанг бар наззора осон.
Маро он тахти заррин нест дарх (ӯ)р,
Ки душман хуни ман бинад бад-ӯ дар.
Набошад морро бачча ба ҷуз мор,
Наёрад шохи бад ҷуз тухми бад бор.
Набошад хуш сафар дар тандурустӣ,
Нигар, то чун бувад дар ранҷу сустӣ?!
Гулу наргис накӯ бошад ба дидан,
Валекин талх бошад дар чашидан.
Гуноҳи буда бар мардум нуҳуфтан
Басе некӯтар аз нобуда гуфтан.
Мисоли[121] подшоҳ чун оташ омад,
Ба табъ оташ ҳамеша саркаш омад.
Агар бо зӯри пилу табъи шерӣ,
Макун бо оташи сӯзон далерӣ!

ЗАХИРИ ФОРЬЁБӢ

Вай аз машоҳири[122] ҷаҳон асту афозили даврон. Тамоми девони ӯ матбӯъ[123] мақбул аст. Ва латофату салосати сухани ӯ ҳеҷ кас нест. Девони вай машҳур аст ва ашъори вай бар забонҳо мазкур. Дар даври атобак Абӯбакр тарбиятҳо ёфт. Шабе дар маҷлис ин рубоӣ бигуфт:

Рубоӣ

Ӯ вирди малоика дуои сари ту,
Сар нест замонаро ба ҷон сари ту.
Бо душмани ту наёми[124] шамшери ту гуфт:
«Сирри дили ман бод қазои сари ту».

Атобак бифармуд, то ҳазор динор зари сурх дар маҷлис нисори ӯ карданд. Бар асари ин рубоии дигар гуфт:

Шоҳо, зи ту кори мулку дин бонасақ аст
В-аз адли ту ҷоми зулму фитна рамақ аст.
Дар аҳди ту рофизию сунӣ бо ҳам
Карданд мувофиқат, ки Бӯбакр ҳақ аст.

Ва аз латоифи ашъори вай аст ин чанд байт бар услуби маснавӣ:

Шеър

Олиме бар фарози минбар гуфт:
— Ки чу пайдо шавад сарон нуҳуфт,
Ришҳои сафедро зи гуноҳ
Бахшад эзид ба ришҳои сиёҳ,

Ҷоӣ риши сиёҳ рӯяд умед
Бишавад андар паноҳи риши сафед».
Мардаке сурхриш ҳозир буд,
Даст бар риш зад, чу ин бишнуд.
Гуфт: «Мо худ дар ин шумор наем,
Дар ду гетӣ ба ҳеҷ кор наем».

Ва камоли вай дар шеър ба масобаест[125], ки шуарои мутақаддам ба миёни вай ва Анварӣ ва тарҷеҳи яке бар дигаре ихтилоф доштаанд. Чунон ки баъзе дар сабили истифсор[126] аз баъзеи дигар гуфтаанд:

Қитъа

Э он замини вақор, ки бар осмони фазл
Моҳи ҳуҷастапайкари хуршедмандарӣ!
Қавме зи ноқидони[127] сухан гуфтаи Заҳир
Тарҷеҳ медиҳанд бар ашъори Анварӣ.
Қавме дигар бар ин сухан инкор мекунанд,
Филҷумла, дар маҳалли низоъанду доварӣ.
Тарҷеҳи як тараф ту бад-эшон намо, ки ҳаст
Зери нигини ҳукми ту мулки суханварӣ.

Ва Имомии Ҳаравӣ[128] дар ҷавоби вай гуфтааст:

Э солики масолики фикрат, дар ин суол
Маъзур нестӣ, ба ҳақиқат чу бингарӣ.
Тамйизро[129] зи баъди таносуб дар ин ду тавр
Ҳеҷ эҳтиёҷ нест дар ин шарҳгустарӣ.
К-ин мӯъҷиза асту он сеҳр, ин-нуру он чароғ,
Ин моҳу он-ситора, в-ин — ҳуру он-парӣ.

Ва дигаре гуфтааст дар ҷавоби ҳамон қитъа:

Қитъа

Ҳар мубтадӣ, ки беҳуда тарҷеҳ мениҳад
Шеъри Заҳир бар сухани поки Анварӣ.
Монад бад-он гурӯҳ, ки нашнохтанд фоа
Эъҷози Мӯсавиро аз сеҳри Сомирӣ.

НИЗОМӢ[130]

Вай аз Ганҷа аст ва фазоилу камолоти вай равшан, эҳтиёҷ ба шарҳ надорад. Он қадар латоифу дақоиқу ҳақоиқ, ки дар китоби «Панҷ ганҷ» дарҷ кардааст, касро муяссар нест, балки мақдури[131] навъи башар нест. Ва берун аз он китоб аз вай шеър ҳам ривоят кардаанд ва ин ғазал аз суханони вай аст:

Ғазал

Ҷав ба ҷав меҳнати ман з-он рухи гандумгун аст,
Ки ҳама шаб рухи чун коҳам аз он пурхун аст.
Донаи гандуми ӯ сунбули тар дорад бор,
Камтарин хӯшаи ӯ Сунбулаи[132] гардун аст.
Аз Тарозуи ду зулфаш чу ҷаве мушк харам,
Гандуме хоҳам афзун, ки сухан мавзун аст.
Ман чу гандум шудаам аз ғами ӯ дил ба ду ним,
В-ин ғам ӯро ба яке ҷав, ки Низомӣ чун аст.

КАМОЛ ИСМОИЛИ ИСФАХОНӢ[133]

Вайро «халлоқулмаонӣ»[134] лақаб кардаанд, аз бас маонии дақиқ, ки дар ашъори худ дарҷ кардааст ва ҳеҷ кас аз шуарои мутақаддаму мутааххарро он даст надодааст, ки вайро дода. Аммо муболағаи вай дар тадқиқи маонӣ иборати вайро аз ҳадди салосату равонӣ берун бурдааст ва ашъори вай бисёр асту девони вай машҳур.

САЛМОНИ САВАҶӢ[135]

Вай шоири фасеҳ ва сухангузори балиғ аст. Дар салосати иборату диққати ишорот беназир афтодааст. Дар ҷавоби устодон қасоид дорад, баъзе аз асл хубтару баъзе фурӯтару баъзе баробар. Ва вайро маъонии хосса бисёр аст ва бисёр аз маъонии устодонро, ба тахсис[136] Камол Исмоил, дар ашъори худ эрод карда ва чун он сурат хубтару марғубтар воқеъ шуда, мақалли таъну маломат нест.

Қитъа

Маънии нек бувад шоҳиди покизабадан,
Ки ба ҳарчанд дар ӯ ҷома дигаргун пӯшанд.
Кисвати ор бувад болаени хилъати ӯ,
Гар ва дар хубиаш ва бештар афзун пӯшанд.
Хунар аст он, ки куҳан хирқаи пашмин зи бараш
Бадар оранду дар ӯ атласу ақсун пӯшанд.

Ва вайро ду китоби маснавист: яке «Ҷамшеду Хуршед» ва дар он чандон такаллуф[137] карда, ки онро аз чошнӣ берун бурдааст; ва дигар «Фироқнома» ва он китоба бадеъ ва назме латиф аст. Ва ғазалиёти

вай бисёр аст матбӯъу маснӯъ[139]. Аммо чун аз чошнии ишқу муҳаббат, ки мақсуд аз ғазал аст, холист, табъи арбоби завқ бар он иқбол наменамояд. Ва аз ҷумлаи муқаттаоти вай аст ин чанд байт:

Қитъа

Канори ҳирс, дило, пур чаро тавонӣ кард,
Ту аз тамаъ, ки се ҳарфи миёнтиҳӣ[140] афтод?
Ҳамон мақ, дари дарвешию қаноат зан,
Ки хорӣ аз тамаъу иззат аз қаноат зод,
Агар билағзад пои тавонгарӣ, саҳл аст,
Саодати сари дарвешию қаноат бод!

МУҲАММАД АССОРИ ТАБРЕЗӢ[141]

Вай соҳиби «Меҳру Муштарӣ»-ст ва дар он ҷо латоифу бадоеъ бисёр аст ва ин чанд байт аз он китоб аст дар сифати бинии маъшуқ:

Маснавӣ

Кашида бар гули насрин зи бинӣ
Хате дар айни лутфу нозанинӣ,
Яде[142] қудрат сутуне баста симин
Ба зери он ду тоқи анбарогин.
Миёни ҷаъду[143] лаъли он гуландом
Мунаббат[144] шишае аз нуқраи хом.
Гули занбақ[145], валекин ношукуфта,
Фарози ёсуманаш лола хуфта.

Ва аз ҷумлаи суханони вай аст ин қитъа, ки дар аснои он маснавӣ зикр кардааст:

Қитъа

Маҷӯ, Ассор, меҳр аз табъи мардум,
Ки гул ҳаргиз аз шӯристон нахезад.
Вафо аз сурати бемаънии халқ
Чу аз сурат малоҳат мегурезад.
Ба ғирболи фалак бар фарқи инҳо
Ҳаво чун гарди ғаддорӣ набезад.
Ба меҳр онро, ки некӣ беш ҷӯӣ,
Ба кинат дар замон бадтар ситезад.
Чу шамъ онро, ки созӣ ҷой дар чашм,
Агар дасташ диҳад, хунат бирезад.

ШАЙХ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Номи вай Муслиҳиддин аст ва ҳамоно, ки Саъдӣ нисбат ба номи мамдӯҳ аст. Вай қудваи[147] мутағаззилон[148] аст. Ҳеҷ кас пеш аз вай беш аз вай тариқи ғазал нанарзида ва суханони вай ҳама тавоифро[149] мақбул афтода. Яке аз шуаро гуфтааст ва, алҳақ, гавҳари инсоф суфта:

Қитъа

Дар шеър се кас паямбаронанд,
Ҳарчанд, ки «ло набия баъдӣ»[150],
Авсофу қасидаву ғазалро
Фирдавсию Анварию Саъдӣ.

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ[151]

Аксар ашъори вай латифу матбӯъ аст ва баъзе қариб ба сарҳадди эъҷоз. Ғазалиёти вай нисбат ба ғазалиёти дигарон дар салосату равонӣ ҳукми қасоиди Заҳир дорад нисбат ба қасоиди дигарон. Ва салиқаи шеъри вай наздик аст ба салиқаи Низории Кӯҳистонӣ[152]. Аммо дар шеъри Низорӣ ғассу самин[153] бисьёр аст ба хилофи шеъри вай. Ва чун дар ашъори вай асари такаллуф зоҳир нест, вайро «Лисонулғайб»[154] лақаб кардаанд.

ШАЙХ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ[155]

Вай дар латофати сухан ва диққати маонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир[156] нест. Аммо муболиға дар он шеъри-вайро аз ҳадди салосат берун бурдааст ва аз чошнии ишқу муҳаббат холӣ монда. Дар эроди амсол ва ихтиёри баҳрҳои сабук бо қофияҳову радифҳои ғариб, ки саҳли мумтанеъ аст, татаббӯъи Ҳасани Деҳлавӣ мекунад. Аммо он қадар чошнии латиф, ки дар ашъори вай аст, дар ашъори Ҳасан нест ва он, ки вайро «дузди Ҳасан» мегӯянд, бинобар ҳамон татаббӯъ тавонад буд ва дар баъзе девонҳои вай ин фард дида шудааст.

Шеър

Кас бар сари ҳеҷ рахна нагрифт маро,
Маълум ҳамешавад, ки дузди Ҳасанам.

Ва баъзе аз орифон, ки ба сӯҳбати шайх Камол ва Ҳофиз ҳарду расида будаанд, чунин фармудаанд, ки сӯҳбати шайх беҳ аз шеъри вай бувад ва шеъри Ҳофиз беҳ аз сӯҳбати ӯ.

ХИСРАВИ ДЕҲЛАВӢ[158]

Дар шеър мутафаннин[159] аст. Қасидаву ғазалу маснавиро варзида ва ҳамаро ба камол расонида. Татаббӯъи Хоқонӣ мекунад, ҳарчанд дар қасида ба вай нарасида, аммо ғазалро аз вай гузаронида. Ғазалҳои вай ба воситаи маонии ошно, ки арбоби ишқу муҳаббат ба ҳасби завқу виҷдони худ онро дармеёбанд, мақбули ҳама кас афтодааст. «Хамса»-и Низомиро касе беҳ аз вай ҷавоб накарда ва варои[160] он маснавиҳои дигар дорад, ҳама маснӯъу матбӯъ.

ҲАСАНИ ДЕҲЛАВӢ[161]

Вайро дар ғазал тарице хуб аст. Аксар қофияҳои тангу радифҳои ғариб ва баҳрҳои хушоянда, ки асл дар шеър, хосса дар ғазал, мулоҳазаи инҳост, ихтиёр кардааст. Лоҷарам, аз иҷтимои инҳо шеъри вайро ҳолате ҳосил омадааст, агарчӣ ба ҳасаби[162] бодиназар осон менамояд, аммо дар гуфтан душвор аст. Ва лиҳозо[163] ашъори вайро «саҳли мумтанеъ» гуфтаанд. Муосири Хисрав будааст ва бо якдигар сӯҳбат медоштаанд ва мубосатот[164] мекардаанд, чунончи, Ҳасан мегӯяд:

Қитъа

Хисрав аз рохи карам биниферад
Он чӣ ман — банда, Ҳасан, мегӯям
Суханам чун сухани Хисрав нест,
Сухан ин аст, ки ман мегӯям.

Ва дигар аз шуарои мутағаззил[165] *Хоҷаи Имоди Фақеҳ*[166] аст аз Кирмон. Ва вай шайху хонақоҳдор будааст. Шеъри худро бар ҳамаи воридони хонақоҳ

механдааст истидъои[167] ислоҳ мекарда ва аз ин ҷо мегӯянд, ки шеъри вай шеъри ҳамаи аҳолии Кирмон аст.

Ва дигаре *Хоҷуст*[168] вай низ аз Кирмон аст ва дар тазйини[169] алфозу таҳсини[170] иборот ҷаҳде балиғ дорад. Ва лиҳозо вайро «наҳлбанди шуаро» механанд.

Ва аз шуарои Мовароуннаҳр: *Носири Бухороист*[171] ва дар ашъори вай чошние аз тасаввуф ҳаст. Ва дигаре *Хоҷа Исмати Бухороист*[172]. Ва вай дар ғазал татаббӯъи Хисрав мекунад; ва дигаре *Бисотии Самарқандист*[173] ва шеъри вай холӣ аз латофате нест, аммо аз фазоили муктасаба[174] бисёр орӣ будааст, чунончи аз ашъори вай зоҳир аст; ва дигаре *Хаёлист*[175] ва баъзе аз ашъори вай холӣ аз ҳоле нест ва аз он ҷумла аст ин ду байт:

Эй тири ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғулу ту ғоиб зи миёна
Гаҳ мӯътакифи[176] дайраму гаҳ сокини масҷид,
Яъне ки туро металабам хона ба хона.

Ва аз шуарои Хуросон *Озарии Исфароинист*[177] ва дар ашъори вай томот[178] бисёр аст ва аз матлаъҳои писандидаи вай аст:

Байт

Боз шаб шуд, чашми ман майдони тирва об зад,
Сели ашк омад, шабехуни бар сипоҳи хоб зад.

Ва дигаре *Котибии Нишопурист*[179] ва вайро маонии хос бисёр аст ва дар адои он маонӣ низ услубе хос дорад. Аммо шеъри вай якдасту ҳамвор нест, шутургурба афтодааст; ва дигар *Шоҳии Сабзаворист*[180] ва вайро ашъор латиф аст, якдасту ҳамвор бо ибороти покиза ва маонии пурчошнӣ; ва дигар *Орифии Ҳаравист*[181] соҳиби китоби муковалаи «Гӯю чавгон» ва он аз назмҳои саромади ӯст. Ва ин чанд байт аз он китоб аст дар сифати аспи чавгонӣ:

Шеър

Чун гӯи сипеҳр гард бастӣ
Майдон-майдон чу гӯй ҷастӣ.
Ҳар бор, ки дар арақ шуди ғарқ,
Борон будию дар миён барқ.

Бигрехта озар [182] аз суми ӯ,
Овехта сарсар аз думи ӯ.
Ҳар пай, ки давида дар бари гӯй,
Гардида ви суръаташ сари кӯй.
Он лаҳза, ки дар набард рафта,
Сад боди сабо ба гард рафта.
Аз кӯҳ чу сел даргузашта
В-аз баҳр чу бод баргузашта.

Ва *соҳибдавлате* [183], ки замони мо ба вуҷуди шарифи ӯ мушарраф аст. Ҳарчанд пояи қадри вай назар ба маротиби ҷоҳу ҳашмат ва қурби подшоҳи соҳибшафқат ва қиёс ба маноқиби маънавӣ аз фазлу адабу фазоили маҳбубу мактасаб аз он баландтар аст, ки вайро ба ҳусни шеър таъриф кунанд ва ба ҷавлати назм тавсиф. Аммо чун хотири шарифаш ба воситаи касби фазилати таводуъу касри насф ба он фуруд омадааст, ки худро дар силки ин тоифа мунхарит гардонидааст, дигаронро ҳиҷоби таҳошӣ аз он маънӣ, ки вайро аз табақаи эшон доранду аз зумраи эшон шуморанд, муртафеъ гашта, аммо инсоф он аст, ки ҳар ҷо ин тоифа бошанд, вай сар бошад ва ҳар гоҳ номи ин табақа нависанд, вай сардафтар. Чунон ки ин муаммо ба исми шарифаш мабнӣ [184] аз ин маънист: *Алишер:*

Ало сияр-ал-афозила сирта даҳро,
Ва аҳраату-л-фазоила би-л-фавозил,
Ва би исмука фақту аҳлу-л-фазла тарз,
Лиза суратҳуи фавқу-л-афозила.

Ва чун гавҳари номаш бузургтар аз он аст, ки ҳар маҳал аз назм садафи он тавонад буд ва ҳар мақом аз шеър шарафи он тавонад ёфт, тахаллуси ашъораш ба он чӣ аз ин муаммои дигар мафҳум мегардад, номзад гашта: *Навоӣ:*

Кунҷи номаш дар тахаллусҳо наёбад ҳеч кас,
Бар лаби ёбандагон аз вай навое дону бас.

Ва агарчи вайро ба ҳасби қуввати табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъи шеър: туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли табъи вай ба туркӣ аз форсӣ бештар аст ва ғазалиёти вай ба он забон аз даҳ ҳазор зиёдат хоҳад буд. Ва маснавиёте, ки дар муқобалаи «Хамса»-и Низомӣ вуқӯъ ёфта, ба сӣ ҳазор наздик ва ҳамоно, ки ба он забон пеш аз вай беҳ аз вай ва беш аз вай касе шеър нагуфтааст ва гавҳари

назм насуфтааст. Ва аз ҷумлаи ашъори форсии вай аст қасидае, ки дар ҷавоби қасидаи Хусрав аст, ки мусаммост ба «Дарьёи аброр» воқеъ шуда ва муштамил аст бар бисьёре аз маонии дақиқа ва хаёлоти латифа ва матлаъаш ин аст:

Шеър

Оташин ғазале, ки тоҷи хисравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст.

Ва ин рубоиро дар таҳнияти кудуми баъзе оиндагон[185] аз сафари Ҳиҷоз дар руқъае[186] навишта буд:

Рубой

Инсоф бидеҳ, э фалаки минофом,
То з-ин ду кадом хубтар кард хиром?
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?!

Ва ин рубоии дигарро дар руқъае дигар:

Ин нома на нома, дофеъи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст,
Таскини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

Ва ин рубоии дигарро ба таҷдид дар руқъае дигар:

Рубой

Гар дар дайрам, ба гуфтугӯят бошам,
В-ар дар ҳарамам, ба ҷустуҷӯят бошам,
Дар вақти ҳузур рӯбарӯят бошам,
Дар ғайбат ғайб, дил ба сӯят бошам.

Равзаи шашум

ДАР ҲИКОЯТЕ ЧАНД АЗ ЗАБОНИ АҲВОЛИ БЕЗАБОНОН, КИ ХИРАДМАНДОНУ НУКТАДОНОН АМСОЛИ ОН ВАЗЪ КАРДААНД, ТО БА ЧИҲАТИ ҒАРОБАТУ[1] НУДРАТ[2] ТАБИАТ БАР ОН ИҚБОЛ НАМОЯД ВА БАР ВАЙ АБВОБИ[3] ФАҲМИ ҲИКАМ ВА МАСОЛЕҲ[4] БИКУШОЯД.

Қитъа

Он надидӣ, ки хурдадон ба шакар
Доруи талхро кунад ширин,
То ба он ҳила аз тани ранҷур
Бибарад ранҷу меҳнати дерин.

Ҳикоят

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат[5] мезад ва қадами мувофақат мениҳод. Бо якдигар ба боғе гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурихор. Гирди он гардиданд, то ба сӯрохе расиданд: бар рӯбоҳ фароху бар гург танг. Рӯбоҳ осон даромаду гург ба заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, ҳоли берун рафтанро мулоҳаза кард ва гурги ғофил чандон, ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон огоҳ шуд: чӯбдасте бардошту рӯй бар эшон ниҳод. Рӯбоҳи боримиён зуд аз сӯрох биҷасту гурги бузургшикам дар он ҷо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду чӯбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурда, на зинда, пӯст дариду пашм канда аз он тангной берун рафт.

Қитъа

Зӯрмандӣ макун, ки хоча, ба зӯр,
Косираш пур зи бурда ваҳй рафт.

Фарбеҳат кард басе неъмату ноз,
Зон биандеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
Бо чунин ҷуссае, надонам, ки чӣ сон
Ба дари марг бурун хоҳӣ рафт!

Ҳикоят

Каждуме захри манзаррат[6] дар неш ва тири хабосат[7] дар кеш азимати сафар кард. Ба лаби оби лаҳнавар расид, хушк фурӯ монд: на пои гузаштан ва на рои бозгаштан. Сангпуште он маъниро аз вай мушоҳада кард, бар вай тараҳҳум намуд ва бар пушти худаш савор сохту худро дар об андохт ва ошноҷунон[8] рӯй ба ҷониби дигар ниҳод. Дар он асно овозе ба гӯшаш расид, ки каждум чизе ба пушти вай мезад. Суол кард, ки:

— Ин чӣ овоз аст?

Ҷавоб дод, ки:

— Ин овози неши ман аст, ки бар пушти ту мезанам. Ҳарчанд медонам, ки бар он ҷо коргар намеояд, аммо хосияти худро наметавонам гузошт, чунончӣ гуфтаанд:

Фард

Неши каждум на аз пайи кин аст,
Муқтазои табиаташ ин аст.

Сангпушт бо худ гуфт: Ҳеҷ беҳ аз он нест, ки ин бадсириштро аз ин хӯи зишт бираҳонаму некӯсириштонро аз осеби вай эмин гардонам. Ва об фурӯ рафт. Вайро мавҷ бирабуд ва ба ҷое буд, ки гӯиё ҳаргиз набуд.

Қитъа

Ҳар асие[9], ки дар ин базмгаҳи шарру фасод
Тори сад ҳила ба ҳар лаҳза аз ӯ соз диҳанд.
Беҳ аз он нест, ки дар мавҷи фано ғӯта хӯрад
То вай аз хуки худу халқ ба вай боз раҳанд.

Ҳикоят

Муше чанд сол дар дукони баққол аз нуқлҳои хушку меваҳои тар моломол ба сар мебурд ва аз он неъматҳои хушку тар мехӯрд. Хоҷаи баққол онро медиду игмоз[10] мекард ва аз мукофоти вай эъроз[11] менамуд, то рӯзе ба ҳукми он, ки гуфтаанд:

Бигрехта озар[182] аз суми ӯ.
Овехта сарсар аз думи ӯ,
Ҳар пай, ки давида дар бари гӯй,
Гардида аз суръаташ сари кӯй.
Он лаҳза, ки дар набард рафта,
Сад боди сабо ба гард рафта.
Аз кӯҳ чу сел даргузашта
В-аз баҳр чу бод баргузашта.

Ва *соҳибдавлате*[183], ки замони мо ба вуҷуди шарифи ӯ мушарраф аст. Ҳарчанд пояи қадри вай назар ба маротиби ҷоҳу ҳашмат ва қурби подшоҳи соҳибшавкат ва қиёс ба маноқиби маънавӣ аз фазлу адабу фазоили мавҳубу мактасаб аз он баландтар аст, ки вайро ба ҳусни шеър таъриф кунанд ва ба ҷавдати назм тавсиф. Аммо чун хотири шарифаш ба воситаи касби фазилати тавозӯъу касри нафс ба он фурӯд омадааст, ки худро дар силки ин тоифа мунхарит гардонидааст, дигаронро ҳиҷоби тақошӣ аз он маънӣ, ки вайро аз табақаи эшон доранду аз зумраи эшон шуморанд, муртафеъ гашта, аммо инсоф он аст, ки ҳар ҷо ин тоифа бошанд, вай сар бошад ва ҳар гоҳ номи ин табақа нависанд, вай сардафтар. Чунон ки ин муаммо ба исми шарифаш маблӣ[184] аз ин маъниест: *Алишер:*

Ало спяр-ал-афозил сирта дакро.
Ва аҳразту-л-фазоил би-л-фавозил,
Ва би исмука факту аҳлу-л-фазли таро,
Лиао суратиҳи фавқу-л-афозил.

ва чун гавҳари номаш бузургтар аз он аст, ки ҳар маҳал аз назм садафи он тавонад буд ва ҳар мақом аз шеър шарафи он тавонад ёфт, тахаллуси ашъораш ба он чӣ аз ин муаммои дигар мафҳум мегардад, номзад гашта: *Навоӣ:*

Кунҷи номаш дар тахаллусҳо набёбад ҳеҷ кас,
Бар лаби Ҳиндагон аз вай навое дону бас.

Ва агарчи вайро ба ҳасби қуввати табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъи шеър: туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли табъи вай ба туркӣ аз форсӣ бештар аст ва ғазалиёти вай ба он забон аз даҳ ҳазор зиёдат хоҳад буд. Ва маснавиёте, ки дар муқобалаи «Хамса»-и Низомӣ вуқӯъ ёфта, ба сӣ ҳазор наздик ва ҳамоно, ки ба он забон пеш аз вай беҳ аз вай ва беш аз вай касе шеър нагуфтааст ва гавҳари

назм насуфтааст. Ва аз ҷумлаи ашъори форсии вай аст қасидае, ки дар ҷавоби қасидаи Хусрав аст, ки мусаммост ба «Дарьёи аброр» воқеъ шуда ва муштамил аст бар бисьёре аз маонии дақиқа ва хаёлоти латифа ва матлаъаш ин аст:

Шеър

Ошиқони лаълат, ки тоҷи хисравонро зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст.

Ва ин рубоиро дар таҳнияти қудуми баъзе ояндагон[185] аз сафари Ҳиҷоз дар руқъае[186] навишта буд:

Рубой

Инсоф бидеҳ, эй фалаки минофом,
То з-ин ду кадом хубтар кард хиром?
Хуршеди ҷаҳонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи ҷаҳонгарди ман аз ҷониби Шом?!

Ва ин рубоии дигарро дар руқъае дигар:

Ин нома на нома, дофеъи дарди ман аст,
Ороми даруни ранҷпарварди ман аст.
Тасқини дили гарму дами сарди ман аст,
Яъне хабар аз моҳи ҷаҳонгарди ман аст.

Ва ин рубоии дигарро ба таҷдид дар руқъае дигар:

Рубой

Гар дар дайрам, ба гуфтугӯят бошам,
В-ар дар ҳарамам, ба ҷустуҷӯят бошам,
Дар ваҷҳи ҳузур рӯбарӯят бошам,
Дар ғайбат рави, дил ба сӯят бошам.

Равзаи ҳаштум

ДАР ҲИКОЯТЕ ЧАНД АЗ ЗАБОНИ АҲВОЛИ БЕЗАБОНОН, КИ ХИРАДМАНДОНУ НУКТАДОНОН АМСОЛИ ОН ВАЗЪ КАРДААНД, ТО БА ҶИҲАТИ ҒАРОБАТУ[1] НУДРАТ[2] ТАБИАТ БАР ОН ИҚБОЛ НАМОЯД ВА БАР ВАЙ АБВОБИ[3] ФАҲМИ ҲИКАМ ВА МАСОЛЕҲ[4] БИКУШОЯД.

Қитъа

Он надидӣ, ки хурдадон ба шакар
Доруи талхро кунад ширин,
То ба он ҳила аз тани ранҷур
Бибарад ранҷу меҳнати дерин.

Ҳикоят

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат[5] мезад ва қадами мувофақат мениҳод. Бо якдигар ба боғе гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурихор. Гирди он гардиданд, то ба сӯрохие расиданд: бар рӯбоҳ фароху бар гург танг. Рӯбоҳ осон даромаду гӯрг ба заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, ҳоли берун рафтанро мулоҳаза кард ва гурги ғофил чандон, ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон огоҳ шуд: чӯбдасте бардошту рӯй бар эшон ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯрох биҷасту гурги бузургшикам дар он ҷо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду чӯбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурда, на зинда, пӯст дариdaву пашм канда аз он тангной берун рафт.

Қитъа

Зӯрмандӣ макун, эй хоҷа, ба зар,
К-охири кор забун хоҳӣ рафт.

Фарбеҳат кард басе неъмату ноз,
Э-он бинандеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
Ба чунин ҷуссе, надонам, ки чӣ сон
Ба дари марг бурун хоҳӣ рафт!

Ҳикоят

Каждуме аз ҳри манзаррат[6] дар неш ва тири хабосат[7] дар кеш азимати сафар кард. Ба лаби оби паҳновар расид, хушк фурӯ монд: на пои гузаштан ва на рои боз гаштан. Сангпуште он маъниро аз вай мушоҳада кард, бар вай тараҳҳум намуд ва бар пушти худаш савор сохту худро дар об андохт ва ошпокунон[8] рӯй ба ҷониби дигар ниҳод. Дар он асно овозе ба гӯшаш расид, ки каждум чизе ба пушти вай мезад. Суол кард, ки:

— Ин чӣ овоз аст?

Ҷавоб дод, ки:

— Ин овози неши ман аст, ки бар пушти ту мезанам. Ҳарчанд медонам, ки бар он ҷо коргар намеояд, аммо хосияти худро наметавонам гузошт, чунончӣ гуфтаанд:

Фард

Неши каждум на аз пайи кин аст,
Муқтазои табиаташ ин аст.

Сангпушт бо худ гуфт: Ҳеҷ беҳ аз он нест, ки ин бадсириштро аз ин хӯи зишт бираҳонаму некӯсириштонро аз осеби вай амин гардонам. Ба об фурӯ рафт. Вайро мавҷ бирабуд ва ба ҷое буд, ки гӯиё ҳаргиз набуд.

Қитъа

Ҳар касе[9], ки дар ин базмгаҳи шарру фасод
Тори сад ҳила ба ҳар лаҳза аз ӯ сар занад,
Беҳ аз он нест, ки дар мавҷи фано ғӯта хӯрад
То вай аз хулқи худу халқ аз вай боз раҳанд.

Ҳикоят

Муше чанд сол дар дуккони баққол аз нуқлҳои хушку меваҳои тар моломол ба сар мебурд ва аз он неъматҳои хушку тар мехӯрд. Хоҷаи баққол онро медиду игмоз[10] мекард ва аз мукофоти вай эъроз[11] менамуд, то рӯзе ба ҳукми он, ки гуфтаанд:

Шеър

Сифлаи дунро чу гардад меъда сер,
Бар ҳазорон шӯру шар гардад далер,—

ҳирсаш бар он дошт, ки ҳамьёни хоҷаро бибурид ва сурху сафед [12] ҳар чӣ буд, ба хонаи худ кашид. Чун хоҷа ба вақти ҳоҷат даст ба ҳамьён бурд, чун кисаи муфлисонаш тиҳӣ ёфту чун меъдаи гуруснагон холӣ. Донист, ки он кори муш аст. Гурбавор камин карду вайро бигрифт ва риштаи дароз дар пои ӯ басту бигузошт, то ба сӯрохи худ дарун рафт ва ба андозаи ришта ғаври [13] онро бидонист. Дунболи он гирифту он сӯрохро биканд, то ба хонаи вай расид. Хонае дид чун дуккончаи саррофон, сурху сафед бар ҳам рехта ва динору дирҳам бо ҳам омехта. Ҳаққи худро тасарруф намуд ва мушро берун овард ба чанголи гурба супурд, то ҷазои худ дид, он чӣ дид ва мукофоти ноҳақшиносии худ кашид, он чӣ кашид.

Қитъа

Гар шӯру шаре ҳаст — ҳарисони ҷаҳонрост,
Хуррам дили қонеъ, ки аз ҳар шӯру шаре раст.
Дар иззи қаноат ҳама раҳ [14] омаду роҳат,
Дар ҳирс фузунист, агар дарди саре ҳаст!

Ҳикоят

Рӯбоҳе бар сари роҳе истода буду чашми мурокабат [15] бар чапу рост ниҳода. Ногоҳ аз дур сиёҳие пайдо шуд. Чун наздик омад, дид, ки яке даранда гург бо саге бузург бар сурати ёрони содиқу дӯстони мувофиқ ҳамроҳ меоянд: на онро аз ин таваҳҳуми ҳарифӣ ва на инро аз он дағдаға осебе. Рӯбоҳ пеш давиду салом кард ва вазифаи эҳтиром ба ҷой оварду гуфт:

— Алҳамдулиллоҳ, ки кини дерин ба меҳри тоза мубаддал шудааст ва душмании қадим ба дӯстии ҷадид иваз гашта. Аммо мехоҳам, ки бидонам, ки сабаби ин ҷамъият чисту боиси ин амният кист?

Саг гуфт:

— Сабаби ҷамъияти мо душмании шубон [16] аст, аммо душмании гургу шубон мустағнӣ аз баён аст ва сабаби душмании ман бо вай он, ки дирӯз ин гург, ки имрӯз маро давлати рафоқати вай даст додааст, бар рамаи мо ҳамла карду як барра бирабуд. Ман, чунон ки одати ман бувад, дар қафои вай бида-

видам, то он барраро аз вай биситонам, аммо ба вай нарасидам. Чун боз омадам, шубон чӯб бар ман кашиду бе мӯчибе маро ранҷонид. Ман низ робитаи дӯстӣ аз вай бигусастаму бо душмани қадимии ӯ бипайвастам.

Қитъа

Ба душман дӯст шав з-он сон, ки ҳаргиз
Ба теги душманӣ нахрошадат пӯст.
Макун бо дӯст чандон душманӣ соз,
Ки бар рағми[17] ту бо душман шавад дӯст.

Ҳикоят

Рӯбоҳеро гуфтанд:

— Ҳеч тавонӣ, ки сад динор биситонию пайғоме ба сагони деҳ расонӣ?

Гуфт:

— Валлоҳ, музде фаровон аст, аммо дар ин муомала хатари ҷон аст.

Қитъа

Аз сифла вили[18] макрамат уммед доштан
Киштӣ ба мавҷи лучҷаи ҳирмон[19] фигандан аст.
Пеши адӯ забун шудан аз майли ҷоҳу мол
Худро ба вартаи хатари ҷон фигандан аст.

Ҳикоят

Шутуре дар саҳро чаро мекарду аз хору хошоки он саҳро ғизо мехӯрд. Ба хорбуне расид чун зулфи хубон дарҳам ва чун рӯи маҳбубон тозаву хуррам. Гардани оз[20] дароз кард, то аз он баҳрае гирад. Дид, ки дар миёни он афъие ҳалқа кардаву сарро бо дум фароварда. Бозпас гашту аз орауи ӯ бигузашт.

Хорбун пиндошт, ки эҳтирози вай аз захми синони ӯст ва иҷтиноби вай аз тезии дандони ӯ. Шутур онро дарёфт. Гуфт:

— Бими ман аз меҳмони пӯшида аст, на аз мизбони ошкор ва тарси ман аз заҳри дандони мор аст, на аз захми пайкони хор. Агар на ҳавли ин меҳмон хӯрдаме, мизбонро як луқма кардаме.

Қитъа

Гар аз лаим битарсад карим, нест аҷаб,
Зи хубси[21] нафс, на аз пашму устухон, тарсад.
Касе ки по ниҳад дар миёни хокистар,
Муқаррар аст, ки аз оташи ниҳон тарсад.

Ҳикоят

Саге аз ҳар тӯъмае бебаҳра бар дари дарвозаи шаҳр истода буд. Дид, ки қурси ноне гардон-гардон аз шаҳр берун омаду рӯй ба саҳро ниҳод. Саг дар дунболи вай давон шуду овоз дод, ки:

— Э қуввати тану э қути равон[22] ва орзуи дилу ороми ҷон, азимати куҷо кардай ва рӯй ба куҷо овардай?

Гуфт:

— Дар ин биёбон бо ҷамъе аз сарҳангон аз гургону палангон ошноӣ дорам, эҳроми зиёрати эшон бастаам.

Саг гуфт:

— Маро матарсон, ки агар ба коми наҳангу даҳани шер рафтай, ман дар қафои туам.

Қитъа

Онам, ки ба умри хеш ҳаргиз
Холӣ нашудам зи орзуят,
Гар гирди ҳама ҷаҳон бигардӣ,
Сокин нашавам зи ҷустуҷӯят.

Қитъа

Онон, ки ҷуз ба пои набуванд аннда ҷовашон,
Доранд рӯ ба хидмати дунон барои нон.
Гар филмасал зи дасти касон сад қафо хӯранд,
Ҳамчун саги гурусна даванд аз қафои нон.

Ҳикоят

Панҷпоякро гуфтанд:

— Чаро ба шакли каҷпайкарон афтодӣ ва пой дар роҳи каҷравӣ ниҳодӣ?

Гуфт:

— Аз мор таҷриба бардоштам, ки бо он ростию ростравӣ ҳамеша аз санги ҷафо саркӯфта аст ё аз заҳми ситам думбурида.

Қитъа

Ҳар ҷо парӣ ба сурати худ гардад ошкор,
Уро чу ҷон кашанд дар оғӯши хеш танг.
Ҳар ҷо ба шакли рост бароянд, ба сони мор
Сангиндилон зи дур занандаш ба чӯбу санг.

Ҳикоят

Кабӯтарро гуфтанд:

— Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёрӣ ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

— Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар мехӯрад ва чӯжаи[23] мурғи хонагӣ аз мазбала[24] бар ҳар роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯжа тавон кушод.

Қитъа

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисьёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли бисьёр!

Ҳикоят

Ғуке аз ҷуфти худ ҷудо монду меҳнати беҷуфтияш бар канори дарьё нишонд: ҳар сӯ назаре меандохту хотири ғамдидаро аз ғами беҷуфтӣ мепардохт. Ногоҳон:

Маснавӣ

Моҳие дид дар миёни об,
Ҳамчун оби равон ба шитоб.
Ё чу мижрове аз сабикаи сим,
Атласи сатҳи об аз ӯ ба ду ним.
Ё чу ёмии ҳилоле аз каму кост,
Мутамоил ба ҷунбиш аз чапу рост.

Чун ғук вайро бидид, хотираш ба сӯҳбати вай кашид. Қиссаи беҷуфтии худро дар миён оварду аз вай талаби мусоҳабат кард. Моҳӣ гуфт:

— Мусоҳабатро муносабат дарбоист аст ва мусоҳиби нобоист сӯҳбатро нашоист. Маро бо ту чӣ муносибат? Маро ҷо дар қаъри дарьёву туро манзил бар канори соҳил; маро даҳон хомӯшу туро забон пур

аз хурӯш: туро қубҳи лиқо-сипари бало, ҳар кӣ шамоили туро бинад, нахоҳад, ки бо ту нишинад; ва маро ҳусни манзар — сармояи хавфу хатар, ҳар кӣ ба ҷамоли ман дида барафрӯзад, чашми тамаъ дар висоли ман дӯзад; мурғони осмон дар ҳавои мананду вуҳуши саҳро дар савдои ман; сайёдон гоҳ чун дом дар ҷустуҷӯи ман бо ҳазор дидаву гоҳ чун шаст аз барои орзуи ман бо пушти хамида.

Ин бигуфту роҳи қаъри дарьё бардошт ва ғукро бар соҳил танҳо бигузошт.

Қитъа

Бо касе манишин, ки набвад бо ту дар гавҳар яке,
Риштаи пайванди суҳбат иттиҳоди гавҳар аст.
Ҷинсро бо ҷинсу бо ноҷинс агар гирӣ қиёс:
Ин ба сони обу равған в-он чу ширу шаккар аст.

Ҳикоят

Гунҷишке хонаи мабрусии[25] худро бозпардохту дар фурҷаи[26] ошьёнаи лаклаке хона сохт.

Бо вай гуфтанд:

— Туро чӣ муносибат, ки бо ҷуссае бад-ин ҳақирӣ бо ҷавонмарде бад-он бузургӣ ҳамсоя бошию худро бо вай дар маҳалли иқомату манзили истиқомат ҳампоя дорӣ?

Гуфт:

— Ман низ ин қадар донам, аммо ба донистани худ амал натавонам. Дар ҳамсоягии ман морест, ки чун ҳар сол бачагон барорам ва ба хуни ҷигар бипарварам, ногоҳ бар хонаи ман тозаду бачагони маро қӯти худ созад. Имсол аз вай гурехтаам ва дар домани давлати ин бузург овехтаам. Умед медорам, ки доди маро аз вай биситонад ва чунонки ҳар сол бачагони маро қӯти худ гардонидааст, имсол вайро қӯти бачагони худ гардонад.

Қитъа

Чу рӯбоҳ дар бешаи шер бошад,
Зияд эмин аз захми чанголи гургон.
Зи бедоди хурдон амон ёбад он кас,
Ки гирад ватан дар ҷавори бузургон.

Ҳикоят

Сагро гуфтанд:

— Сабаб чист, ки дар хонае, ки бошӣ, гадо гирди он натавонад гашт ва бар ҳар остонае, ки хуспӣ, ва он ҷо натавонад гузашт?

Гуфт:

— Ман аз ҳирсу тамаъ дурам ва ба бетамаъию қаноат машҳур; аз хона ба лаби ноне қонеам ва аз бирьёне ба хушк устухоне хурсанд. Аммо гадо сухраи[27] ҳирсу тамаъ аст ва муддаии ҷӯъу мункири шабаъ[28], нони якҳафтааш дар анбону[29] забонаш дар талаби нони якшаба ҷунбон; гизои даҳрӯзааш дар пушту асои дарьюзааш[30] дар мушт. Қаноат аз ҳирсу тамаъ дур асту қонеъ аз ҳариси томеъ[31] нуфур[32].

Қитъа

Дар ҳар диле, ки пояи қаноат ниҳод пой,
Аз ҳар чӣ буд ҳирсу тамаъро, бибаст даст.
Ҳар ҷо, ки арз кард қаноат матоъи хеш,
Бозори ҳирсу маъракаи озро шикаст.

Ҳикоят

Рӯбоҳбачае бо модари худ гуфт:

— Маро ҳилае биёмӯз, ки чун бар кашокаши саг дармонам, худро бираҳонам.

Гуфт:

— Он ҳила фаровон аст, аммо беҳтарини ҳама он аст, ки дар хонаи худ бинишинӣ: на ӯ туро бинад ва на ту ӯро бинӣ.

Қитъа

Чу бо ту хасм шавад сифлае, на аз хирад аст,
Ки дар хусумати ӯ макру ҳила соз кунӣ.
Ҳазор ҳила тавон сохт в-аз ҳама он беҳ,
Ки ҳам зи сулҳу ҳам аз ҷангаш эҳтироз кунӣ.

Ҳикоят

Сурхзанбӯре бар магаси асал зӯр овард, то вайро тӯъмаи худ созад. Ва зорӣ даромад, ки:

— Бо вуҷуди ин ҳама шаҳду асал маро чӣ қадру маҳал, ки онро бигузорӣ ва ба ман рағбат орӣ?

Занбӯр гуфт:

— Агар он шаҳд аст, ту шаҳдро конӣ ва агар он асал, ту сарчашмаи онӣ.

Қитъа

Э хуш он марди ҳақиқат, ки аз пайғому салом
Рӯ битобад, ба сӯи моидаи васл равад.
Асл чун рӯй намояд зи паси пардаи фаръ[33],
Фаръро боз гузорад, ба сари асл равад.

Ҳикоят

Мӯреро диданд, ба зӯрмандӣ камар баста ва малахеро даҳ баробари худ бардошта. Ба таъаҷҷуб гуфтаанд:

— Ин мӯрро бинед, ки бо ин нотавонӣ бореро ба ин гаронӣ чун мекашад?!

Мӯр чун ин сухан бишунид, бихандиду гуфт:

— Мардон борро бо нирӯи ҳиммату бозуи ҳамийят кашанд, на ба қуввати тану захомати[34] бадан.

Қитъа

Боре, ки осмону замин сар кашид аз он,
Мушкил тавон ба ёвари ҷисму ҷон кашид.
Ҳиммат кавӣ кун аз мадади раҳравони ишқ,
К-он борро ба қуввати ҳиммат тавон кашид.

Ҳикоят

Шутуре маҳоркашон дар саҳро мечарид. Муше ба ӯ расид. Вайро бехудованд[35] дид, ҳирсаш бар он дошт, ки маҳораш гирифту ба хонаи худ равон шуд. Шутур низ аз он ҷо, ки фитрати ӯ мафтур[36] бар инқиёд[37] аст ва ҷибиллати[38] ӯ маҷбул бар адаи[39] мухолифату инод, бо ӯ мувофақат кард. Чун ба хонаи вай расид, сӯрохе дид бағоят танг. Гуфт:

— Э муҳоландеш, ин чӣ буд, ки кардӣ? Хонаи ту чунин хурду ҷуссаи ман чунин бузург, на хонаи ту аз ин бузургтар тавонад шуд ва на ҷуссаи ман аз ин хурдтар, миёни ману ту сӯҳбат чун даргирад ва муҷоласат[40] чун сурат пазирад?!

Қитъа

Чун равӣ роҳи аҷал з-он сон, ки мебинам туро
Дар ҷафо ва бори ҳирсу аз уштурворҳо.
Борҳои хешро чизе сабук гардон, ки нест
Тангнои маргро гунҷоиши ин борҳо.

Ҳикоят

Мешае ва ҷӯе бидҷаст, думбаи вай боло афтод. Бузе бихандид, ки:

— А... и туро бараҳна дидам.

Меш рӯй бозпас кард, ки:

— Э беинсоф, ман солҳо а... и туро бараҳна дидаму ҳаргиз нахандидам ва таъни ту нанисандидам. Ту пас аз умре, ки як бор маро чунин дидӣ, чӣ дар сарзаниши ман печидай?!

Маснавӣ

Чун ламе бо ҳазорон айбу ор,
Рӯзу шаб дар халқи олам ошкор,
Бинад андак айбе аз соҳибкарам,
Барнаёрад ҷуз ба таъну лаъни дам;
Он ба айби ин шавад аксар забон,
В-ин ба фикри ӯ наёбад даҳон.

Ҳикоят

Гове бар галаи худ солор[41] буд ва дар миёнаи говони ба қуввати суру[42] номдор. Чун гург бар эшон зӯр овардӣ, офати вайро ба захми суру аз эшон дур кардӣ. Ногоҳ дасти ҳодиса бар вай шикаст овард: суруи вайро офате расид. Баъд аз он чун гургро бидидӣ, дар паноҳи говони дигар хазидӣ. Сабабиш онро аз вай суол карданд. Дар ҷавоб гуфт:

Рубоӣ

З-он рӯз, ки аз суруи худ мондам фард,
Шуд маъракаи диловарӣ бар ман сард.
Дерин масале ҳаст, ки дар рӯзи набард[43]
Зарбат бувад аз ҳарбаву[44] даъвӣ аз мард.

Ҳикоят

Уштуре ва дарозгӯше ҳамроҳ мерафтанд. Ба канори ҷӯи бузург расиданд. Аввал шутур даромад. Чун ба миёни ҷӯй расид, об то шиками вай баромад. Дарозгӯшро овоз дод, ки:

— Дарой, ки об то шикам беш нест.

Дарозгӯш гуфт:

— Рост мегӯӣ, аммо аз шикам то шикам тафовут аст. Обе, ки ба шиками ту наздик гашт, аз пушти ман бихоҳад гузашт.

Қитъа

Э бародар, аз ту беҳтар ҳеҷ кас нашносадат,
З-он чӣ хостӣ, ки сари мӯ хешро афзун манеҳ!
Гар фузун аз қадри ту бистоядат нобихраде,
Қадри худ бишносу пой аз ҳадди худ берун манеҳ!

Ҳикоят

Товусе ва зоғе бар саҳни боғе фароҳам расиданду айбу ҳунари якдигарро диданд. Товус ба зоғ гуфт:

— Ин мӯзаи сурх, ки дар пои туст, лоиқи атласи заркашу дебои мунаққаши ман аст. Ҳамоно, дар он вақт, ки аз шаби торики адам[45] ба рӯзи равшани вуҷуд меомадем, дар пӯшидани мӯза ғалат кардаем: ман мӯзаи кемухти сиёҳи туро пӯшидааму ту мӯзаи адими[46] сурхи маро.

Зоғ гуфт:

— Ҳол бар хилофи ин аст. Агар хатое рафтааст, дар пӯшишҳои дигар рафтааст: боқии хилъатҳои ту муносиби мӯзаи ман аст. Ғолибан, дар он хоболудагӣ ту сар аз гиребони ман баровардаӣ ва ман сар аз гиребони ту.

Дар он наздики кашафе[47] сар ба гиребони муроқаба фурӯ бурда буд ва он муҷодалаву[48] муқовала-ро[49] мешунуд. Сар баровард, ки...

— Эй ёрони азизу дӯстони соҳибтамиз, ин муҷодалаи беҳосилро бигузореду аз ин муқовалаи билотаъйил[50] даст бидоред. Худои таъоло ҳама чизро ба як кас надодааст ва зимоми ҳама муродот дар кафи як кас наниҳода. Ҳеҷ кас нест, ки варо хосае надода, ки дигаронро надодааст ва дар вай хосияте наниҳода, ки дигаронро наниҳода. Ҳар касро ба доди худ хурсанд бояд буд ва ба ёфтаи худ хушнуд.

Қитъа

Бурдан қасад аз ҳоли касон таври хирад нест,
Зинҳор, ки аз таври хирад дур набошӣ.
Аз халқ тамаъ ҳамчу қасад мояи ранҷ аст,
Бигсил тамаъ аз халқ, ки ранҷур набошӣ.

Ҳикоят

Рӯбоҳе ба чанги кафторе[51] гирифтор шуд, дандони тамаъ дар вай маҳкам кард. Рӯбоҳ фарьёд баровард, ки:

— Э шери бешаи зӯрмандӣ ва э паланги куллаи сарбаландӣ, бар аҷзу шикастагии ман бибахшою шаколи[52] ин ашколро[53] аз пои ҷаҳонпаймои ман бикушой! Ман мушти пашму устухонам! Аз хӯрдани ман чӣ хезад ва дар озурдани ман кӣ овезад?!

Ҳарчанд аз ин мақула сухан ронд, дар вай нагирифт.

Гуфт:

— Ёд ор ҳаққе, ки маро бар туст. Аз ман орзуи мубошират кардӣ, орзуи туро баровардам. Чанд бор мутаоқиб[54] бо ту мубошират кардам.

Кафтор чун ин гуфтори шанеъ[55] бишунид, оташи ғайрат дар вай биҷӯшид. Даҳон бикушод, ки:

— Ин чӣ сухани беҳуда аст, ва ин воқеа кай ба куҷо будааст? Аз вай даҳон кушодан ҳамон буд ва рӯбоҳ рӯ дар гурез ниҳодан ҳамон.

Қитъа

Ба қавли душ чу наёбӣ ба ҷанги хасм раҳоӣ.
Беҳ он бувад, ки заборо ба нохӯши бикушоӣ.
Чу қуфли хока ба оҳистагӣ кушода нагардад,
Пас шикастанаш он беҳ, ки сӯи санг гирӣ.

Ҳикоят

Шаколе[56], хурӯсеро дар хоби саҳар бигирифт. Фарьёд бардошт, ки ман мӯниси бедоронам ва муаззини шабзиндадорон, аз куштани ман бипарҳез ва хуни маро ба теги тааддӣ марез!

Шеър

Чаро бе мӯҷибе бо ман ситезӣ,
Ки хоҳӣ бе гуноҳ хунам бирезӣ?

Шакол гуфт:

— Ман ба куштани ту чунон ахчахат нестам, ки ба ҳеҷ ваҷҳ аз он боз нашестам. Хотири худро аз ихтиёр бипардохтам ва туро дар ин сурат мухайяр[57]

сохтам. Агар хоҳӣ, ба як зарбати панҷа ҷони туро бисitонам ва агар хоҳӣ луқма-луқма туро тўъмаи худ гардонам!

Қитъа

Чун ба тадбиру кирад аз сари худ дафъ макун,
Бо ту шарире агар шўру шаре гирад пеш,
Ба тазарруъ[14] масиҳвор рохи халосӣ, ки ба он
Аз бадаш гар гузаронӣ, батаре гирад пеш.

ХОТИМА

Дар дил чунон мегашту дар хотир чунон мегузашт, ки ин нома ба зудӣ ба охир наанҷомад ва хома дар таййи мақосиди[1] он ҳолиё аз ҷунбиш наёромад. Аммо чун ойинаи табъи гӯянда занги малолат гирифт ва ба сайқали сидқ рағбати шунаванда сақолат напазируфт, бад-ин қадар иқтисор афтод.

Қитъа

Баст[2] кун, Ҷомиё, бисоти сухан,
Ки аз он хубтар бисоте нест,
Лек хомӯш нишину дам даркаш,
Табъро гар дар он нишоте нест.
Нест кофӣ нишоти табъи ту низ,
Агар аз сомеъ[3] инбисоте[4] нест.

Ва ҳар чӣ аз мақулаи[5] назм гузашта, ба нозиме мансуб нагашта, зодаи табъи муҳаррири[6] ин рисола аст ва натиҷаи фикри муқаррири[7] ин мақола.

Рубоӣ

Ҷомӣ ҳар ҷо, ки номае иншо орост,
Аз гуфтани кас ба орият ҳеҷ нахост.
Онро, ки аз суннъи худ дукон пурколост,
Даллолии колои касонаш на сазост.

Умед ба макорими[8] ахлоқи мутолиакунандагон он, ки чун бар халале муталлеъ шаванд, ба зайли афву игмоз[9] бипӯшанд ва дар ифшои он ба забони айбу эътироз накӯшанд.

Қитъа

Чун бибинӣ он ошно айбе,
Гар ба бегонагон нагӯӣ, беҳ.

В-он ки дар пеши охирандешон
Айбпӯшӣ аз айбҷӯӣ беҳ.

Қитъаи таърихи қатъи атноби[10] итноб[11] ва таййи асбоби асҳоб.

Қитъа

Тагупӯи хома дар ин турфа нома,
Ки Ҷомӣ бад-ӯ кард табъозмоӣ,
Ва вақте шуд охир, ки таърихи ҳиҷрат
Шавад нӯҳсад, ар ҳашт бар вай физоӣ[12].

ТАВЗЕҲ ВА ЛУҒАТ

МУҚАДДИМА

1. Равза — боғ
2. Иблоғ — огоҳ кардан
3. Авроқ — ҷ. варақ
4. Авсоф — ҷ. васф
5. Таъаллум — омӯхтан
6. Маъонуси тибоъ — мувофиқи табиат
7. Маълуфи истимоъ — ба шунидан одат карда
8. Эшон — онҳо
9. Талтиф — сабук кардан
10. Сар — тасаввур
11. Ташҳиз — тез кардан
12. Анфос — ҷ. нафас
13. Ашҷор — дарахтон
14. Таҳтуҳа-л-анҳор — зери онҳо наҳрҳост
15. Би анфоси-ш-шарифиҳи ва татаббуан ли ашъори-л-латифиҳи — ба нафаси муборакки ӯ ва дар пайравӣ ба ашъори латифи ӯ
16. Зайн — оройиш
17. Нусрату-д-дунё — зафарманди дунё
18. Муъиззу-д-давла — азизу арҷманди давлат
19. Каҳф-ул-хофиқайн — пушту паноҳи шарқу ғарб
20. Ҷалолат — бузургию шукӯҳ
21. Дурҷ — қуттии гавҳардон
22. Дуда — насл, авлод
23. Иноят — меҳрубонӣ
24. Фарзи айн — он чи иҷроиш ҳатмист
25. Саъд ибни Зангӣ — ҳокими вилояти Форс дар замони Саъдии Шерозӣ (асри XIII)
26. Гулистон ва баҳористон ба ду маънӣ — ҳам ба маънои луғавӣ ва ҳам номи китобҳои Саъдию Ҷомӣ омадаанд
27. Латоиф — ҷ. латифа-назокатҳо
28. Муштамил — доро, иборат будан
29. Шақоиқ — ҷ. шақиқа-лолаҳо
30. Райҳин — ҷ. райҳон
31. Барди дай — сармои зимистон
32. Ҷавониб — ҷ. ҷониб
33. Навоҳӣ — ҷ. ноҳия-атроф

34. Хай — арақ
35. Сурохӣ — зарфи шароб
36. Риёз — ҷ. равза-боғҳо
37. Аъроз — ҷ. араз — мол
38. Мутолаба — талаб кардан
39. Аъвоз — ҷ. иваз — он чи иваз мешавад
40. Эҳтимом — кӯшиш
41. Танмият — нумӯ додан, парвардан

РАВЗАИ НАХУСТ

1. Пири Ҳирот — ишора ба Абдуллоҳи Ансорӣ (1006—1088) — шоир ва олими тоҷик, ки дар Ҳирот умр ба сар бурдааст
2. Разия-л-лоҳу анҳу — худованд уро бибахшад; Баъди номи ҳамаи орифон ин ибора меояд, ки дигарҳояш ихтисор карда шуд
3. Асҳоб — ҷ. саҳб — ҳамсӯҳбатон
4. Сарии Сақатӣ — яке аз саромадони аҳли тасаввуф буда, соли 870 дар Бағдод вафот ёфтааст
5. Қиём намудан — бархостан
6. Рубоӣ мазмуни шеъри арабист
7. Ҷунайди Бағдодӣ (ваф. 910) — аз назариячиёни машҳури сӯфия
8. Байти тоҷикӣ тарҷумаи байти арабист
9. Абӯҳошими сӯфӣ — аз бузургони сӯфия буда, соли 933 дар Сурия фавтидааст
10. Маъруфи Кархӣ — яке аз пешвоёни сӯфия, ки дар ғарби Эрон ба дунё омада, дар Бағдод соли 815 фавтидааст
11. Тақозо — талаб
12. Мутақозӣ — талабанда
13. Боязид — Абӯязиди Бистомӣ (ваф. 874) — яке аз орифони аввалини эронӣ
14. Суннат — корҳое, ки иҷроиш зарур, аммо ҳатмӣ не
15. Фарз — корҳое, ки иҷроиш ҳатмӣ
16. Мавло — соҳиб; пири тариқат
17. Шиблӣ — Абӯбакр Муҳаммад Ҷаъфар ибни Халафи бухороӣ (ваф. 945) — сӯфии шоири арабизабон
18. Муддаӣ — даъвогар
19. Саҳл Абдуллоҳи Тустарӣ (ваф. 816) — сӯфии ироқӣ, ки бештар дар Басра ҳаёт ба сар мебурд
20. Абӯсаъиди Харроз (ваф. 899) — орифи мисрӣ
21. Абулҳасани Нурӣ (ваф. 907) — сӯфии ироқӣ, шогирди Сарии Сақатӣ
22. Абӯбакри Воситӣ — сӯфии машҳур, чанде дар Осиёи Миёна зиндагӣ карда, соли 932 вафот кардааст
23. Мастур — зери парда будан
24. Абулҳасани Фушанҷӣ — яке аз донишмандону сӯфиёни номдори Хуросон (ваф. 952), ки аз Фушанҷ аст. Фушанҷ шакли арабишудаи маконе дар наздикии Ҳирот, ки аслан Пушанг ном дорад
25. Абӯалии Даққоқ — орифи машҳури хуросонӣ, ки соли 1014 фавтидааст
26. Абулҳасани Харақонӣ (ваф. 1033) — сӯфии донишманди машҳури хуросонӣ, ки бо Абӯалӣ ибни Сино мулоқотҳо доштааст

27. Абӯсаиди Абулхайр (957—1049) — орифу шоири рубоисарои машҳури форсу тоҷик
28. Рӯям Абӯмуҳаммад — сӯфии машҳури ироқӣ, ки соли 915 вафот кардааст
29. Зиллат — хорӣ
30. Бушри Ҳофӣ (ваф. 841) — сӯфии машҳур, ки дар Осиёи Миёна таваллуд шуда, дар Бағдод аз олам гузаштааст.
31. Ангоштан — тасаввур кардан
32. Шақиқи Балхӣ (ваф. 810) — яке аз нахустин орифони Осиёи Миёна
33. Мудбир — ҳаромкор
34. Юсуф бин-ал-Ҳусайн — яке аз сарондагони сӯфия, ки аз аҳли Рай буд (ваф. 913)
35. Таваззуъ — хоксорӣ, фурӯтанӣ
36. Мой ва манӣ — такаббуру худситоӣ
37. Маърака — ҷои зуҳур, мавқеъ
38. Абӯбакри Варроқ (ваф. 980) — аз орифон ва шайхони машҳури Осиёи Миёна, ки дар Тирмиз таваллуд шуда, баъди ба ҷодаи тасаввуф қадам гузоштан бисьёр сайру саёҳатҳо кардааст
39. Муқаддарот — сарнавишт, тақдир
40. Иктисоби мазаллат — касб (ба даст овардан)-и хорӣ
41. Меҳнати ҳирмон — азоби маҳрумӣ, ҷудоӣ
42. Иброҳими Хавос — аз орифони маълуми нимаи аввали асри IX
43. Инқиёд — итоат, фармонбардорӣ
44. Аҳком — ҷ. ҳукм
45. Авомир — ҷ. амр — фармудани кори нек
46. Навоҳӣ — ҷ. наҳӣ — боз доштан аз корҳои бад
47. Абӯалии Рӯдборӣ Аҳмад ибни Муҳаммад — сӯфии машҳури асри X (ваф. 933).
48. Муошарат — омезиш; сӯҳбат
49. Авдод — ҷ. вид
50. Абулаббоси Қассоб — орифи табаристонӣ, ки дар асри X зистааст
51. Хирқа — либоси дарвешӣ
52. Зуннор — миёнбанди пайравони динҳои ғайримусулмонӣ дар кишварҳои ислом
53. Баҳруддини Нақшбанд — яке аз пешвоёни маслаки сӯфия, ки солҳои 1318—1389 умр ба сар бурдааст
54. Силсила — насаб; фирқаи дарвешон
55. Далқ — либоси дарвешӣ

РАВЗАИ ДУВВУМ

1. Ташреҳ — пайванд кардани дарахт
2. Ҳиком — ҷ. ҳикмат — суханони бузурги олӣ
3. Рашаҳот — ҷ. рашҳа — чакраҳо
4. Қулуб — ҷ. қалб-дилҳо
5. Ҳукамо — ҷ. ҳаким — донишмандон
6. Арозӣ — ҷ. арз — заминҳо
7. Хавотир — ҷ. хотир
8. Матоӣ — ҷ. мато-колоҳо, печидагиҳо
9. Дафотир — ҷ. дафтар
10. Муқтазо — талаб, хост

11. Хаззи фонӣ — айши даргузар
12. Искандари Румӣ — лашкаркаши Юнон, ки солҳои 336—323 пеш аз мелод ҳукумат кардааст
13. Муҳиб — бадҳайбат, даҳшатангез
14. Ҷанб — паҳлу, ҷониб
15. Мумтаҳан — имтиҳоншаванда
16. Сифлатабъ — пастҳиммат, пастфитрат
17. Лаим — касиф
18. Фисус — истеҳзокорӣ
19. Зиллат — хорӣ
20. Фар(р) — шукӯҳ
21. Афридун — Фаридун, яке аз подшоҳони асотирии «Шоҳнома»
22. Тавқеъ — фармон
23. Эъмор — бино кардан, эҷод намудан
24. Мунтафеъ — баҳраёб
25. Мӯътамид — шахси боэътимод, шахси боварином
26. Везаҳманд — маломатпазир, шарманда
27. Фузул — пургӯ, лаққӣ
28. Гироидан — майлу рағбат кардан
29. Ибни Муқаффаъ — нависанда ва тарҷумони машҳури асри VIII, ки аслан эронинажод буда, бисьёр асарҳо, аз ҷумла «Калила ва Димна»-ро аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кардааст
30. Истидъо — талаб, хоҳиш
31. Абдон — ҷ. бадан
32. Марзо — касалон
33. Мастур — пӯшида
34. Ғаромат — товон
35. Молик — соҳиб
36. Бихрад — хирадманд
37. Мавсуф — шоиста, лоиқи васф
38. Хизоб — ранги мӯй
39. Маъҷун — дору, омехта
40. Кизб — дурӯғ
41. Изтирор — нолоҷ, ба таври маҷбурӣ
42. Тимор кардан — даво кардан
43. Кисро — арабишудаи Хисрав — лақаби подшоҳони Эронӣ Сосонӣ, хусусан Анушервон (531—579)
44. Бузургмеҳр — номи вазири Хусрави Анушервон
45. Луҷҷа — гирдоб
46. Қурб — наздикӣ
47. Сӯ — бадӣ
48. Тарҷеҳ — бартарӣ
49. Томеъ — ҳисси тамаъ
50. Шабаъ — серӣ
51. Нӯҳ — пайғамбарест, ки гӯё тӯфон дар замони ӯ ба вуҷуд омадааст
52. Алайҳис-салом — дуруд бод бар ӯ!
53. Мусаллат кардан — ғолиб кардан бар касе
54. Муқтазо — дархост, талаб
55. Азл кардан — паст кардан, дур кардан
56. Ихтилот — рафтуомад
57. Инбисот — ошноӣ
58. Тафарруҷ кардан — аз рӯи фаросат пай бурдан

59. Таҷассус — тафтиш, ҷустуҷӯ
60. Касрат — зиёдӣ, бисёрӣ
61. Тараддуд — саъю кӯшиш

РАВЗАИ СЕЮМ

1. Иёлат — ҳукмронӣ
2. Мутазаммин — дар бар гиранда
3. Насафат — адл, дод
4. Нӯшервон — Анӯшервон
5. Сарвари коинот — ишора ба Муҳаммади пайғамбар
6. Алайҳи афзалу-с-салавот — некӯтарин дуруду ситоиш ба ӯ
7. Тафохуркунон — бо ифтихор, ифтихормандона
8. Валадату фӣ замани-с-султони-л-одил — ман дар замони подшоҳи одил таваллуд ёфтаам
9. Фарох — беҳтар
10. Габрону муғон — оташпарастон
11. Довуд — пайғамбаре будааст яҳудиён ва «Забур» ба номи ӯ нозил шудааст
12. Ваҳй — сухани фиристодаи худо
13. Аҷам — кишварҳои эрониҳо ва тоҷикон
14. Даракот — ҷ. дарака — зинапояҳо
15. Мӯбади мӯбадон — сарвари рӯҳониёни зардуштӣ
16. Қубод — подшоҳи сосонӣ, ки солҳои 488—531 ҳукмронӣ кардааст
17. Фузалот — пасафганда
18. Қавоим — пойҳои ақиби ҳайвонот
19. Ташвир — хиҷолат
20. Рокиб — савор
21. Истеҳсон — таъриф
22. Киёсат — зиракӣ
23. Давоб — ҷ. доба — ҷунбандагон, махсусан одамони [illegible]
24. Залозил — ҷ. залзала — ҷунбиш
25. Навоиб — каҷравиҳо
26. Мунҳӣ — хабардиҳанда
27. Ардашер — асосгузори сулолаи сосониён
28. Маҳмуди Сабуктегин — солҳои 998—1030 ҳукмронӣ кардааст
29. Аристотолис — Аристотель, файласуфи бузурги Юнон (384—322 пеш аз мелод)
30. Ҳаволӣ — атроф, атрофиён
31. Меҳрҷон — шакли арабишудаи Меҳргон — ҷашни бостонии гузаштагони мо, ки тирамоҳ баргузор мегардид
32. Тағофул кардан — худро нодида гирифтан
33. Таҷассус — ҷустуҷӯ
34. Наммомӣ — хабаркашӣ
35. Муътариф — эътироф кардан
36. Маъмун — халифаи аббосӣ, писари Ҳорунаррашид, ки солҳои 813—833 ҳукмронӣ кардааст.
37. Сим — нуқра
38. Зархарида — ғулом, ки харида шудааст
39. Итлоф — талаф
40. Муовия (661—680) — яке аз ҳамсӯҳбатони Муҳаммад, ки баъд аз кушта шудани Усмон хилофатро ба даст гирифт ва

писари ӯ Язид бо авлоди Алӣ ҷангид ва ба дастури Язид Ҳусайни Алӣ ба қатл расид
41. Уқайл ибни Абутолиб (ваф. 670) — бародари Алӣ — чаҳорумини ҷонишини Муҳаммад
42. Мувaддат — дӯстӣ
43. Бани Абдулмуталлиб — фарзандони амаки Муҳаммад пайғамбар Абдулмутталиб
44. Оли Қусо — пешгузаштаи қавми қурайш
45. Абдуманоф — аз бобокалонҳои Муҳаммад
46. Макорим — ҷ. мукарамат — меҳрубониҳо
47. Бани Ҳошим — хонадоне, ки Муҳаммад аз он баромадааст
48. Муфорақат — дурӣ, ҷудоӣ
49. Иътизор — узрхоҳӣ
50. Муовадат — баргаштан, боз омадан
51. Ҳаҷҷоҷ — Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуф (694—714) — аз золимтарин ҳокимони араб, ки суханпардоз ва шӯх ҳам будааст.
52. Аъробӣ — араби бодиянишин
53. Ло алайка-с-салом ва ло раҳмату-л-лоҳи ва ло баракатуҳ — одатан ҷавоби салом иборахои «ва раҳматуллоҳӣ ва баракатуҳ (худованд ба ту меҳрубонӣ кунад ва баракат диҳад)»-ро илова мекунанд. Аъробӣ — онҳоро ба шакли инкор гуфтааст.
54. Валлоҳ — ба худо (қасам)
55. Рағм — зид, мухолиф
56. Алӣ ибни Абутолиб — чаҳорумин халифаи араб баъди Муҳаммади пайғамбар
57. Абдулмалик ибни Марвон — яке аз халифаҳои бани Умавия, ки солҳои 685—705 ҳукумат кардааст
58. Фоҷир — нобакор
59. Моида — дастархон
60. Бисмиллоҳ — ба номи худо; иншоаллоҳ — худо хоҳад
61. Аслаҳуллоҳу-л-амир — эй амири солеҳтарини худо
62. Яздиҷурд — муарраби Яздгурд — подшоҳи сосонӣ (339—420)
63. Баҳром — солҳои 421—438 подшоҳ буд
64. Ҳоҷиб — дарбон
65. Пардасарой — ҳуҷраи хоса
66. Ситр — парда
67. Ҳурмузд писари Шопур — подшоҳи сосонӣ. солҳои ҳукуматаш 272—273
68. Байъу шаро — хариду фурӯш
69. Умар (634—644) — дуввумин халифаи араб баъди Муҳаммад (570—632)
70. Тазаллум кардан — додхоҳӣ кардан, шикоят аз зулм кардан
71. Самин — баҳо, қимат
72. Тааллул кардан — баҳонаҷӯӣ кардан
73. Катабаҳу — навишт инро
74. Туғро рақам кардан — имзо гузоштан, мӯҳр гузоштан
75. Ваҷҳ — пул
76. Залилӣ — хорӣ
77. Силӣ — тарсакӣ
78. Мусоҳала — таъхир
79. Маосӣ — ҷамъи маъсият — гуноҳон
80. Ангоштан — гумон кардан, ҳисобидан
81. Истиғфор — тавба

82. Мустаҳиқ — сазовор
83. Амир-ул-мўъминин — амири мусулмон, лақаби халифаҳои араб
84. Бани Ҳошим — авлоди Ҳошим — бобои Муҳаммад-пайғамбар
85. Макорим — ҷ. макрамат — ҷавонмардӣ
86. Шикоят ба аммаш бурданд — ба амакаш шикоят карданд. Ин ҷо ам гуфта Муҳаммадро дар назар дорад
87. Сафеҳ — паст, разил
88. Вафқ — мувофиқ
89. Асғари син — камию хурдии син
90. Ҳадосат — тоза будан
91. Истимолат — дилҷӯӣ
92. Ғоила — сахтӣ
93. Таоҳуд — аҳд бастан
94. Сияр — ҷ. сират — табиат, рафтор
95. Сарҳанг — сарлашкар
96. Суннат — рафтор, амал, анъана

РАВЗАИ ЧАҲОРУМ

1. Базл — бахшиш
2. Санои ҷамил — ситоиши олӣ
3. Савоби ҷазил — савоби бузург
4. Миср — шаҳр
5. Ҷавод — бахшанда, карим, соҳибҷуд
6. Соил — гадо
7. Раунат — сахтӣ, гаронӣ
8. Таббоҳ — пазанда, ошпаз
9. Малик — соҳиб
10. Соир — ҷамъ, дигарон
11. Карамаллоҳу таоло ваҷҳаҳу — худои бузург ӯро воло гардонад
12. Зул — хорӣ, мазаллат
13. Ҳасан (625—669) ва Ҳусайн (626—680) — фарзандони Алӣ ибни Абутолиб
14. Ҳазрати рисолатпаноҳӣ — ишора ба Муҳаммад
15. Абдуллоҳ ибни Ҷаъфар (ваф. 699) аз хешовандони Алӣ, ки дар саховат машҳур аст
16. Исор кардан — бахшидан, сарф кардан
17. Дори нахосин — бозори ғуломфурӯшӣ
18. Самоъ — шунидан
19. Ғино — нағма
20. Истимоъ — гӯш кардан
21. Мазиқ — тангиҷо
22. Халеъулъузор — лоуболӣ
23. Таматтӯъ гирифтан — лаззат бурдан, баҳра гирифтан
24. Хазонаи байтулмол — хазинаи давлат
25. Ҳуқуқ — ҷ. ҳақ — ҳисса, насиб
26. Арбоби ҳоҷот — дармондагон, ҳоҷатмандон
27. Мавкиб — рикобдорон, саворон
28. Мадеҳ — ситоиш
29. Мамдӯҳ — шахси ситоишшаванда
20. Карим — бахшанда
31. Иброҳим бинни Сулаймон — халифаи бани Умайия, дар асри VIII зиндагӣ кардааст
32. Интиқол — гузаштан

33. Мушриф — наздик
34. Матоиму машорибу малобис — таомҳо, нӯшокиҳо, либосҳо
35. Ибдор — бадбахтӣ
36. Ло, валлоҳ — не, ба худо
37. Таваҳҳум — гумон
38. Насоро — пайравони дини Исо
39. Асмаъӣ — шоири араб (ваф. 828), ки чун Мушфиқӣ қаҳрамони бисьёр латифаву ҳикояҳо гаштааст
40. Тавақкӯъ — умед, хоҳиш
41. Тарҷума: Агар шахси саховатманд пардаиншин гардад, фазли ӯ ба лаимӣ бармегардад
42. Тарҷума: Чун сахӣ камбизоат шудааст, худро ба пардаи бузург ниҳон намудааст
43. Сурра — ҳамьён
44. Аҳьё — ҷ. ҳай — қабила
45. Ҳотам — Абӯсафона Ҳотам дар асри VI зиндагӣ кардааст
46. Маъни Зоида (ваф. байни с. 769—776) — сарлашкари араб, ки ба саховат машҳур будааст
47. Тарҷума: Эй ҷӯди Маън, ҳоҷати маро ба Маън арза намо, зеро ба ҷуз Маън нест ҳоҷатбароре
48. Таҳният — табрик, муборакбод
49. Руасо — ҷ. раис-сардорон
50. Тибат — мизоҷ, шӯхӣ, зарофат

РАВЗАИ ПАНҶУМ

1. Тақрир — баён
2. Риққат — назокат, латофат
3. Ҳиркат — гармӣ
4. Муваддат — дӯстӣ
5. Чошнӣ — маза, ҳаловат
6. Касифтар — палидтар
7. Ҷамил — некӯ
8. Тарҷума: ҷинс ба ҷинси худ майл мекунад
9. Сиддиқи Акбар — лақаби Абӯбакр (ваф. 634), нахустин ҷонишини Муҳаммад-пайғамбар
10. Самоъ — шунидан
11. Донад — тавонад
12. Манзар — ҳузур; нишемангоҳ
13. Хирмон — ҷудоӣ
14. Рағм — хилоф
15. Мутамодӣ — дароз
16. Даввоӣ — нолӣ
17. Мувосалат — ба васл расидан
18. Ҷонибайн — дуҷониб
19. Мутаволӣ — пайваста
20. Дори қарор — хонаи муқимӣ; он дунё
21. Киром — ҷ. карим — ин ҷо: обрӯманд
22. Қабоил — ҷ. қабила
23. Мутаваттин — иқоматгоҳ, маҳалли буду бош
24. Иморӣ — каҷова
25. Як марҳала бибурид — як фосилаи роҳро тай кард
26. Нузул кардан — фурӯд омадан
27. Муқобала — рӯ ба рӯ шудан
28. Муқотала — куштор

29. Куштӣ — гӯштин
30. Иқди қамонл — шадаи овезон
31. Мӯякунон — гирьён
32. Мақобир — ҷ. мақбара
33. Видод — дӯстӣ
34. Ихфо — пинҳон
35. Ҳасбалмақдур — ба қадри имкон
36. Шаҳоид — ҷ. шаҳодат
37. Самъан ва тоатан — ба дилу ҷон
38. Шаъб — гор
39. Рой — нигоҳбон
40. Мавъид — ҷои ваъда
41. Маъҳуд — аҳдшуда (мавъиди маъҳуд — ваъдагоҳи таъин шуда)
42. Олом — ҷ. алам
43. Тааллул — баҳона
44. Ҷалодат — чолокӣ
45. Ситабрӣ — дурушӣ, бадӣ
46. Суъбон — аждаҳо
47. Таббол — табалзан
48. Ҳанҷар — гулӯ
49. Фазиҳат — расво, беобрӯ
50. Мувонасат — наздикӣ, унс гирифтан
51. Рашид — Ҳорунаррашид, халифаи аббосӣ (786—809)
52. Наххос — бозори ғуломфурӯшӣ
53. Ғино — нағма
54. Ҳудохонон — овозхонон, сурудгӯён
55. Эҳзор — ҳозир
56. Истифсор — шарҳ
57. Накбат — машаққату ранҷ
58. Инбисот — хушӣ, тараб
59. Ихтилот — ҳамнишинӣ, сӯҳбат
60. Вақоҳат — бешармӣ, беҳаёӣ
61. Беозармӣ — беҳурматӣ
62. Нуумат — мавзунӣ, нармӣ
63. Муфорақат — дурӣ
64. Таҷаммул — шукӯҳ ва ороиши ҷамол

РАВЗАИ ШАШУМ

1. Мулотафот — ҷ. мулотафат — шӯхиҳо
2. Равоеҳ — ҷ. роиҳа — хушбӯиҳо
3. Полуда — номи таом
4. Ибну-з-зония — ҳаромӣ
5. Ибну-з-зонийин — эй фарзанди ду зинокор
6. Ё аллоҳ — э худо
7. Ё набиаллоҳ — э пайғамбари худо
8. Бадра — ҳамьёни танга
9. Тарҷума: ва меваҳо ва нахлҳо ва анорҳо
10. Воҷиб — амри зарурӣ
11. Тахигоҳ — киноя аз шикам
12. Баҳлул — олим ва орифи асри VIII
13. Ҳайъа — доира
14. Мутталеъ шудан — огоҳӣ ёфтан
15. Одина — ҷумъа
16. Тарҷума: Худо туро [illegible] гардонад, э қозӣ!
17. Так — рафтори асп

18. Маъмун — дар амон
19. Бораколлоҳ — худо туро некӣ диҳад
20. Аслиҳаколлоҳ — худо туро салоҳкорӣ диҳад
21. Мазаллат — хорӣ
22. Маркубӣ — саворагӣ
23. Арбада — хархаша, ҷанҷол
24. Рифқ — меҳрубонӣ
25. Ирз — шӯҳрат
26. Саййидӣ — хоҷаи ман
27. Сиблат — мӯйлаб
28. Масона — шошадон
29. Ибриқ — кӯза
30. Ҷулоҳ — бофанда
31. Ваидат — амонат
32. Маснади тадрис — курсии дарсдиҳӣ
33. Мустаъҷил — шитобанда
34. Фузул — пургӯ
35. Бӯалӣ Сино — Абӯалӣ ибни Сино (980—1037) — олими ҷаҳоншумули халқи тоҷик
36. Фараздақ — шоири ҳаҷвнигори араб (640—732)
37. Уқубат кардан — азоб додан, ҷазо додан
38. Масх — бадафт, ҳайвонсурат
39. Фасх кардан — бекор кардан
40. Ҷоҳиз — нависандаи машҳури араб (776—868), ки хеле зиштрӯ будааст
41. Тимсол — муҷассама
42. Думмал — думбал, пучак, чипкон, хасак
43. Тарҷума: — ҳалок бод ду дасти Абӯлаҳаб!
44. Ҳаммолат — ал-ҳатаб — бардорандаи ҳезум
45. Мунқазӣ — талабот
46. Салавот — дуо, дуруд
47. Тарҷума: худоё, дуруд бифирист бар Муҳаммад ва хонаводаи Муҳаммад
48. Тарҷума: ва покторини покторон
49. Садр — боло
50. Саффи ниол — назди дар, кафшкан; пасидаришинандаҳо
51. Хурӯҷ — баромад
52. Мушоиа — гуселонанда
53. Кизб — дурӯғ
54. Арзол — ҷ. разил — нобакор
55. Фарохур — лоиқ
56. Ғариб — аҷоиб
57. Макрамат — саховат
58. Риҷол — ҷ. раҷул — мардон
59. Сабоҳат — шиноварӣ
60. Қирода — ҷ. қирд — маймунҳо
61. Ханозир — ҷ. хинзир — хукҳо
62. Раоё — ҷ. раият — тобеон, фуқаро
63. Кадхудои хона — марди соҳибхона
64. Хонагиён — аҳли оила
65. Мубоширот — наздикӣ
66. Нопоксияр — тирадил, бадхулқ
67. Мушриф — наздик
68. Ғассол — мурдашӯ
69. Валадуззино — ҳаромӣ

70. Астар — хачир
71. Шуруф — азизон
72. Абхар — шахси бадбӯйдаҳон
73. Илҳоҳ кардан — исрор кардан
74. Мазиқ — тангно
75. Анбоз — шарик
76. Мумтоз — ҷудо; боимтиёз
77. Мунсиф — боинсоф, одил
78. Томеъ — тамаъкор
79. Хало — ҷои пинҳон
80. Мало — ошкоро
81. Воя — орзу, зарурат
82. Ҷӯҳӣ — қаҳрамони фольклорӣ мисли Афандӣ
83. Қалода — гарданбанд, тавқ
84. Ридо — порчае, ки ба китф гирифта мегардонд
85. Алиқ — ҳӯтакон
86. Мот — марг
87. Алминнатулиллаҳ — миннат худойро
88. Ғассол — мурдашӯ
89. Ҳаффор — гӯркан
90. Ҳаз(з) — ҳаловат
91. Рои муҳмала — дар хати форсӣ ҳарфи «р», ки бенуқта аст; мазмум-заммадор, яъне «ру»
92. Зои мӯъҷама — дар хати форсӣ ҳарфи «з», ки шакли он ба «р» монанд буда нуқта дорад
93. Максур — касрадор, яъне «зи»
94. Нуқта задан — нуқта гузоштан; эрод гирифтан
95. Эъроб кардан — тасриф кардан; ҳарака гузоштан
96. Зам(м) — ҳаҷв
97. Фатҳ — забар (ҳаракаи «а»)
98. Каср — зер (ҳаракаи «и», «э»)
99. Зам — пеш (ҳаракаи «у», «ӯ»); «мазмум» низ аз ин аст
100. Шаър — мӯй
101. Шаир — ҷав
102. Моида — дастархон
103. Қоқим — дилу зардоби ҷӯшон, ки гӯё кӯрпаи дӯлахпӯш будааст
104. Ғиссоқ — дилу зардоби хунук
105. Нор — оташ
106. Бурудат — хунукӣ, сармо
107. Соҳиб Аббод (938—995).— шоир ва ходими давлатии Оли Бӯя
108. Азб — ширину латиф
109. Фараздақ — (640—732) — шоири ҳаҷвнигори араб
110. Лавси ҳадас — олудагии наҷосат
111. Кадар — кудурат
112. Мӯкриқ — сӯзон, сӯзонанда
113. Тарвиҷ — таъриф
114. Манфази сифл — сӯрохи поён
115. Ҳазф — кам кардан

РАВЗАИ ҲАФТУМ

1. Қудамо — ҷамъи қадим — дар ин ҷо: қадимиҳо
2. Муаллаф — иншошуда, иншогардида
3. Мухайяла — хаёлкардашуда

4. Сомеъ — шунаванда
5. Иқбол — қабул
6. Эъроз — рад
7. Хамр — шароби сурх
8. Сайёл — оби равон, ҷорӣ
9. Мутааххирин — баъдинаҳо
10. Ҷумҳур — аксарият, омма
11. Мавзун — дорои вазн, вазндор
12. Муқаффӣ — қофиядор
13. Тахайюл — хаёлот
14. Адам — набудан
15. Мумориcат — ба коре ҳамеша машғул будан
16. Мутафовит — аз якдигар фарқ кардан
17. Мутафаннин — ҳартарафа
18. Мутақаддим — пешгузашта, қадим
19. Мадоеҳ — ҷамъи мадеҳ — мадҳияҳо, ситоишномаҳо
20. Мавоиз — ҷамъи мавъиза — пандномаҳо, насиҳатҳо
21. Ҳаср — ҷамъоварӣ кардан
22. Тафосил — ҷамъи тафсил — шарҳу баён
23. Мутаҷовиз — мегузаранда, аз ҳад берун
24. Лоҷарам — ночор
25. Машоҳир — ҷамъи машҳур — номдорон, машҳурҳо
26. Иқтисор — қаноат, иктифо, кӯтоҳ
27. Сардафтари адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар солҳои 858—941 ҳаёт ба сар бурдааст; Абдурраҳмони Ҷомӣ баъди номи ҳамаи адибон ибораи «раҳматуллоҳи таоло»-ро меорад, ки маънояш «худои бузург ӯро биомурзад» гуфтан аст; Ин ибора дар ҳама ҷо иқтисор шуд
28. Наср ибни Аҳмади Сомонӣ дар солҳои 913—943 ҳукмронӣ кардааст
29. Мукнат — қадр, тавоноӣ
30. Алӯҳдату ала-р-ровӣ — ӯҳдадориаш (ҷавобгариаш) ба гардани ривояткунанда
31. «Шарҳи Яминӣ» — шарҳи «Китоб-ул-Яминӣ» ном асари муаррихи машҳур Абӯнаср Муҳаммад ал-Утбӣ (961—1036) дар назар дошта шудааст, ки он воқеаҳои солҳои 957—1021-ро дар бар мегирад. Ин асар чандин шарҳҳо дорад. Аз он ҷумла Аҳмад Ал-Манинӣ дар ибтидои асри XIII ба ин асар шарҳе навиштааст.
32. Макс — бошиш, истиқомат
33. Мутамодӣ — дароз
34. Қусуру басотин — қасрҳову бӯстонҳо
35. Яъне ба Рӯдакӣ чизе бисёре ваъда карда илтимос кардаанд
36. Мушаввиқ — шавқовар, ташвиққунанда
37. Мураггиб — рағбатоваранда, тарғибкунанда
38. Шигарфӣ — чуқурӣ, амиқӣ
39. Шиққа — порчаи мато; дар ин ҷо пойтоба дар назар дошта шудааст
40. Валлоҳу таоло аълам — ва худованди бузург доност
41. Абӯмансур Муҳаммад Аҳмад Дақиқӣ аз шоирони номдори даврам Сомониён буда, тақрибан дар байни солҳои 967—969 аз тарафи ғуломаш кушта шудааст.
42. Мутақаддим — гузашта; дар истилоҳи адабӣ шоирони асрҳои IX—XI-ро мегӯянд

43. Шамар — кӯл, ҳавз
44. Уфунат — баргаштани таъм аз бӯи чизе
45. Абӯмансур Иморои Марвазӣ яке аз шоирони машҳури охири асри X буда, тақрибан дар байни солҳои 1004—1014 вафот кардааст
46. «Мақомати Абӯсаид Абулхайр» китобе роҷеъ ба шарҳи ҳоли шоири мутасаввиф Абӯсаид Абулхайр, ки дар солҳои 967—1049 ҳаёт ба сар бурдааст
47. Қаввол — гӯянда, муганнӣ
48. Абулҳасани Унсурӣ дар нимаи дуюми асри X таваллуд шуда, дар байни солҳои 1040—1050 вафот кардааст.
49. Маҳмуди Сабуктагин — султон Маҳмуди Ғазнавӣ солҳои 998—1030 ҳукмронӣ кардааст
50. Аз «Вомиқу Узро»-и Унсурӣ беш аз панҷсад байт боқист
51. Асҷадӣ аз шоирони намоёни асри XI буда, дар соли 1040 вафот кардааст
52. Яминуддавла — лақаби Маҳмуди Ғазнавӣ
53. Матлаъ — байти аввали қасида ё ғазал
54. Сумнот (Суманот, Сумнот) — номи маъбади ҳиндуҳо, ки Маҳмуди Ғазнавӣ онро ғорат карда буд
55. Абулҳасани Алӣ ибни Ҷулуғ Фаррухии Систонӣ дар соли 1037 вафот кардааст
56. Фазоил — ҷамъи фазила — фазилатҳо
57. Ниъамот — беҳиштҳо
58. Хатир — бисёр, фаровон
59. Қуттоъи тариқ — роҳзанон
60. Зоҳир кардан — худро шиносондан
61. Абулқосим Фирдавсӣ дар солҳои 934—1020 ҳаёт ба сар бурдааст
62. Тазаллум — додхоҳӣ
63. Мутаваҳҳиш — ба ваҳшат омадан
64. Робеъ — чаҳорум
65. Мухаммар сохтан — қарор додан
66. Истифсор — пурсуҷӯ кардан, шарҳу эзоҳ хостан
67. Хавз — забон як кардан, маслиҳат кардан
68. Фаққоӣ — шаробфурӯш; фаққоъ — нӯшокии мастнокунанда, ки аз биринҷ тайёр мекарданд.
69. Ҳасани Маймандӣ — Аҳмад ибни Ҳасани Маймандӣ вазири Султон Маҳмуд ва писари ӯ Масъуд, ки бо номи Ҳасани Маймандӣ машҳур гашта, соли 1033 кушта шудааст
70. Сиҳом — ҷамъи саҳм — тирҳо
71. Носири Хисрави Қубодиёнӣ дар солҳои 1004—1088 зиндагӣ кардааст
72. Саноат — санъат
73. Илҳод — аз дин гаштан
74. Муҳоварот — гуфтугӯ, мулоқот
75. Афозил — ҷамъи фозил — фозилон; бузургони илму адаб
76. Айнулқузот — лақаби Абулфазоил Абдуллоҳи Ҳамадонӣ, ки яке аз фақеҳону шоирони асрҳои XI—XII буда, дар соли 1138 вафот кардааст
77. Абулмаҳосини Азрақии Ҳиравӣ — шоири асри XI, ки соли таваллуд ва вафоташ номаълум буда, дар дарбори Шамсуддавла Туғоншоҳи Салҷуқӣ (1063—1073) хизмат кардааст
78. Абӯабдуллоҳ ибни Абдулмалики Нишопурӣ мутахаллис

156. Мутасаввир — тасаввуршаванда
157. Татаббўъ — пайравӣ кардан
158. Яминуддин Абулҳасан Хусрави Деҳлавӣ дар солҳои 1253—1325 зиндагӣ кардааст
159. Мутафаннин — ҳартарафа
160. Варо — ҷуз, ба ғайр аз, берун аз
161. Ҳасан Наҷмуддин Улои Сиҷзӣ тақрибан дар солҳои 1254—1327 умр ба сар бурдааст
162. Ҳасаб — андоза, миқдор
163. Лиҳозо — ба ҳамин тариқ
164. Мубосатот — ҷамъи мубосата, муносибатҳои дӯстона
165. Мутағаззил — ғазалсаро
166. Хоҷа Имоди Фақеҳ — шоири асри XIV, ки соли 1370 вафот кардааст
167. Истидъо — талаб, хоҳиш
168. Хоҷу — шоири машҳур, ки солҳои 1280—1355 зистааст; Ҳофизи Шерозӣ ӯро устоди худ мешуморад
169. Тазйия — ороиш
170. Тақсия — нозукӣ
171. Носири Бухороӣ — шоири ғазалсаро, ки соли 1370 вафот кардааст.
172. Хоҷа Исмати Бухороӣ — шоири машҳури ғазалнависи асри XV, ки дар байни солҳои 1425—1430 аз олам гузаштааст
173. Бисотии Самарқандӣ — шоири машҳури асри XIV, ки номаш Сироҷуддин буда, соли 1412 фавтидааст
174. Муқтасаба — касбӣ
175. Хиёлии Бухороӣ — яке аз шоирони асри XV буда, дар дарбори Улуғбек хизмат кардааст (вафоташ 1446)
176. Муътакиф — гӯшанишин
177. Озарии Исфароинӣ — шоири ғазалсарои асри XV тоҷику форс, ки соли 1462 вафот кардааст.
178. Томот — беҳудагӯӣ
179. Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Котибӣ, ки аз шоирони соҳибмактаб аст, соли 1435 вафот кардааст
180. Шоҳии Сабзаворӣ — шоири ғазалсарои асри XV форсу тоҷик, ки соли 1454 фавтидааст
181. Орифии Ҳиравӣ — шоири асри XV, ки соли 1449 вафот кардааст
182. Озар — оташ
183. Ишора ба Алишер Навоӣ — сардафтари адабиёти ӯзбек, ки дар солҳои 1441—1501 зистааст. Шогирд ва дӯсти ҷонии Абдураҳмони Ҷомӣ буд.
184. Мабнӣ — бинояфта
185. Ҷомӣ худашро дар назар дорад
186. Руқъа — нома, мактуб

РАВЗАИ ҲАШТУМ

1. таровот — ҷозибӣ
2. Нудрат — камьёб
3. Абвоб — ҷамъи боб — дарҳо
4. Масолеҳ — ҷамъи маслиҳат — андарзҳо
5. Мусодиқат — садоқатмандӣ, вафодорӣ

6. Мазаррат — зарару зиён
7. Хабосат — хабисӣ, бадкирдорӣ
8. Ошнокунон — шинокунон
9. Авон — волим
10. Игмоз кардан — худро ба нодонӣ задан
11. Эъроз кардан — аҳамият надодан
12. Сурху сафед — кимиё ва тиллову нукра
13. Ғавр — чуқурӣ
14. Равқ — хушӣ, шодмонӣ
15. Муроқабат — ҷустуҷӯ
16. Шубон — чӯпон
17. Рагм — акс, зид
18. Нил — рӯд
19. Луҷҷаи ҳирмон — гирдоби ноумедӣ
20. Оз — тамаъ, ҳирс
21. Хубс — хабисӣ, ифлосӣ, бадӣ
22. Равон — ҷон
23. Чӯжа — чӯҷа
24. Мазбала — пасафгандаҳо
25. Маврӯсӣ — меросӣ
26. Фурҷа — сӯрох, шикофӣ
27. Сухра — дар ин ҷо: гирифтор
28. Шабаъ — серӣ
29. Анбон — халта
30. Дарьюза — гадоӣ
31. Томеъ — тамаъкунанда
32. Нуфур — нафраткунанда
33. Фарр — шон, шукӯҳ
34. Вахомат — гафсӣ, танумандӣ
35. Бехудованд — бесоҳиб
36. Мафтур — тобеъ
37. Инқиёд — фармонбардорӣ
38. Ҷибиллат — зуҳурот
39. Адам — набудан
40. Муҷолисат — нишасту хез
41. Солор — сардор
42. Суру — шох
43. Набард — корзор
44. Ҳарба — найза
45. Адам — нестӣ
46. Адим — чарм
47. Кашаф — сангпушт
48. Муҷодала — баҳс
49. Муковала — гуфтугӯ
50. Билоталбила — бефоида
51. Кафтор — гӯркан (ҳайвони сагмонанди мурдахӯр, ки кам-ҷасорат аст)
52. Шикол — гиреҳ
53. Ашкол — ҷамъи шикел, банд
54. Мутавоҷиб — пайваста, пайдарпай
55. Шанеъ — пастфитратона
56. Шикол — шагол
57. Мухайяр — соҳибихтиёр
58. Табарруъ — тавалло ва зорӣ

ХОТИМА

1. Мақосид — ҷамъи мақсад, мақсадҳо, матлабҳо
2. Баст — мухаффафи басат кардан — густурдан
3. Сомеъ — шунаванда
4. Инбисот — кушоиш
5. Мақула — гуфтор
6. Муҳаррир — нависанда
7. Муқаррир — баёнкунанда
8. Макорим — некӯхисолӣ
9. Иғмоз — чашмпӯшӣ, сарфи назар кардан
10. Атноб — ҷамъи туноб — танобҳо, риштаҳо
11. Итноб — пургӯӣ, гапро дароз кардан
12. Соли 892 ҳиҷрӣ ба соли 1487 милодӣ баробар аст

МУНДАРИҶА

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]